

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΗΣ ΑΝΔΡΙΑΝΑΣ ΚΟΜΠΟΡΟΖΟΥ
(Α.Μ.: 1012201903021)

Θέμα: « Οι Έλληνες και ο Ισπανικός Εμφύλιος (1936-1939) »

Επιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Σωτήριος Ριζάς
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2021

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος.....	3
Εισαγωγή.....	5

Α΄ Κεφάλαιο

Η Ισπανική Δημοκρατία και η παλινόρθωση της Μοναρχίας.....	8
1.1. Η Α΄ Ισπανική Δημοκρατία.....	8
1.2. Η Β΄ Ισπανική Δημοκρατία (1931-1936) - Λαϊκό Μέτωπο.....	10
1.3. Οι εκλογές και η απαρχή του Εμφυλίου.....	15

Β΄ Κεφάλαιο

Το Φασιστικό πραξικόπημα οι ευρωπαϊκές δυνάμεις και ο Εμφύλιος Πόλεμος.....	18
2.1. Το Φασιστικό πραξικόπημα.....	18
2.2. Οι Ευρωπαϊκές δυνάμεις απέναντι στην Ισπανία.....	19
2.3. Ο Εμφύλιος Πόλεμος (17 Ιουλίου 1936-1 Απριλίου 1939).....	24

Γ΄ Κεφάλαιο

Η άμυνα της Μαδρίτης και η δημιουργία των Διεθνών Ταξιαρχιών.....	30
3.1. Η άμυνα της Μαδρίτης.....	30
3.2. Οι Διεθνείς Ταξιαρχίες (Brigadas Internacionales).....	32

Δ΄ Κεφάλαιο

Οι σημαντικότερες μάχες του Ισπανικού Εμφυλίου.....	45
4.1. Η μάχη της Μαδρίτης.....	45
4.2. Η μάχη στη Μάλαγα.....	48
4.3. Η μάχη στη Χαράμα.....	50
4.4. Η μάχη της Γκουανταλαχάρα.....	53

4.5. Ο Πόλεμος των Βάσκων. Ο βομβαρδισμός της Γκουέρνικα	56
4.6. Η μάχη της Μπρουέντε και της Τερουέλ	59
4.7. 1938, η μάχη του Έβρου και η αποχώρηση των Διεθνών Ταξιαρχιών	63

Ε΄ Κεφάλαιο

Οι Έλληνες Αντιφασίστες Εθελοντές.....	66
5.1. Η συμμετοχή των Ελλήνων εθελοντών στον Ισπανικό Εμφύλιο	66
5.2. Εθελοντές από την Ελλάδα	70
5.3. Έλληνες εθελοντές της Κύπρου	71
5.4. Η συγκρότηση του ελληνικού λόγου	71
5.5. Η στάση του αθηναϊκού Τύπου και ο ρόλος του Καζαντζάκη στην Ισπανία.....	74
Επίλογος.....	77
Πηγές και Βιβλιογραφία	79
Παράρτημα.....	82
Περίληψη	86

Πρόλογος

«Αν υπάρχει στην Ισπανία ένα δένδρο βαμμένο με αίμα, είναι το δένδρο της Λευτεριάς. Αν υπάρχει στην Ισπανία ένα στόμα που μιλάει, μιλάει για τη Λευτεριά». (Πολ Έλυαρ). Αναμφίβολα ένα από τα πιο σημαντικά ιστορικά γεγονότα στην Παγκόσμια Ιστορία ήταν ο ηρωικός αγώνας του λαού της Δημοκρατικής Ισπανίας εναντίον της φασιστικής επέμβασης το 1936-39. Ο Εμφύλιος Ισπανικός Πόλεμος αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά κεφάλαια της ευρωπαϊκής ιστορίας του 20^{ου} αιώνα, κυρίως γιατί θεωρήθηκε ένα προεξοδικό του Παγκοσμίου Πολέμου που ακολούθησε. Απέκτησε μεγαλύτερο ενδιαφέρον λόγω της αθρόας και αυθόρμητης προσέλευσης της Παγκόσμιας διανοήσης, αλλά και πολλών απλών αγωνιστών που επέλεξαν να αγωνιστούν κατά του επελαύνοντος στην Ευρώπη φασισμού.

Η συμμετοχή των Ελλήνων μπορεί να υπήρξε μικρή σε αριθμό, αλλά ήταν αποφασιστική λόγω της προσήλωσης των Ελλήνων αγωνιστών στα ιδανικά της ελευθερίας, της δημοκρατίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Από τους διανοούμενους ο Στρατής Τσίρκας είναι η πιο προβεβλημένη περίπτωση στον περίφημο όρκο των ποιητών του 1937, αν και όλη την παγκόσμια διανοήση αντιπροσώπευσε ο περίφημος πίνακας του Πικάσο, «Γκουέρνικα», που εκπροσώπησε την Ισπανική Δημοκρατική Κυβέρνηση στην Διεθνή Έκθεση των Παρισίων το 1937, με θέμα τον αεροπορικό βομβαρδισμό της ιερής πόλης των Βάσκων στις 26 Απριλίου 1937, σε έναν πίνακα μεγάλων διαστάσεων και δυσνόητων συμβολισμών.

Η εργασία διακρίνεται στο γενικό μέρος με τα κύρια γεγονότα της ισπανικής ιστορίας, την κατάργηση της βασιλείας, την εγκαθίδρυση της Β' ισπανικής δημοκρατίας, τη νίκη του Λαϊκού Μετώπου το 1936, το φασιστικό πραξικόπημα υπό τον Φράνκο στις 17/18 Ιουλίου 1936, την αυθόρμητη στρατολόγηση των εθελοντών στις περίφημες Διεθνείς Ταξιαρχίες, με όλες τις κύριες μάχες στις οποίες έλαβαν μέρος μέχρι την αποχώρησή τους.

Στο δεύτερο και ειδικό μέρος παρουσιάζονται οι Έλληνες εθελοντές από όλες τις χώρες που εντάχθηκαν στις Διεθνείς Ταξιαρχίες.

«Η ιστορία είναι πρωτίστως η κριτική γνώση του παρελθόντος (...)είναι αναχρονισμός οι πολιτικές του παρόντος να καθορίζονται με δεδομένα του παρελθόντος και να εξιδανικεύεται το παρελθόν σύμφωνα με τις πολιτικές στρατηγικές του παρόντος».

Ολοκληρώνοντας την διπλωματική μου εργασία θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέπων καθηγητή και διευθυντή του συγκεκριμένου μεταπτυχιακού, κύριο Χρήστου για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε από την αρχή, την επιστημονική του καθοδήγηση, την υπομονή και επιμονή που επέδειξε στο πρόσωπό μου και την πολύτιμη βοήθεια του.

Εισαγωγή

Η Ισπανία βαθιά φεουδαρχική, αγροτική και οπισθοδρομική χώρα, μετά την ενθρόνιση της βασίλισσας Ισαβέλλας το 1868, γνώρισε την Α` Δημοκρατία, η οποία δυστυχώς υπήρξε βραχύβια. Οι συντηρητικές δυνάμεις παλινόρθωσαν τη Μοναρχία, ανακηρύσσοντας βασιλιά τον γιο της Ισαβέλλας Αλφόνσο Β` το 1874. Το 1902 τον διαδέχθηκε ο γιός του Αλφόνσος Γ`. Οι συνθήκες φτώχειας υποχρέωσαν μισό εκατομμύριο Ισπανούς από ένα σύνολο 8,5 εκατομμυρίων κατοίκων να μεταναστεύσουν στο Νέο Κόσμο. Τα 2/3 του πληθυσμού ήταν αγρότες που οι περισσότεροι εργάζονταν στις μεγάλες ιδιοκτησίες γης τα *latifundia*, ενώ λίγοι ήταν αυτοί που εργάζονταν στην αργά αναδύομενη βιομηχανία. Η εξαθλίωση οδήγησε πολλούς στις εργατικές συνδικαλιστικές ενώσεις με κυρίαρχη την αναρχοσυνδικαλιστική CNT. Η κοινωνία ελεγχόταν από τους στρατιωτικούς και την εκκλησία και αυτό αποτελούσε τροχοπέδη για την εξέλιξή της. Οι δυνάμεις αυτές αντιμετώπιζαν τις αγροτικές εξεγέρσεις και τις διαμαρτυρίες των αγροτών¹. Το 1931 ο στρατηγός Πρίμο ντε Ριβέρα αυτοανακηρύχθηκε δικτάτορας με την ανοχή του βασιλιά Αλφόνσου και την υποδοχή του από τους βιομηχάνους και τις φιλελεύθερες μεσαίες τάξεις. Στις εκλογές που προκηρύχθηκαν στις 12 Απριλίου 1931, οι δημοκρατικοί μετέτρεψαν την ψήφο τους σε δημοψήφισμα κατά της Μοναρχίας, οι σοσιαλιστές και οι φιλελεύθεροι δημοκράτες κυριάρχησαν στις επαρχιακές πρωτεύουσες. Η απροθυμία του Διοικητή της πολιτοφυλακής στρατηγού Σανχούρχο να καταστείλει τον ενθουσιασμό του δημοκρατικού πλήθους οδήγησε αποκλειστικά στην εξορία του Αλφόνσου Γ` στις 14 Απριλίου 1931.

Στις βουλευτικές εκλογές του Ιουνίου κατίσχυσε η συμμαχία των δημοκρατών και των σοσιαλιστών που ψήφισαν νέο Σύνταγμα τον Δεκέμβριο 1931. Αμέσως η Βουλή εξέλεξε τον Θαμόρα ως πρόεδρο και τον επιφανέστερο φιλελεύθερο δημοκράτη Αθάνια ως πρωθυπουργό, ο οποίος προχώρησε σε ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις στον στρατό, την παιδεία και την αγροτική οικονομία. Οι αντιδράσεις όμως των γαιοκτημόνων και της λιγότερο ευνοημένης εργατικής τάξης ανάγκασαν τον Αθάνια να προκηρύξει εκλογές το 1933 τις οποίες κέρδισε η Δεξιά του Ρόμπλες και το Κέντρο του Λερούξ. Οι κεντροδεξιές αυτές κυβερνήσεις καταργούν πολλές

¹Δ. Φιλίππης., *Ισπανικός Εμφύλιος (1936-1939), Διαίρεση, Διχόνοια και Διχασμός στην Ισπανία του 20^{ου} αι.* Αθήνα 2020, σ. 31

από τις μεταρρυθμίσεις του Αθάνια² και επιτρέπουν στις βιομηχανίες να φτωχοποιήσουν την εργατική τάξη.

Απέναντι στον κίνδυνο αυτόν και ανήσυχο από την επέλαση του Φασισμού στην Ευρώπη (Ιταλία, Γερμανία, Ουγγαρία, Πορτογαλία κ. α) Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα (PSOE) του Καμπαγέρο κηρύσσει πανισπανική απεργία³ τον Οκτώβριο 1934 που έλαβε χαρακτήρα επανάστασης στην Καταλωνία και την Αστουρία, η οποία όμως σε λίγες μέρες κατεστάλη αιματηρά. Αυτό το γεγονός ώθησε τις μεσαίες τάξεις στην αγκαλιά της Δεξιάς και το σχίσμα της ισπανικής κοινωνίας παγιώθηκε. Ο εμφύλιος ήταν προ των πυλών.

Το θέμα της παρούσας διπλωματικής πτυχιακής ειδίκευσης είναι ο Ισπανικός Εμφύλιος (1936-1939) και η συμμετοχή των Ελλήνων εθελοντών σε αυτόν. Η ενασχόλησή μου με το συγκεκριμένο θέμα, μέσα από την έρευνα την οποία θα διαβάω τους σκοτεινούς δρόμους και τις ατραπούς της γνώσης της συγκεκριμένης περιόδου, θα με ωθήσουν να γνωρίσω καλύτερα τις επικρατούσες κοινωνικές, πολιτικές και θρησκευτικές συνθήκες κατά την έναρξη του εμφυλίου. Ενός εμφυλίου που ξεκίνησε στις 17 Ιουλίου 1936 με την εξέγερση του στρατού και ολοκληρώθηκε την 1^η Απριλίου 1939 με την ήττα των αριστερών και φιλελεύθερων δυνάμεων που κατείχαν την εξουσία και τη νίκη των εθνικιστών του στρατηγού Φράνκο που επέβαλε δικτατορία. Ενός εμφυλίου που καθόρισε το πολιτικοκοινωνικό γίγνεσθαι όλης της Ευρώπης.

Η διάρθρωση της συγκεκριμένης εργασίας θα γίνει σε πέντε επιμέρους κεφάλαια προκειμένου να επιτευχθεί μια ολοκληρωμένη παρουσίαση του θέματος.

Στο πρώτο κεφάλαιο θα γίνει μια επιμέρους αναφορά στην Ισπανία του Μεσοπολέμου. Θα αναδειχθεί συνοπτικά η δομή της Α' και Β' Ισπανικής Δημοκρατίας σε σχέση με την πολιτική επικρατούσα κατάσταση, την οικονομία, την κοινωνία και τις ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις που έγιναν και την κατάληξη που είχαν αυτές οι μεταρρυθμίσεις. Η ιστορική αυτή αναδρομή στην προ εμφυλίου Ισπανία θα βοηθήσει να κατανοήσουμε τη δομή της ισπανικής κοινωνίας τη σχέση της με τις κοινωνίες της Ευρώπης του Μεσοπολέμου και πως οι προοδευτικές δυνάμεις της Ισπανίας προσπάθησαν να ξεπεράσουν τα εμπόδια που τους έβαζαν οι συντηρητικές δυνάμεις, τα οποία τελικά δημιούργησαν τις κατάλληλες προϋποθέσεις για την απαρχή και έκρηξη του Εμφυλίου.

² Δ. Φιλίππης, *ό. π.*, σ. 26

³ Δ. Φιλίππης, *ό. π.*, σ. 43

Στο δεύτερο κεφάλαιο θα αναφερθούμε στην έκρηξη και έναρξη του Ισπανικού Εμφυλίου. Πως και με ποιον τρόπο συγκροτήθηκαν τα αντίπαλα στρατόπεδα. Θα αναφερθούμε στους λόγους εκείνους που οδήγησαν στο φασιστικό πραξικόπημα και το οποίο αυτό πραξικόπημα εξελίχθηκε σε έναν εμφύλιο πόλεμο που διήρκησε τρία ολόκληρα χρόνια με πολλές οδυνηρές συνέπειες. Στη συνέχεια θα παρουσιαστεί η αντίδραση της Ισπανικής Δημοκρατικής Κυβέρνησης και η στάση που κράτησαν οι ευρωπαϊκές δυνάμεις απέναντι στην Ισπανία και πως η ευρωπαϊκή βοήθεια έκρινε το αποτέλεσμα του πολέμου. Τέλος, θα γίνει μια σύντομη αναφορά στις εκλογές και στην έναρξη και πορεία του εμφυλίου.

Στο τρίτο κεφάλαιο θα αναφερθούμε στην άμυνα της Μαδρίτης και στη δημιουργία των Διεθνών Ταξιαρχιών, όπου ήταν στρατιωτικές μονάδες που συγκροτήθηκαν από εθελοντές, οι οποίοι ταξίδεψαν από όλο τον πολιτισμένο κόσμο, για να υπερασπιστούν τα ιδεώδη της Δημοκρατίας. Προέρχονταν από 55 χώρες και ο αριθμός τους εκτιμάται στις 40-50.000. Μεταξύ αυτών ήταν και κάποιοι Έλληνες εθελοντές οι οποίοι βοήθησαν και αυτοί την πολύπαθη Ισπανία να βγει από το τέλμα του Εμφυλίου.

Στο τέταρτο κεφάλαιο θα γίνει μια αναφορά στις σημαντικότερες μάχες που έλαβαν χώρα στην Ισπανία και ήταν αυτές που καθόρισαν το μέλλον του πολέμου. Θα αναφερθούμε στη μάχη της Μαδρίτης που σύμφωνα με τους ιστορικούς ήταν και αυτή που προανήγγειλε το τέλος αυτού του πολύ αιματηρού Εμφυλίου. Συνάμα θα αναφερθούμε στη μάχη της Χαράμα, της Μάλαγα, της Γκουανταλαχάρα, στον πολυσυζητημένο και ευρέως γνωστό το βομβαρδισμό της Γκουέρνικα με τα θύματά της να ξεπερνούν το 1/3 των κατοίκων της πόλης, στη μάχη της Μπρουνέτε και της Τερουέλ και τέλος τη μάχη του Έβρου και την αποχώρηση των Διεθνών Ταξιαρχιών.

Στο πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο θα αναφερθούμε στη συμμετοχή των Ελλήνων και Κυπρίων εθελοντών που εντάχθηκαν στις Διεθνείς Ταξιαρχίες και πολέμησαν με ηρωισμό και αυταπάρνηση για τα ιδεώδη της ελευθερίας και της δημοκρατίας.

Στον επίλογο θα αναφερθούμε στα συμπεράσματα που θα προκύψουν. Τα συμπεράσματα αυτά θα συνδέονται με τη διμέτωπη επίθεση λευκής και ερυθράς τρομοκρατίας που έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια του ισπανικού εμφυλίου πολέμου και ότι η ισπανική αυτή αναμέτρηση υπερέβαινε τα εθνικά σύνορα και αφορούσε ολόκληρη τη Διεθνή κοινότητα.

Α΄ Κεφάλαιο

Η Ισπανική Δημοκρατία και η παλινόρθωση της Μοναρχίας

1.1. Η Α΄ Ισπανική Δημοκρατία

Τη νοσηρή παθογένεια της ισπανικής κοινωνίας που είχε προκύψει από το μίγμα καθολικισμού - αριστοκρατίας και μιλιταρισμού δεν κατόρθωσε να θεραπεύσει η επανάσταση της μεσαίας τάξης που οδήγησαν τα Cortes (= Κοινοβούλιο) στην εγκαθίδρυση της Α΄ Δημοκρατίας⁴ το 1873. Τα μέτρα όμως που αυτή έλαβε, όπως η κατάργηση της στράτευσης και η αυτονομία ισπανικών περιοχών πυροδότησε την αντίδραση του σώματος των αξιωματικών οι οποίοι εμφορούνταν από την ιδέα της ισπανικής ενότητας κυρίως μετά την απώλεια των αυτοκρατορικών αποικιακών κτήσεων στην Αμερική. Αποτέλεσμα της οξείας αυτής αντίδρασης ήταν η στρατιωτική επέμβαση και η κατάργηση της Α΄ Ισπανικής Δημοκρατίας της οποίας ο πολιτικός βίος μετρούσε μόνο μερικούς αιώνες.

Στα τέλη του 1874 πραγματοποιήθηκε η παλινόρθωση της βασιλείας⁵ με την αναγόρευση στο θρόνο του Βουρβώνου βασιλιά Αλφόνσου ΙΒ΄, γιου της Ισαβέλλας. Στις αρχές του 20^{ου} αι., η Ισπανία, που από τα 14 εκατ. πληθυσμού του Μεσαίωνα είχε συρρικνωθεί σε μόλις δεκατ. ήταν μια χώρα για την οποία εύστοχα είχε λεχθεί: «Η μισή Ισπανία τρώει αλλά δεν εργάζεται και η άλλη μισή εργάζεται, αλλά δεν τρώει». Η Ισπανία ήταν η χώρα των μεγάλων ιδιοκτητών, αφού 5 περίπου εκατ. αγρότες εργάζονταν στα Λατιφούντια⁶ τις μεγάλες δηλαδή έγγειες ιδιοκτησίες. Τα κύρια επομένως εξαγωγικά προϊόντα ήταν αγροτικά, ενώ οι βιομηχανικοί εργάτες, ήταν λιγότεροι από το 15% του πληθυσμού. Ωστόσο παρατηρήθηκε μια οικονομική ανάκαμψη λόγω του επαναπατρισμού των ισπανικών κεφαλαίων μετά τη ν απώλεια των αμερικανικών κτήσεων και κυρίως λόγω των τραπεζικών επενδύσεων της Γαλλίας που οδήγησαν στην ίδρυση μεγάλων τραπεζών. Η ευημερία αυτή ήταν φυσικό να επηρεάσει δημογραφικά την Ισπανία όπου παρατηρείται πληθυσμιακή αύξηση. Το ισοζύγιο πληρωμών επίσης ήταν ευνοϊκό και τα αποθέματα σε χρυσό της χώρας, αυξήθηκαν σημαντικά. Ή μη συμμετοχή της Ισπανίας στον Α΄ ΠΠ συνέβαλε εξάλλου σε αυτή την οικονομική άνθιση.

⁴Βλ. σχετικά Antony Beevor, *Ο Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος 1936-1939*, Αθήνα 2006, σ. 41 κ.ε. Χ. Tomas, *Ιστορία του Ισπανικού Εμφυλίου Πολέμου*, 2 τόμοι, Αθήνα 1971, σ. 110, H. Graham, *Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος*, Αθήνα 2006, σ. 6

⁵A. Beevor, *ό. π.*, σ. 48, H. Graham, *ό. π.* σ. 10

⁶A. Beevor, *ό. π.*, σ. 54, H. Graham, *ό. π.* σ. 3

Η οργάνωση των ισπανικών κομμάτων⁷ από το τέλος του 19^{ου} αι. ιδίως του Σοσιαλιστικού Εργατικού (PSOE) με μεγάλη απήχηση στην αγροτική τάξη λόγω της απαξίωσης που είχε από τον Μαρξ σε σύγκριση με τους εργάτες της βιομηχανίας. Αντίθετα στην εργατική τάξη μεγάλη επίδραση άσκησε η Εθνική Συνομοσπονδία Εργασίας (CNT) που αποτελείτο κυρίως από αναρχικούς και αναρχοσυνδικαλιστές.

Το κόμμα της αριστεράς ήταν φυσικό υπό την επίδραση της επανάστασης στη Ρωσία και τη δημιουργία σοβιετικών δημοκρατιών να επιζητούν κάτι ανάλογο και στην Ισπανία. Τον θεματοφύλακα του κράτους αποτελούσαν η Εκκλησία, οι μεγαλογαιοκτήμονες και ιδίως ο Στρατός που αποτελούσε και το κύριο εμπόδιο για οποιαδήποτε μεταρρυθμιστική προσπάθεια, με ένα σύνολο 160.000 ανδρών, 12.000 αξιωματικών και 213 στρατηγών. Το πιο απειλητικό για τη δημοκρατία ήταν ότι στους κόλπους του στρατού είχαν δημιουργηθεί σύνδεσμοι οργάνωσης ως χούντες (Juntas de Defensa) που μπορούσαν να εκδηλώσουν πραξικοπήματα (pronunciamenta) για ανατροπή της κυβέρνησης.

Τον Ιούλιο του 1917⁸ η Βαρκελώνη προχώρησε στην ανάδειξη κοινοβουλίου για πολιτική αυτονομία. Το Σοσιαλιστικό Κόμμα (PSOE) κάλεσε στις 13 Αυγούστου τους εργάτες και αγρότες σε γενική απεργία στις μεγάλες πόλεις όπως Μαδρίτη, Βαρκελώνη, Μπιλμπάο, Σαραγόσα και την Ανδαλουσία.

Η απάντηση της Κυβέρνησης και ιδίως της Juntas ήταν να πνιγεί στο αίμα των απεργών η διαδήλωση με 72 νεκρούς, 156 τραυματίες και 30.000 συλληφθέντες. Ειδικά στις Αστουρίες, όπου οι μεταλλωρύχοι απέργησαν για ένα μήνα η καταστολή, στην οποία διέπρεψε ο africanista Φραντσίσκο Φράνκο, περιελάμβαναν εκτός από φόνους και βασανισμούς. Από το 1917-21, που ονομάστηκε τριετία του μπολσεβικισμού με συνεχείς εθνεγέρσεις στην Ανδαλουσία και την Καταλωνία, παρατηρήθηκε η θεληματική αντίδραση του κράτους να καταστείλει τις εξεγέρσεις αλλά και η ανικανότητά του να αντιληφθεί τα κοινωνικά αιτήματα για την μετάβαση στη δημοκρατία.

Μπροστά σε αυτό το αδιέξοδο ο βασιλιάς Αλφόνσος Γ' ανέθεσε στον στρατηγό Μαρτίνεζ Ανίντο, την αποκατάσταση της τάξης. Ο κύκλος όμως των δολοφονιών των συνδικαλιστών ανάγκασε τον στρατηγό Πρίμο ντε Ριβέρα (Primo de Rivera) το 1921 να αυτοαναγορευθεί δικτάτορας⁹ διατηρώντας όμως στη θέση του

⁷ A. Beevor, *ό. π.*, σ. 66, H. Graham, *ό. π.*, σ. 7

⁸ A. Beevor, *ό. π.*, σ. 57 H. Graham, *ό. π.*, σ. 7

⁹ A. Beevor, *ό. π.*, σ. 60, H. Graham, *ό. π.*, σ. 7

τον Αλφόνσο. Η εξέλιξη αυτή ικανοποίησε τους βιομήχανους και τους μεγαλογαιοκτήμονες και αργότερα και τη μεσαία τάξη που είχε κουραστεί από τον κύκλο αίματος. Ο Ριβέρα προσπάθησε να προβεί σε μεταρρυθμίσεις σε συνεργασία με σοσιαλιστές ηγέτες, όπως ο Λάργκο Καμπαγέρος, αλλά του έλειπε ο ορθολογικός σχεδιασμός. Ο υπουργός του Κάρλο Σοτέλο επιδείνωσε την οικονομική κατάσταση και προκάλεσε φυγή κεφαλαίων. Η αποτυχία του Ριβέρα υποχρέωσε τον Αλφόνσο να αναθέσει την εξουσία στον στρατηγό Μπερεγκουέρ (Berenguer), ενέργεια που εξαργίωσε τον στρατηγό Σανχούρχο, αρχηγό της πολιτοφυλακής (Guardia Civil) που μαζί με άλλους στρατηγούς και φιλομοναρχικούς τάχθηκαν κατά της μοναρχίας.

Το 1930 ηγετικά στελέχη της PSOE ίδρυσαν τη δημοκρατική συμμαχία, στην οποία προσχώρησαν και οι Καταλανοί με όρο την αυτονομία τους. Ο Αλκαλά Θαμόρα (Alcala Zamora) ανέλαβε την προεδρία μιας επαναστατικής επιτροπής, ενώ το Σοσιαλιστικό κόμμα και οι αναρχοσυνδικαλιστές κήρυξαν γενική απεργία τον Δεκέμβριο του 1930 με σκοπό την ανατροπή της μοναρχίας, αλλά απέτυχαν. Τον Ιανουάριο του 1931 πανεπιστημιακοί κύκλοι με διανοούμενους, όπως ο Ορτέγκα ν Γκασέτ (Ortega y Gaset) και ο ποιητής Αντόνιο Μασάντο (Antonio Mashado) κήρυξαν νέα απεργία. Ο βασιλιάς θορυβημένος αντικατέστησε τον στρατηγό Μπερεγκουέρ με τον ναύαρχο Χουάν Μπατίστα Αθνάρ (Zuan Batista Aznar) και κήρυξε δημοτικές εκλογές για τις 12 Απριλίου 1931.

1.2. Η Β' Ισπανική Δημοκρατία (1931-1936) – Λαϊκό Μέτωπο

«Μέσα σε λίγες η Ισπανία πέρασε από μια Μοναρχία σχεδόν απολυταρχική και πάντως οπισθοδρομική σε μια δημοκρατία από τις πιο προχωρημένες(...). Στο γραφείο του Γκομπερναντόρ της Μαδρίτης, ο Ορτέγκα ν Γκασέ, ένας από τους επιφανέστερους δημοκράτες, από τους πιο μαχητικούς επίσης, μου έλεγε: «Έχομεν ήδη την Δημοκρατίαν, μας μένει να κάμωμεν την Επανάστασιν». Κώστας Ουράνης 1931

Στις αρχές της δεκαετίας του `30 η Ισπανία, πάλαι ποτέ αυτοκρατορία, «παρέμεινε μια ηττημένη χώρα»: δεν είχε καταφέρει να υπερβεί τον «πρωτόγονο καπιταλισμό της», δεν είχε ανατρέψει το Παλαιό Καθεστώς, όπως είχε κάνει η Αγγλία και η Γαλλία.

Η Β' Δημοκρατία¹⁰, αντισυστημική, ριζοσπαστική, κοσμική και ανεξίθρησκη, εμφανίστηκε «κατ' αντιστροφήν και εξ ανάγκης», αδιάλλακτη και

¹⁰Δ. Φιλίππης ό. π., σ. 39

ανένδοτη απέναντι στο Παλαιό αντιδραστικό Καθεστώς, που από την αρχή μεθόδευε την ανατροπή της.

Η Β΄ Ισπανική Δημοκρατία¹¹ γεννήθηκε την Άνοιξη του 1931, όταν στις δημοτικές εκλογές υπερίσχυσαν οι συνδυασμοί της αβασίλευτης δημοκρατίας με τα δημοκρατικά κόμματα. Ενώπιον αυτής της δυσμενούς εξέλιξης και με δεδομένη την άρνηση του δυσσαρεστημένου στρατηγού Σανχούρχο, αρχηγού της πολιτοφυλακής (Guardia Civil), στρατιωτικού σώματος επιφορτισμένου με την καταστολή των λαϊκών κινητοποιήσεων, να υπερασπισθεί την μοναρχία, ο Αλφόνσο ΙΓ΄ υποχρεώθηκε σε εξορία.

Στις 14 Απριλίου η επαναστατική επιτροπή υπό τον πρώην φιλομοναρχικό Αλκαλά Θαμόρα μετεξελίχθηκε σε προσωρινή Κυβέρνηση με πρόεδρο τον Θαμόρα. Όλα τα βλέμματα των Ισπανών ήταν στραμμένα στη νέα κυβέρνηση, στους ώμους της οποίας έπεφτε το βαρύ φορτίο των αλλαγών που οραματίζονταν οι μη προνομιούχοι και φοβούνταν οι κύκλοι του ισπανικού κατεστημένου με τρεις κύριους εκπροσώπους την Εκκλησία, τον Στρατό και τους μεγαλογαιοκτήμονες. Οι οπισθοδρομικές δομές της Ισπανίας χρειάζονταν εκσυγχρονισμό κι αυτό αποτελούσε διαπίστωση και των φιλελεύθερων κύκλων της διανόησης, στις οποίες ανήκει ο φιλόσοφος Ορτέγκα υ Γκασέτ. Ήταν όμως εξ αρχής λάθος να επιτραπούν ακρότητες κατά της εκκλησίας, όσο κι αν αυτές φαίνονταν δικαιολογημένες. Πραγματικά μετά την ανακήρυξη της δημοκρατίας ο αρχιεπίσκοπος της Ισπανίας Πέντρο Σεγκούρα με μια εγκύκλιό του κατήγγειλε τις προθέσεις της νέας κυβέρνησης να προχωρήσει στο διαχωρισμό εκκλησίας και κράτους και να κηρύξει ανεξιθρησκία και συνέστησε στη ψηφοφορία να την καταψηφίσουν στις επόμενες εκλογές. Στοιχείο επίσης οπισθοδρομικότητας, η ισπανική εκκλησία με την προσκόλλησή της στον μυστικιστικό φανατισμό δεν μπορούσε να αντιληφθεί τη λειτουργία της σ' ένα δημοκρατικό κράτος και αυτό πυροδότησε το μένος εργατών και χωρικών, το οποίο πήρε ανεξέλεγκτες διαστάσεις με τους εμπρησμούς και βανδαλισμούς εκκλησιών, που παρατηρήθηκε κυρίως στην Ανδαλουσία και πόλεις, όπως το Αλικάντε, η Μάλαγα, η Σεβίλλη και το Κάδιζ. Η κυβέρνηση αναγκάστηκε απρόθυμα να κηρύξει στρατιωτικό νόμο στις περιοχές αυτές, για να ελέγξει τις βιαιοπραγίες, πολλές από τις οποίες δυστυχώς ενθαρρύνονταν από επιφανείς πολιτικούς, όπως ο υπουργός Άμυνας Αθάνια (Azana). Το μένος του κατά του κλήρου ήταν τόσο βαθύ, ώστε δημόσια

¹¹A., Beevor, *ό. π.*, σ. 66 κ. ε., H. Graham, *ό. π.*, σ. 8

υποστήριζε ότι θα προτιμούσε να δει καμένες όλες τις εκκλησίες παρά την τρίχα από το κεφάλι ενός δημοκράτη. Όλοι οι ιστορικοί έχουν στηλιτεύσει τους εμπρησμούς των εκκλησιών, όπως ο Ραιμόν Καρτιέ (Raymond Cartier)¹², ο Άντονυ Μπήβορ (Antony Beevor)¹³, ο Φερνάντο Γκαρσία Φερντανόζ (Fernando Garcia Fernandez), ο οποίος σωστά υποστήριζε πως οι εμπρησμοί αυτοί έβλαψαν περισσότερο την εικόνα της Β' Δημοκρατίας παρά της Εκκλησίας.

Οι εκλογές της 28^{ης} Ιουνίου, διεξήχθησαν μέσα σε κλίμα πόλωσης και φανατισμού, αλλά η συμμαχία του κεντροδεξιού κόμματος των Ρεπουμπλικάνων και των Σοσιαλιστών επικράτησε¹⁴ σε όλες σχεδόν τις επαρχίες. Επισφραγιζόταν η κυριαρχία της Κεντροαριστεράς και της Αριστεράς¹⁵. Στις 14 Ιουλίου συνεδρίασαν για πρώτη φορά τα Κορτές και στα τέλη Αυγούστου τέθηκε σε συζήτηση το προσχέδιο του Συντάγματος, το οποίο προέβλεπε ότι «*Η Ισπανία είναι μία δημοκρατία των εργαζομένων όλων των τάξεων*». Και ότι θα ήταν ένα καθεστώς δικαίου και ελευθερίας, το οποίο θα εγγυάται ότι όλες οι εξουσίες θα εκπορεύονται από το λαό και ότι όλοι οι Ισπανοί¹⁶ θα είναι ίσοι απέναντι στο νόμο. Επίσης, θα εξασφαλιζόταν η ακεραιότητα του αδιαίρετου Κράτους, το οποίο θα σέβεται τη πολιτισμική, γλωσσική και διοικητική αυθυπαρξία των Περιφερειών του και των Δήμων του. Πρόβλημα προκλήθηκε με τα άρθρα 26 και 27 που όριζαν τη διάλυση των θρησκευτικών ταγμάτων. Την επακολούθησα κρίση αποσόβησε ο Αθάνια και τελικά διαλύθηκε μόνο το Τάγμα των Ιησουιτών με δήμευση της περιουσίας του. Το άρθρο 26 θέσπιζε την διακοπή των κρατικών επιχορηγήσεων στην Εκκλησία προοδευτικά σ' ένα χρονικό διάστημα 2 ετών.

Κρίση επίσης προκλήθηκε από το άρθρο 44 που προέβλεπε την κατάργηση των λατιφούντιων και την απαλλοτρίωσή τους για λόγους δημοσίου συμφέροντος, η αντίδραση όμως του κέντρου και της δεξιάς κατά μιας τέτοιας ριζικής αγροτικής μεταρρύθμισης απέτρεψε την αναμενόμενη αυτή από τους εξαθλιωμένους αγρότες αλλαγή.

Τελικά στις 9 Δεκεμβρίου ψηφίσθηκε το Σύνταγμα της Β' Ισπανικής Δημοκρατίας με πρώτο πρόεδρό της τον συντηρητικό δημοκράτη Αλκαλά Θαμόρα

¹²Ραιμόν Καρτιέ, *Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος*, Αθήνας, σ. 15

¹³A. Beevor, *ό.π.*, σ. 69

¹⁴A. Beevor, *ό.π.*, σ. 75, & X. Thomas, *ό.π.* σ. 282, κ.ε, H. Graham, *ό.π.*, σ. 8, Fernando Garcia de Cortazar, *Δημοκρατία: το πείραμα που απέτυχε*, *ΙΣΤΟΡΙΚΑ* (εφ. Ελευθεροτυπία), 3/2/2000, 6-8, & Ντολόρες Ιμπαρούρι (Πασιονάρια), *Απομνημονεύματα*, Εκδ. *Ανθολογία*, Μέρος 1ο, σ. 143 κ.ε. (χ.χ.).

¹⁵Δ. Φιλιππής, *ό.π.*, σ.36

¹⁶Δ. Φιλιππής, *ό.π.*, σ.36

και πρώτο πρωθυπουργό των διανοούμενο αριστερό Μανουέλ Αθάνια και ένα Κοινοβούλιο που διανθιζόταν από την παρουσία επίλεκτων διανοουμένων, όπως ο φιλόσοφος Γκασέτ, ο συγγραφέας ντε Ουναμούνο (de Unamouno) και ο διακεκριμένος ιατρός Μαραγιόν (Maragnon).

Ο πρωθυπουργός Αθάνια προσπάθησε να συμβιβάσει το παραδοσιακό στοιχείο με το λογικό και αυτό απαιτούσε λεπτές ισορροπίες. Ο Αθάνια έχοντας υπόψη του τα εκπαιδευτικά συστήματα των προηγμένων χωρών, εισήγαγε εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις, έκανε το λάθος όμως να μην υπαγάγει στη δημόσια εκπαίδευση τα θρησκευτικά σχολεία, που αποτέλεσαν πυρήνα αντίδρασης κατά της Δημοκρατίας. Η στρατιωτική μεταρρύθμιση¹⁷ όμως του Αθάνια για τον περιορισμό του κινδύνου ανατροπής της δημοκρατίας υπήρξε κατ' αρχάς επιτυχής. Αποστράτευσε μεγάλο αριθμό στρατηγών και αξιωματικών παρέχοντάς τους πλήρη σύνταξη. Μείωσε σε 8 τις 16 στρατιωτικές περιφέρειες για καλύτερο έλεγχο του στρατεύματος, κατήργησε τον βαθμό του αντιστράτηγου, μείωσε τη στρατιωτική θητεία σε έναν χρόνο και έκλεισε τη Γενική Στρατιωτική Ακαδημία της Σαραγόσα, την περίοδο που τη διοικούσε ο στρατηγός Φρανσίσκο Φράνκο. Παρ' όλα αυτά οι μεταρρυθμίσεις δεν οδήγησαν σε αύξηση της μαχητικότητας του στρατού, ενώ αντίθετα οι αξιωματικοί, δυσαρεστημένοι από τις αλλαγές, άρχισαν να συνωμοτούν κατά της Δημοκρατίας. Απέναντι στην Guardia Civil ίδρυσε ένα παραστρατιωτικό σώμα, το Guardia Asalto, που αναπτύχθηκε στις κωμοπόλεις και στις πόλεις, ενώ η Guardia Civil έμεινε στα χωριά εκτελώντας καθήκοντα χωροφυλακής. Το νέο αυτό μηχανοκίνητο παραστρατιωτικό αστυνομικό σώμα παρέμεινε κατά κανόνα πιστό στη Δημοκρατία κατά τη διάρκεια του ισπανικού Εμφυλίου Πολέμου.

Τον στρατηγό Σανχούρχο ο οποίος τον Απρίλιο βοήθησε στην έξωση του βασιλιά, τελικά απομάκρυνε για αντιλαϊκή καταστολή ο Αθάνια εναντίον του οποίου ο Σανχούρχο οργάνωσε τον Αύγουστο του 1951 αποτυχημένο πραξικόπημα με συνωμότες της Δεξιάς, όπως ο γιος του δικτάτορα Ριβέρα. Ο Σανχούρχο καταδικάστηκε σε θάνατο, αλλά η ποινή του μετατράπηκε σε ισόβια κάθειρξη.

Με αφορμή τη συνωμοσία των δεξιών η αγροτική μεταρρύθμιση προχώρησε άμεσα και τα λατιφούντια διανεμήθηκαν στους ακτήμονες. Ταυτόχρονα η αυτονομία της Καταλωνίας βρήκε τη δικαίωσή της. Ενάντια στην αγροτική μεταρρύθμιση

¹⁷A. Beevor, *ό. π.*, σ. 67, H. Graham, *ό. π.* σ. 9

ξεσηκώθηκαν ενωμένοι οι γαιοκτήμονες και από την άλλη πλευρά οι λιγότερο ευνοημένοι αγρότες. Οι τοπικές έκτασης κοινωνικές εντάσεις, ιδίως στην Ανδαλουσία, και η επαπειλούμενη επέκταση των ταραχών υποχρέωσε τον Αθάνια το 1933 να προσφύγει στη λαϊκή ετυμηγορία με εκλογές¹⁸ που ορίστηκαν στις 19 Νοεμβρίου με δικαίωμα ψήφου και των γυναικών.

Στις εκλογές αυτές επιδιώκοντας μια ανατροπή της πολιτικής καταστάσεως όλες οι παρατάξεις της Δεξιάς ενώθηκαν στις 12 Οκτωβρίου σ' ένα συνασπισμό με την ονομασία «Ένωση Δεξιάς και Αγροτών». Ο συνασπισμός αυτός της Δεξιάς με ηγέτη τον Χοσέ Μαρία Ρόμπλες (Jose Maria Robles) με τη συνεργασία του Αλεσάντρο Λερού (Alexandro Lerroux) λόγω της διάσπασης της αριστεράς επικράτησε στις εκλογές και ο πρόεδρος Αλκαλά Θαμόρα έδωσε εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Κεντρώο Λερού¹⁹. Αυτός σε συνεννόηση με τους δεξιούς κατήργησε τις κυριότερες μεταρρυθμίσεις της Κυβέρνησης Αθάνια στην εκκλησία, την παιδεία και την αγροτική οικονομία. Οι εργοδότες βρήκαν την ευκαιρία που αναζητούσαν, μείωσαν τους μισθούς και περιόρισαν τα επιδόματα που είχαν δοθεί στους εργαζόμενους.

Στο μεταξύ ο ηγέτης των Σοσιαλιστών Λάργκο Καμπαγέρος προχώρησε στην υιοθέτηση μπολσεβίκικης συνθηματολογίας, όπως «*θάνατος στη Μπουρζουαζία, ταξικός πόλεμος*» κ.ά. που συσπείρωναν τις αντιδημοκρατικές δεξιές δυνάμεις οι οποίες άρχισαν να αναθαρρούν από την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία²⁰ (30 Ιανουαρίου 1933). Το σοσιαλιστικό κόμμα (PSOE) αποφάσισε να κηρύξει γενική απεργία για τις 4 Οκτωβρίου 1934 επαναστατικού χαρακτήρα για να αντιμετωπίσει τον αντιδημοκρατικό κατήφορο της Κυβέρνησης Λερού. Μάταια ο Αθάνια και άλλοι μετριοπαθείς πολιτικοί προειδοποιούσαν ότι αυτή η αντιπαλότητα θα έδινε το πρόσχημα στο στρατό να επέμβει. Σ' ένα τέτοιο κλίμα βαθέως διχασμού της ισπανικής κοινωνίας ο Εμφύλιος φαινόταν να είναι προ των πυλών.

Στη γενική αυτή απεργία της 4^{ης} Οκτωβρίου 1934 ένοπλοι εργάτες στις περιοχές των μεταλλωρυχείων στον Βορρά, αλλά και της Αστουρίας επιτέθηκαν σε δημόσια κτήρια και σε φυλάκια της Guardia Civil.

Η νεοϊδρυθείσα επίσης «Ισπανική Φάλαγγα» του Χοσέ Αντόνιο Πριμέρα, γιου του δικτάτορα Πριμέρα οργανώνεται με χρήματα που στέλνει ο δικτάτορας

¹⁸ A. Beevor, *ό. π.* σ.75, Ν. Ιμπαρούρι, *ό. π.* σ. 202, X. Tomas, *ό. π.* σ. 111, H. Graham, *ό. π.* σ. 19

¹⁹ A. Beevor, *ό. π.*, σ. 76, Ν. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 215, X. Tomas, *ό. π.*, σ.138, H. Graham, *ό. π.*, σ.

¹⁹²⁰ Σωστά το επισημαίνει η Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 203

Μουσολίνι. Όλη η δεξιά αντιμετώπισε την επανάσταση αυτή των εργατών²¹ με σφοδρότητα και χιλιάδες υπήρξαν τα θύματά της (1.000 νεκροί, 30.000 φυλακισμένοι με υπεύθυνο της καταστολής τον Φράνκο). Ο Λερού σχημάτισε νέα κυβέρνηση με 4 υπουργεία του Δεξιού κόμματος και υπουργό άμυνας τον Ρόμπλες, ο οποίος διόρισε τον Φράνκο αρχηγό του Γενικού Επιτελείου.

Το 1935 υπό την απειλή της δεξιάς διακυβέρνησης ο Αθάνια συμφώνησε με τρία κεντρώα κόμματα και οργάνωσε λαϊκές συγκεντρώσεις σε όλη τη χώρα με μεγάλη μαζικότητα θέτοντας τις βάσεις μιας ευρύτερης λαϊκής συμμαχίας που θα εξασφάλιζε την νίκη στις επόμενες εκλογές.

Ουσιαστικά ρόλο στην ευρύτερη αυτή προοδευτική συμμαχία με την ονομασία «Λαϊκό Μέτωπο» έπαιζε το μικρό κομμουνιστικό κόμμα του Χοσέ Ντίαθ και της Πασιονάριας έχοντας ως πρότυπο το γαλλικό Fronte Populaire του Λέον Μπλουμ (Leon Blum). Η Γ΄ Κομμουνιστική Διεθνής βλέποντας τον κίνδυνο του επελαύνοντος φασισμού στην Ευρώπη και ταυτόχρονα την αδυναμία των δημοκρατικών Κυβερνήσεων να δώσουν λύσεις στα κοινωνικά αιτήματα, συνέστησε τη δημιουργία λαϊκών μετώπων για την αντιμετώπιση της φασιστικής λαίλαπας και την προώθηση των κοινωνικών μεταρρυθμίσεων.

Η Πασιονάρια υπογραμμίζει²² πολύ εύστοχα ότι η δημιουργία του Λαϊκού Μετώπου και ο θρίαμβός του στις εκλογές μετακινούσε προς την Ισπανία το βασικό μέτωπο πάλης ενάντια στον φασισμό, ανάμεσα στις ευρωπαϊκές χώρες.

1.3. Οι εκλογές και η απαρχή του Εμφυλίου

Η κυβέρνηση του Λερού κατέρρευσε από οικονομικά σκάνδαλα και η απόπειρα σχηματισμού βιώσιμης κυβέρνησης στέφθηκε με αποτυχία, με αποτέλεσμα ο πρόεδρος Θαμόρα να αποφασίσει μέσω του τελευταίου πρωθυπουργού Βαλλαντάρες (Vallantares) να διαλύσει τα Κορτές και να κηρύξει εκλογές για τις 16 Φεβρουαρίου 1936.

Η πόλωση όμως ανάμεσα στους δημοκρατικούς και τους δεξιούς ήταν τέτοια που όλοι απειλούσαν ανοικτά με εμφύλιο σε περίπτωση μη επικράτησής τους. Απέναντι στο Λαϊκό Μέτωπο οι δεξιοί είχαν συμπήξει το Εθνικό Μέτωπο,

²¹A. Beevor, *ό. π. σ.* 76, Ν. Ιμπαρούρι, *ό. π. σ.* 217, ,H. Graham, *ό. π. σ.*20

²²Ν. Ιμπαρούρι, *ό. π., σ.* 266 κ.ε., A. Beevor, *ό. π., σ.* 85 κ. ε

προσπαθώντας να εξορκίσουν τον Κομμουνισμό από την Ισπανία, παρόλο που η επιρροή του κομμουνιστικού κόμματος ήταν πολύ περιορισμένη.

Στις εκλογές της 16^{ης} Φεβρουαρίου το Λαϊκό Μέτωπο²³ υπερίσχυσε με μικρή πλειοψηφία μόλις 2% του εκλογικού σώματος των 10 εκ. ψηφοφόρων. Ο εκλογικός νόμος που ευνοούσε τις συμμαχίες και είχε αναδείξει την δεξιά στην κυβέρνηση το 1933, τώρα ευνόησε το Λαϊκό Μέτωπο που με 150.000 ψήφους παραπάνω κέρδισε συνολικά 270 έδρες έναντι 205 της Δεξιάς. Οι ηγέτες της δεξιάς ιδίως ο Κάλβο Σοτέλο (Calvo Sotelo), υπουργοί του Δικτάτορα Ριβέρα, έχοντας ενισχυθεί από τον Μουσολίνι, είχε αρχίσει να εξοπλίζει τους οπαδούς του με γερμανικό οπλισμό. Αποθρασυνόμενοι οι δεξιοί προέβαιναν σε επιθέσεις και δολοφονίες δημοκρατικών²⁴ με αδύναμη την κυβέρνηση Κουιρόγκα (Quiroga) να επέμβει αποφασιστικά. Ταυτόχρονα το μεγάλο κεφάλαιο αποφάσισε οικονομικό σαμποτάζ στην Κυβέρνηση Λαϊκού Μετώπου δρομολογώντας μια αυξανόμενη ροή κεφαλαίων προς τις ελβετικές, αγγλικές και γαλλικές τράπεζες, ενώ η πεσέτα, το εθνικό νόμισμα, κατακυλούσε και ο πληθωρισμός έπληττε τις φτωχές κοινωνικά τάξεις²⁵.

Απέναντι σε όλη αυτή την ενορχηστρωμένη αντιδημοκρατική επίθεση το κομμουνιστικό κόμμα απευθυνόταν μέσα από τον δικό του τύπο στους εταίρους του Λαϊκού Μετώπου να αντισταθούν με λαϊκές συνελεύσεις για να προωθηθεί η κοινωνική πολιτική ως αντίδοτο στην επίθεση της δεξιάς, η οποία διαπιστώνοντας την αδυναμία της κυβέρνησης να την αντιμετωπίσει σθεναρά, στα μέσα Ιουνίου κατέθεσε επερώτηση για δήθεν διασάλευση της δημόσιας τάξης από τις διεκδικήσεις των εργαζομένων. Το βράδυ της 16^{ης} Ιουνίου τα βλέμματα όλων ήταν στραμμένα στο Κοινοβούλιο με την πεποίθηση ότι αυτή η αναμέτρηση δεν θα ήταν αδιάφορη για την τύχη του Λαϊκού Μετώπου. Εκ μέρους του κομμουνιστικού κόμματος είχε ορισθεί να μιλήσει η Πασιονάρια (Dolores Iparuri).

Πρώτος μίλησε ο Χιλ Ρόμπλες ως αρχηγός του επερωτώντος κόμματος CEDA ζητώντας εξηγήσεις για την έκρυθμη κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η Ισπανία και τελείωσε με την παρατήρηση ότι «ετοιμαζόταν κιόλας η κηδεία της Δημοκρατίας». Την εντύπωση αυτή επέτεινε και ο Κάλβο Σοτέλο, υπουργός του δικτάτορα Ριβέρα, ο οποίος πήρε στη συνέχεια τον λόγο. Απαντώντας ο

²³A. Beevor, *ό. π.* σ. 92 κ.ε., N. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 291 κ. ε. , X. Thomas, *ό. π.*, σ.111, κ. ε, H. Graham, *ό. π.*, σ. 19, κ. ε

²⁴A. Beevor, *ό. π.* σ. 102, 106, κ. ε, N. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ.243, X. Thomas, *ό. π.* σ. 180 , H. Graham, *ό. π.* σ, 34, κ. ε

²⁵N. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 298, X. Thomas, *ό. π.* σ. 196, κ.ε., H. Graham, *ό. π.* σ. 5

Πρωθυπουργός Κασάρες Κουιρόγκα επέρριψε σε αυτόν τη δράση των παρακρατικών ομάδων ενάντια στον λαό και τη δημοκρατία.

Μετά τον πρωθυπουργό μίλησε η Πασιονάρια, με το επαναστατικό χειμαρρώδες ύφος της και κατήγγειλε τη συνωμοσία κατά της δημοκρατίας και επεσήμανε ότι, αν υπάρχουν επίορκοι αξιωματικοί υποκινημένοι από τον Κάλβο Σοτέλο, υπάρχουν και γενναίοι στρατιώτες να τους επαναφέρουν στη λογική²⁶.

Η Ισπανία δυστυχώς έμοιαζε με πυριτιδαποθήκη έτοιμη να εκραγεί. Στις 11 Ιουλίου οι δεξιόι της Βαλένθια επιτέθηκαν στον ραδιοφωνικό σταθμό της πόλης²⁷. Η αντίδραση της κυβέρνησης ήταν χαλαρή και πάντως όχι η δέουσα. Στις 12 Ιουλίου δολοφονήθηκε από φασίστες φαλαγγίτες ο δημοκρατικός αξιωματικός της φρουράς υπολοχαγός Καστίγιο (Castillo)²⁸. Το κομμουνιστικό κόμμα κατήγγειλε τις επιθέσεις αυτές ως μέρος ενός σκοτεινού σχεδίου για πραξικόπημα και κάλεσε τον λαό σε επαγρύπνηση. Δύο μέρες αργότερα, στις 13 Ιουλίου, δολοφονήθηκε από συντρόφους του δολοφονημένου Καστίγιο ο Κάλβο Σοτέλο²⁹ και αυτό αποτέλεσε για πολλούς τη θρυαλλίδα της φασιστικής εξέγερσης.

²⁶ Ν. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 294 κ.ε., Α. Beevor, *ό. π.*, σ. 106

²⁷ Ν. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 300 κ.ε.

²⁸ Ν. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 304, Α. Beevor, *ό. π.*, σ. 109.

²⁹ Α. Beevor, *ό. π.* σ. 116 κ. ε.. Ν. Ιμπαρούρι., *ό. π.*, σ. 16 κ.ε., Χ. Thomas, *ό. π.*, σ.207, Η. Graham, *ό. π.*, σ. 46, κ .ε

Β' Κεφάλαιο

Το Φασιστικό Πραξικόπημα, οι Ευρωπαϊκές δυνάμεις και ο Εμφύλιος Πόλεμος

2.1. Το Φασιστικό Πραξικόπημα

Στο μεταξύ η συνωμοσία είχε ήδη μήνες πριν την εκδήλωσή της με το πραξικόπημα της 18^{ης} Ιουλίου εξυφανθεί. Η ηγετική τριάδα των στρατηγών αποτελείτο από τον Σανχούρχο, Μόλα και Φράνκο και ανάμεσά τους την όλη οργάνωση της συνωμοσίας είχε ο Μόλα. Η κυβέρνηση Αθήνα αποδείχθηκε ανίκανη να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τις κινήσεις των στρατιωτικών, μολοντί κυκλοφορούσαν πολλές φήμες γι' αυτές. Αντίθετα μετέθεσε τον Φράνκο στα Κανάρια νησιά, απ' όπου ήταν σε θέση να θέσει υπό τον έλεγχό του τον αποικιακό στρατό του Μαρόκου, ενώ τον Μόλα τον διόρισε στρατιωτικό διοικητή της Παμπλόνα, η οποία ήταν υπό την εξουσία των μοναρχικών και των 8.000 ρεκέτες (=παραστρατιωτικό σώμα βασιλοφρόνων) που διακρίνονταν για τη δολοφονική τους μανία κατά των δημοκρατικών. Ο ισπανικός στρατός³⁰ αν και αριθμούσε 100.000 άνδρες ήταν χαμηλής μαχητικής αξίας στο σύνολό του με εξαίρεση τις μονάδες του Μαρόκου που αποτελούνταν από σκληροτράχηλους στρατιώτες. Από άποψη εξοπλισμού ήταν ανεπαρκέστατος, αφού ούτε αντιαρματικά ούτε αντιαεροπορικά όπλα διέθετε, ούτε επίσης τεθωρακισμένα οχήματα.

Βρισκόταν ακόμη στην οργάνωση του 19^{ου} αι. με ιππικό κυρίως ως δύναμη εφόδου, όταν οι άλλες ευρωπαϊκές χώρες και ιδίως η φασιστική Ιταλία και η ναζιστική Γερμανία είχαν ήδη εκσυγχρονισθεί με μηχανοκίνητα μέσα και μεγάλη δύναμη αεροπορίας.

Απέναντι στους συνωμότες και την αντιδημοκρατική τους οργάνωση, οι δημοκρατικοί είχαν μια μυστική εταιρεία την UMRA (= Στρατιωτική Δημοκρατική Αντιφασιστική Ένωση), η οποία κυρίως είχε σχέσεις με το Σοσιαλιστικό Κόμμα (PSOE). Τα ηγετικά στελέχη της UMRA είχαν προειδοποιήσει τον πρωθυπουργό Κουιρόγκα για την εξυφαινόμενη φασιστική συνωμοσία κατονομάζοντας μάλιστα τους συνωμότες στρατηγούς, αλλά ο Κουιρόγκα απέρριπτε³¹ ανόητα και μοιραία, κάθε περίπτωση ανταρσίας.

³⁰ Ακριβή ανάλυση των στρατιωτικών δυνάμεων προσφέρει ο G.R. Hooton, *Spainin Arms, Philadelphia et Oxford* 2019.

³¹ Σωστά το επισημαίνει ο Beevor, ό. π., σ. 109, τεκμηριώνουμε την άποψη αυτή με την πληροφορία ότι πριν από τη δολοφονία του Κάλβο Σοτέλο οι συνωμότες είχαν ήδη μισθώσει στο Λονδίνο ένα διπλανό για

Οι εθνικιστές δεν κινήθηκαν λόγω της δολοφονίας του Σοτέλο, όπως κάποιοι έλεγαν, για τον απλούστατο λόγο ότι ήδη οι προετοιμασίες του πραξικοπήματος και οι λεπτομέρειες είχαν προαποφασισθεί.

Το περίεργο είναι ότι, ενώ ο Χίτλερ είχε ήδη καταλάβει³² την αποστρατικοποιημένη περιοχή της Ρηνανίας-Βεστφαλίας, τον Μάρτιο του 1936, και ο Μουσολίνι είχε ήδη εισβάλει στην Αιθιοπία, διανοούμενοι ηγέτες, όπως ο Αθάνια δεν κατόρθωσαν να επεξεργασθούν κατάλληλα τις πληροφορίες για το επερχόμενο πραξικόπημα, το οποίο ήταν φυσικό να ελκύσει το ενδιαφέρον των φασιστικών κρατών, όπως η Ιταλία και η Γερμανία, η οποία όπως αποδεικνύουν τα έγγραφα του Υπουργείου Εξωτερικών του Ράιχ³³ ενημερωνόταν τακτικά από τον πρεσβευτή της στην Ισπανία Βέλπερς (Völpers) για τα τεκταινόμενα στην Ισπανία.

2.2. Οι Ευρωπαϊκές δυνάμεις απέναντι στην Ισπανία

Οι κύριες ευρωπαϊκές δυνάμεις είχαν χωρισθεί σε δύο στρατόπεδα: Το φασιστικό με την Ιταλία και τη Γερμανία και το δημοκρατικό με τη Γαλλία και την Αγγλία. Ενδιάμεση περίπτωση αποτελούσε η πολιτική της Σοβιετικής Ένωσης, που προσπαθούσε να ισορροπήσει ανάμεσα στις διεθνιστικές της υποχρεώσεις, υποστηρίζοντας την αντιστεκόμενη νόμιμη Δημοκρατική Κυβέρνηση και τη διστακτικότητά της απέναντι στην Αγγλία και Γαλλία που ανησυχούσαν για μια πιθανή διείσδυση των μπολσεβίκων στη Δυτική Ευρώπη³⁴.

Το φασιστικό στρατόπεδο διαπιστώνοντας στην πράξη την κατευναστική και ενδοτική πολιτική των Αγγλογάλλων και ενθαρρυμένο από τις επιτυχίες του με την χλιαρή αντίδραση της κοινωνίας των Εθνών στην εισβολή του Μουσολίνι στην Αιθιοπία και την ανακατάληψη της Γερμανίας από τον Χίτλερ, αποφάσισε και για λόγους ιδεολογικούς κύρους και για γεωπολιτικούς και γεωστρατηγικούς³⁵ λόγους να βοηθήσουν υλικά και οικονομικά τον Φράνκο.

να μεταφέρει τον Φράνκο από τη Λας Πάλμας των Καναρίων στην Καζαμπλάνκα και στο Τετουάν προκειμένου να αναλάβει τη διοίκηση της Στρατιάς της Αφρικής.

³² Για την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία, τα διαδοχικά χιτλερικά πραξικοπήματα και την αδράνεια της Δύσης βλ. Ουίν. Τσώρτσυλ, *Β' Παγκόσμιος πόλεμος*, Εκδ. Γκοβόστη, Αθήνα 2010, σ. 157 κ.ε.

³³ Akten des Auswärtigen Politik (-ADAP), τ. V.1, σ. 288 (Dok. 221) κ. ά

³⁴ A. Beevor, *ό. π.*, σ. 219, κ. ε. , X. Thomas, *ό. π.* σ. 339, A. Graham, *ό π.* σ. 46 κ. ε

³⁵ Ν. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 14

Η άποψη ότι οι δικτάτορες Μουσολίνι και Χίτλερ δεν είχαν ιδέα για το εκκολαπτόμενο πραξικόπημα φαίνεται να μην ευσταθεί, γιατί οι χορηγίες³⁶ ιδίως του Μουσολίνι στον ηγέτη της Ισπανικής Φάλαγγας Χοσέ Ριβέρα από την άνοιξη του 1936, ενώ αυτός διακήρυσσε ότι στόχος του ήταν η ανατροπή της Δημοκρατικής Κυβέρνησης, αποδεικνύουν ότι είχαν γνώση του μελετούμενου εγχειρήματος και επένδυναν ιδεολογικά και γεωστρατηγικά σε αυτό. Άλλωστε η επικράτηση του φασιστικού πραξικοπήματος θα ενδυνάμωνε το φασιστικό Ευρωπαϊκό Μέτωπο³⁷ Ιταλίας, Γερμανίας, Πορτογαλίας, Ουγγαρίας κ.τ.λ., καταφέροντας ιδεολογικό πλήγμα κατά της δημοκρατίας που γι' αυτούς ταυτιζόταν με τον κομμουνισμό. Ο υπουργός Εξωτερικών του Μουσολίνι και γαμπρός του, γνωστός για τον ρωμαϊκό μεγαλοϊδεαλισμό του Γκαλ. Τσιάνο (Gal. Ciano)³⁸ σημείωνε στο ημερολόγιό του ότι η Ιταλία πολέμησε στην Ισπανία υπερασπίζοντας τον πολιτισμό και τη φασιστική Επανάσταση. Γεωπολιτική επίσης επιδίωξη της Ιταλίας να κυριαρχήσει στον Μεσογειακό χώρο και να αποδυναμώσει στην Ευρώπη τη Γαλλία και την Αγγλία. Αυτό ώθησε τον Ντούτσε στην ενεργητικότερη εμπλοκή του στον ισπανικό Εμφύλιο με αποστολή 50.000 ανδρών υποστηριζόμενων από αεροπορία, άρματα μάχης και πυροβολικό, πιστεύοντας ότι θα καταλάβει τα ισπανικά λιμάνια για να έχει ως βάση εφόρμησης του στόλου του στη Μεσόγειο.

Ιδεολογικά και γεωστρατηγικά ήταν και τα κίνητρα του Χίτλερ, ο οποίος παραμερίζοντας το Υπουργείο Εξωτερικών με τον διστακτικό φον Νόιρατ (von Neurath) ανέθεσε στις μυστικές υπηρεσίες του φον Κανάρις (von Kanaris)³⁹, την εμπλοκή στην Ισπανία και την ενίσχυση του Φράνκο. Με τον τρόπο αυτό θα έσφιγγε, γεωπολιτικά⁴⁰, τον κλοιό στη δημοκρατική Γαλλία του Λέον Μπλουμ και θα απομόνωνε στο νησί της την Αγγλία. Επιπρόσθετοι οικονομικοί λόγοι, όπως πρώτες ύλες από το πλούσιο ισπανικό υπέδαφος, αλλά και συνάλλαγμα από την πώληση πολεμικού υλικού, ενίσχυαν το γερμανικό ενδιαφέρον.

³⁶J. Coverdale, *Italian Intervention in the Spanish Civil War*, Πρίνστον 1975, όπου αναλύονται όλες οι πτυχές παρέμβασης του Μουσολίνι στον Ισπανικό Εμφύλιο.

³⁷Για την άνοδο του φασισμού στην Ευρώπη χρήσιμο παραμένει το βιβλίο του r. H. Kedward, *Fascism in Western*

Europe 1900-1945, Νέα Υόρκη 1945.

³⁸Ciano's Diary, Βαρκελώνη 2004, σ. 26 και 33

³⁹A. Beevor, *ό. π.*, σ. 226

⁴⁰A. Beevor, *ό. π.*, σ. 227, Ν. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 14 και 39 κ.ε. *Για τη γερμανική παρέμβαση στην Ισπανία, την έκτασή της, τους στόχους και τα κέρδη της* βλ. R. Whealey, *Hitler and Spain: The Nazi Role in the Spanish Civil War 1936-39*, Λέξινγκτον 1989, &H. Graham, *ό. π.* σ. 47, πιστεύει ότι, αν η Αγγλία και η Γαλλία είχαν αντιδράσει στην παρέμβαση των Χίτλερ και Μουσολίνι, θα είχαν ανασχέσει τη βοήθειά τους στο Φράνκο

Ο Χέρμαν Γκαίρινγκ (Göting), ως υπεύθυνος των εξοπλισμών και μεγαλομέτοχος της βιομηχανίας όπλων και πυρομαχικών Ράινμεταλ (Rheinmetall), εξασφάλισε χρήματα και πρώτες ύλες για την αποστολή πολεμοφοδίων στην Ισπανία, προφανώς και με προσωπικό οικονομικό του όφελος. Η εντολή προς τον Γκαίρινγκ για ενίσχυση του Φράνκο δόθηκε μετά από τη συνάντησή του με απεσταλμένους του Φράνκο. Στο μεταξύ από τον Μάρτιο του 1936 ο φασίστας στρατηγός Σανχούρχο (Sanjurjo) είχε ζητήσει στο Βερολίνο την υποστήριξη της Γερμανίας για τη δημιουργία ισπανικής Πολεμικής Αεροπορίας. Η βοήθεια της Γερμανίας προς τους πραξικοπηματίες κατευθυνόταν προσωπικά προς τον Φράνκο, χρίζοντάς τον με αυτόν τον τρόπο αρχιστράτηγο της όλης επιχείρησης κατά της Δημοκρατίας.

Η Ντολόρες Ιμπαρούρι, η θρυλική Πασιονάρια (1893-1989) στα απομνημονεύματά της υποστηρίζει σωστά ότι η αντίδραση κατά της Δημοκρατίας είχε παρακινηθεί από ενθαρρυντές από την Ιταλία και τη Γερμανία από όπου οι στασιαστές είχαν λάβει μεγάλη υλική υποστήριξη με καθαρά γεωπολιτικό κίνητρο. Η στρατηγική θέση της Ισπανίας για την Πασιονάρια, που αποτελεί γέφυρα ανάμεσα στην Ευρώπη και την Αφρική, ο ορυκτός της πλούτος, οι επιρροές της στις χώρες της Λατινικής Αμερικής και η γειτνίασή της με την Αμερική αποτέλεσαν σοβαρό λόγο για την αποστολή μερικών εκατοντάδων αεροπλάνων, αρμάτων μάχης και χιλιάδων κανονιών και πολυβόλων υπό μορφή δανεισμού με αντάλλαγμα αυτά τα γεωστρατηγικά και οικονομικά κέρδη.

Το γερμανικό επιτελείο είχε και ένα άλλο κέρδος από την όλη επιχείρηση βοήθειας. Δοκίμασε για πρώτη φορά στην Ισπανία τακτικές πολεμικές, όπως η αερομεταφορά στρατευμάτων και το χειρότερο, οι ομαδικοί σαρωτικοί βομβαρδισμοί κατά των αμάχων ως νέο επιθετικό δόγμα της Luftwaffe, όπως στην περίπτωση της βασκικής πόλης Γκερνίκα (26Απριλίου 1937), η οποία πρώτη υπέστη με εκατόμβες θυμάτων τις συνέπειες του νέου αυτού δόγματος. Από τον βομβαρδισμό αυτό αφορμήθηκε ο Πάμπλο Πικάσο και εμφάνισε στη Διεθνή Έκθεση των Παρισίων το 1937 τον περίφημο ομώνυμο πίνακά του, που αποτελεί παγκόσμιο σύμβολο διαμαρτυρίας κατά του πολέμου και κατά του φασισμού. Είναι φανερό ότι το ισπανικό θέατρο επιχειρήσεων χρησιμοποιήθηκε από τους Ναζί ως μια πρόβα τζενεράλε του επερχόμενου Β΄ ΠΠ.

Αντίθετα με την αποφασιστικότητα των φασιστικών δυνάμεων, οι μεγάλες δημοκρατικές δυνάμεις της Ευρώπης, Αγγλία και Γαλλία, αν και διαφορετικής πολιτικής χροιάς, εγκατέλειψαν την Ισπανία στην τύχη της, όπως εγκατέλειψαν και

αργότερα την Τσεχοσλοβακία στο Μόναχο⁴¹ το 1938. Η Αγγλία υπό την πρωθυπουργία του Μπάλντουιν (Baldwin) είχε την αφέλεια να πιστεύει ότι νικάς το κακό ξορκίζοντάς το και έτσι υιοθέτησε την κατευναστική πολιτική ως αντίδοτο στη δυναμική πολιτική του Χίτλερ. Αμέσως μετά την έκρηξη του φασιστικού πραξικοπήματος του Φράνκο στις 17-18 Ιουλίου 1936, η Αγγλία πίεσε τη Γαλλία να καλέσουν και άλλες ευρωπαϊκές δυνάμεις και κυρίως τη Σοβιετική Ένωση να ενταχθούν στην Επιτροπή Μη Επέμβασης (9 Σεπτεμβρίου 1936), για να αποφευχθεί δήθεν η μετατροπή του ισπανικού σε ευρωπαϊκό πόλεμο.

Η Αγγλία όμως επέτρεπε στους Μουσολίνι και Χίτλερ να εφοδιάζουν τους πραξικοπηματίες από την 1η Αυγούστου, καταδικάζοντας με αυτό τον τρόπο τη νόμιμη δημοκρατική κυβέρνηση. Εκτός βέβαια από τη φοβική κατευναστική της πολιτική η Αγγλία έδειχνε την απέχθειά της στη δημοκρατική Ισπανία και στο ενδεχόμενο μπολσεβικοποίησής της. Σημαίνοντες πολιτικοί όπως ο Τσόρτσιλ (Chaurchill) πίστευαν, όπως σημειώνει ο σοβιετικός πρεσβευτής Ιβάν Μάισκι (Ivan Maisky) στα Απομνημονεύματά του⁴², ότι μέσα στον Νοέμβριο ο Φράνκο θα είχε καταλάβει τη Μαδρίτη και επομένως η ισπανική υπόθεση θα φύγει από το προσκήνιο της επικαιρότητας.

Διαφορετική είναι η περίπτωση της Γαλλίας, όπου το πρώτο Λαϊκό Μέτωπο της Ευρωπαϊκής ηπείρου υπό τον σοσιαλιστή Λέον Βλουμ (L. Blum) αισθανόταν ηθικά δεσμευμένος να υποστηρίξει τους ομοϊδεάτες του στην Ισπανία. Είχε μάλιστα ετοιμάσει φορτία οπλισμού με ό,τι παλαιό και άχρηστο υπήρχαν στις αποθήκες, αλλά η αντίδραση της γαλλικής δεξιάς αντιπολίτευσης και κυρίως των Άγγλων αναχαίτισε την προσπάθεια αυτή. Σε κάθε περίπτωση όμως η στάση των δημοκρατικών ευρωπαϊκών χωρών απέναντι στην χειμαζόμενη από τους στασιαστές και τους φασίστες πάτρωνές τους Κυβέρνηση, δεν μπορούσε με κανέναν τρόπο να δικαιολογηθεί⁴³.

⁴¹Ο Ουίνστον Τσόρτσιλ στα Απομνημονεύματά του με τίτλο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, εκδόσεις Γκοβόστη Αθήνα 2010, αφιερώνει ένα κεφάλαιο στη Συμφωνία του Μονάχου με τίτλο η τραγωδία του Μονάχου, στο οποίο επιρρίπτει ευθύνες στην Κυβέρνηση της Αγγλίας και της Γαλλίας για τον χειρισμό του ζητήματος των Σουδητών της Τσεχοσλοβακίας.

⁴²Ιβάν Μάισκι, *Spanish Notebooks*, Λονδίνο 1966. Για την αγγλική πολιτική έναντι της Δημοκρατικής Ισπανίας βλ. A. Beevor, *ό. π.*, σ. 223 κ. ε

⁴³Βλ. A. Beevor, *ό. π.*, σ. 221 κ.ε. & Ν. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 65 κ.ε. Ειδικότερα βλ. M. D. Gallagher, «Leon Blum and the Spanish Civil War», *Journal of Contemporary History* 6 (3), σ. 50-64

Το αίσχος για τη δημοκρατική Δύση εκπροσωπεί η περίπτωση των ΗΠΑ που έστειλε στον Φράνκο, με πίστωση 3,5 εκατ. τόνους πετρελαίου μέσω της Texas Oil. Η Standard Oil του Νιου Τζέρσεϋ επίσης απέστειλε και αυτή εκατοντάδες χιλιάδες τόνους στη φασιστική Ισπανία. Η Ford και General Motors εφοδίασαν με 12.000 φορτηγά τους πραξικοπηματίες, ενώ 40.000 βόμβες έστειλε μέσω της Γερμανίας για να παρακάμψει τις απαγορεύσεις του αμερικανικού νόμου «περί ουδετερότητας» του 1935. Η φασιστική Ισπανία αναγνώρισε το 1945 την αμερικανική βοήθεια χωρίς την οποία δεν θα είχε κερδίσει τον πόλεμο⁴⁴.

Στις ευρωπαϊκές χώρες που βοήθησαν τη νόμιμη δημοκρατική κυβέρνηση της Ισπανίας αξίζει να αναφερθεί και η Ελλάδα⁴⁵, αφού ο Μεταξάς για οικονομικούς συναλλαγματικούς λόγους επέτρεψε στον δαιμόνιο επιχειρηματία Πρόεδρο Μποδοσάκη, ιδιοκτήτη της Ελληνικής Εταιρείας Πυριτιδοποιείου-Καλυκοποιείου, να αποστείλει πυρομαχικά στους Δημοκρατικούς μέσω του Μεξικού, το οποίο συμπαραστάθηκε στον δίκαιο αγώνα της δημοκρατικής Ισπανίας, προφανώς λόγω πιέσεων του εξόριστου εκεί Τρότσκι. Τα πλοία δηλαδή φορτωμένα με πολεμοφόδια κατευθύνονταν προς το Μεξικό και στην πορεία άλλαζαν όνομα και πήγαιναν στην Ισπανία.

Στα διαβήματα των Ιταλών και των Γερμανών ο Μεταξάς ισχυριζόταν ότι τα πολεμοφόδια είχαν προορισμό το Μεξικό.

Η μόνη ουσιαστικά χώρα που υποστήριξε στην αρχή διστακτικά και στη συνέχεια θαρραλέα την δημοκρατική κυβέρνηση ήταν η Σοβιετική Ένωση⁴⁶. Στις 25 Ιουλίου, μια εβδομάδα μετά την έκρηξη του πραξικοπήματος, ο πρωθυπουργός Χιράλ (Giral) με επιστολή του ζήτησε όπλα από τον Στάλιν, αλλά αυτός δεν απάντησε. Η καταγγελία του Τρότσκι για προδοσία της δημοκρατικής Ισπανίας και περισσότερο η συνειδητοποίηση του χρέους της Σοβιετικής Ένωσης απέναντι στους ευρωπαίους κομμουνιστές οδήγησε τον Στάλιν να οργανώσει την αποστολή βοήθειας στην Ισπανία, με τη σκέψη ότι η υπόθεση της δημοκρατίας στην Ισπανία είναι υπόθεση ολόκληρης της δημοκρατικής ανθρωπότητας. Η Κομιντέρν με γενικό γραμματέα τον Δημητρώφ βοήθησε αποφασιστικά στην αποστολή πολεμικού υλικού. Το πρώτο πλοίο το «Κομσομόλ» απέπλευσε από την Κριμαία στις 26 Σεπτεμβρίου, για να

⁴⁴ A. Beevor, *ό. π.*, σ. 228 κ. ε.

⁴⁵ Βλ. την εξαντλητική ανάλυση του Θ. Σφήκα, *Η Ελλάδα και ο Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος*, Αθήνα 2000. Για την εμπλοκή του Μποδοσάκη και την αποστολή πολεμικού υλικού στη Δημοκρατική Ισπανία βλ. επίσης A. Beevor, *ό. π.*, 490 κ.ε.

⁴⁶ A. Beevor, *ό. π.* σ. 230, & Ν. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 115 κ.ε.

φθάσει στο λιμάνι της Καρθαγένης στις 4 Οκτωβρίου. Το πρώτο αυτό σχέδιο βοήθειας είχε την ονομασία «επιχείρηση Χ»⁴⁷. Η πρώτη αποστολή περιελάμβανε 80άρματα μάχης T-26 βασισμένα σε μοντέλο της Vickers και 60 περίπου καταδιωκτικά. Τα υπόλοιπα όμως όπλα ήταν εν μέρει απαρχαιωμένα και λάφυρα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, αλλά κυρίως τα αεροπλάνα και ιδίως τα άρματα μάχης ήταν κατάλληλα για το πεδίο της μάχης. Η έλλειψη όμως σχετικής πολεμικής εμπειρίας υποχρέωσε τους σοβιετικούς να στείλουν τεχνικούς συμβούλους. Η δημοκρατική Ισπανία πλήρωσε βέβαια το υλικό αυτό και μετέφερε για λόγους ασφαλείας 510 τόνους χρυσού στη Μόσχα για φύλαξη. Η συνολική βοήθεια από τη Σοβιετική Ένωση ανήλθε περίπου σε 6.450 αεροσκάφη, 340 άρματα μάχης, 1.200 πεδινά πυροβόλα και 490.000 τουφέκια. Τα σοβιετικά αεροσκάφη δεν μπορούσαν βέβαια να ανταγωνισθούν τα ιταλικά Fiat και τα γερμανικά Henkel και Messerschmidt, αλλά τα άρματα ήταν καλύτερα εξοπλισμένα και υπερτερούσαν στην αρχή⁴⁸.

2.3. Ο Εμφύλιος Πόλεμος (17 Ιουλίου 1936-1 Απριλίου 1939)

Σύμφωνα με το σχέδιο που είχε εκπονήσει ο στρατηγός Mola πρώτη θα στασίαζε στις 5π.μ. της 18^{ης} Ιουλίου στρατιά της Αφρικής, ενώ οι φρουρές της ηπειρωτικής Ισπανίας θα ακολουθούσαν 24 ώρες αργότερα. Ο λόγος αυτής της προτίμησης ήταν ότι η στρατιά της Αφρικής αποτελείτο από επαγγελματίες στρατιώτες οι οποίοι ένοιωθαν απέχθεια για τους πολιτικούς και κυρίως για τους αριστερούς. Επίλεκτη δύναμη⁴⁹ της αφρικανικής στρατιάς ήταν η «Λεγεώνα των Ξένων», μια δύναμη απαρτιζόμενη από τυχοδιωκτικά και εγκληματικά στοιχεία που δεν ορρωδούσαν στο πεδίο της μάχης. Παράλληλα οι μονάδες των μαροκινών χαρακτηρίζονταν για τη σκληρότητά τους την οποία αποδείκνυαν σε κάθε περίπτωση και τώρα στην εξέγερση.

Παρ' όλο τον σχεδιασμό του Mola, επειδή το σχέδιο του πραξικοπήματος αποκαλύφθηκε από το μεσημέρι της 17^{ης} Ιουλίου, η «Λεγεώνα των Ξένων» και στασιαστές αξιωματικοί κινήθηκαν και εξουδετέρωσαν τις φρουρές στην πόλη Μελίγια και στο Τετουάν εκκαθαρίζοντας ταυτόχρονα τις εστίες αντίστασης των

⁴⁷ A. Beevor, *ό. π.*, σ. 248

⁴⁸ A. Beevor, *ό. π.* σ. 255 κ.ε

⁴⁹ A. Beevor, *ό. π.* σ. 115, Ν. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 212 κ.ε., X. Thomas, *ό. π.*, σ. 383
A. Graham, *ό. π.*, σ. 38

εργατών. Ο στρατηγός Φράνκο βρισκόταν στα Κανάρια νησιά, όταν πληροφορήθηκε την επίσπευση του πραξικοπήματος κατέστειλε στις 6π.μ. της 18^{ης} Ιουλίου θριαμβευτικό τηλεγράφημα στους στασιαστές και σε όλες τις μεραρχίες της χώρας καλώντας ταυτόχρονα τα στρατεύματα να πολιορκήσουν τα κυβερνητικά κτήρια σε συνεργασία με τους φαλαγγίτες, ενώ αναχώρησε για την Καζαμπλάνκα αεροπορικά, για να αναλάβει τη διοίκηση της αφρικανικής στρατιάς, όπου προσγειώθηκε το απόγευμα της 18^{ης} Ιουλίου με πτήση που είχε οργανωθεί στο Λονδίνο από συνωμότες. Το επόμενο πρωί, 19 Ιουλίου, μετέβη στην Τετουάν δίνοντας τις απαραίτητες διαταγές για τον εγκλεισμό των δημοκρατικών σε στρατόπεδο συγκέντρωσης, όπου κάθε πρωί οι φαλαγγίτες τους εκτελούσαν.

Ο συνταγματάρχης Μπεϊγκμπεντέρ (Beigbeder) ήλθε σε επαφή με τον Χαλίφη Χασάν (Hassan) για να εξασφαλίσει την υποστήριξη του μουσουλμανικού πληθυσμού. Ο ίδιος πάλι ζήτησε από το γερμανικό επιτελείο την επείγουσα αποστολή δέκα στρατιωτικών μεταγωγικών μεγάλης χωρητικότητας για την αερομεταφορά των αφρικανικών στρατευμάτων στο ηπειρωτικό έδαφος. Αυτή θα ήταν και η πρώτη παρόμοια αεροπορική επιχείρηση σε όλον τον κόσμο. Είναι φανερό ότι το Γερμανικό Επιτελείο εφάρμοζε δοκιμαστικά νέα στρατιωτικά δόγματα στην Ισπανία και γι' αυτό η χιτλερική Γερμανία ανταποκρίθηκε άμεσα στέλνοντας Junkers 52⁵⁰.

Η κυβέρνηση του Κασάρες Κουιρόγκα, αν και ενημερώθηκε αυθημερόν για την έκρηξη του πραξικοπήματος, έδειξε μια αφελή διστακτικότητα και αντί να κινητοποιήσει τους νομιμόφρονες αξιωματικούς και κυρίως να μοιράσει όπλα στις συνδικαλιστικές οργανώσεις, όπως αυτές απαιτούσαν για να συντριβεί μέσα στο πρώτο 24ωρο ή έστω 48ωρο η εξέγερση, βασκαλιζόταν ανακοινώνοντας ότι η εξέγερση ήταν τυπικού χαρακτήρα στο Μαρόκο και ότι στην ηπειρωτική χώρα κανείς δεν είχε προσχωρήσει στο παράλογο αυτό εγχείρημα.

Οι εργατικές ενώσεις κήρυξαν γενική απεργία⁵¹ και ξέθαβαν όπλα κρυμμένα από την Οκτωβριανή Επανάσταση του 1934. Οι στασιαστές είχαν πρώτο στόχο τη Σεβίλλη, πόλη σημαντική για την πορεία προς τη Μαδρίτη και την κατάληψή της, και ο στρατηγός Κέιπο (Queipo) ανέλαβε την κατάληψή της.

Οι καταλήψεις των δημοσίων κτηρίων, των ραδιοφωνικών σταθμών και των τηλεφωνικών κέντρων, που παρατηρήθηκαν για πρώτη φορά σε παρόμοιες

⁵⁰A. Beevor, *ό.π.*, σ. 125

⁵¹N. Ιμπαρούρι, *ό.π.*, σ. 12 κ.ε. A. Beevor, *ό.π.*, σ. 119 κ.ε. X. Thomas, *ό.π.*, σ. 420 & A. Graham, *ό.π.*, σ. 49

επιχειρήσεις, βοήθησαν σημαντικά την επικράτησή της σε πόλεις. Η Guardia Civil τάχθηκε με το μέρος των πραξικοπηματιών. Μπροστά στη χαώδη αυτή κατάσταση ο πρωθυπουργός Κασάρες Κουιρόγκα, για τον οποίο η Πασιονάρια γράφει ότι η άρνησή του να πάρει τα απαραίτητα μέτρα αποδεικνύει την ανευθυνότητά του, παραιτήθηκε στις 4π. μ. της 19^{ης} Ιουλίου. Ο Αθάνια διόρισε νέο πρωθυπουργό τον πρόεδρο των Κορτές Ντλέγκο Μπάριο (Barrio), ο οποίος σκοπεύοντας να συμβιβασθεί με τη δεξιά δεν συμπεριέλαβε αριστερούς στην κυβέρνηση. Στην είδηση αυτή ο λαός της Μαδρίτης ξέσπασε σε διαδηλώσεις⁵² και συνθήματα όπως «*οι κυβερνήτες είναι δειλοί, εκτελέστε τους*» ακούγονταν συχνά. Αυτό το δημοκρατικό συλλαλητήριο οδήγησε στην κατάρρευση την κυβέρνηση Μπάριο και ο πρόεδρος Αθάνια διόρισε πρωθυπουργό τον καθηγητή Πανεπιστημίου Χοσέ Χιραλ (Ciral) ο οποίος αντιλαμβανόμενος τη σοβαρότητα της κατάστασης εξέδωσε διάταγμα διάλυσης του στρατεύματος και παράδοσης οπλισμού στα εργατικά συνδικάτα. Το ίδιο βράδυ της 19^{ης} Ιουλίου η Πασιονάρια μίλησε στον ραδιοφωνικό σταθμό απευθυνόμενη εκ μέρους του κομμουνιστικού κόμματος στον ισπανικό λαό και του εμφύσησε δύναμη για αντίσταση στον φασισμό με το περίφημο σύνθημά της «NO PASARAN»⁵³ (Δεν θα περάσουν). Έκτοτε οι συνοικίες και οι δρόμοι της Μαδρίτης μετατράπηκαν σε στρατιωτικούς καταυλισμούς και η συμμετοχή ενόπλων γυναικών ήταν μια απτή απόδειξη της αποφασιστικότητας του λαού να αντισταθεί. Ο λαός της Μαδρίτης κατέλαβε τα γειτονικά στρατόπεδα όπου έδρευαν οι πραξικοπηματίες και με τα όπλα τους εξόπλιζαν νέους, άνδρες και γυναίκες. Η Μαδρίτη ήταν η καρδιά της δημοκρατικής αντίστασης. Την ίδια στιγμή οι μάχες μαίνονταν στη Βαρκελώνη, στο Σαν Σεμπαστιάν, το Χιχόν, στη Μάλαγα και την Κόρντομπα⁵⁴.

Το ισπανικό Ναυτικό, του οποίου οι αξιωματικοί ως αριστοκρατικής καταγωγής ανήκαν στη δεξιά, είχε συμφωνήσει με τον Φράνκο τη μεταφορά της αφρικανικής στρατιάς στην Ισπανία, αλλά η δυναμική αντίσταση των κατωτέρων πληρωμάτων και η σύλληψη των αξιωματικών απέτρεψε αυτή τη δυνατότητα. Ωστόσο η βοήθεια της Γερμανίας και της Ιταλίας με την αποστολή Junkers 52 και Savoia, αντίστοιχα με τη μεγάλη χωρητικότητά τους κατόρθωσαν να φέρουν σε πέρας την αποστολή αερομεταφοράς των στρατευμάτων από το Μαρόκο στην Ισπανία.

⁵²N. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 21 κ. ε.. A. Beevor, *ό. π.*, σ. 114

⁵³N. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 22, A. Beevor, *ό. π.*, σ. 116, όπου θεωρεί το διάσημο σύνθημα της Πασιονάρια λογοκλοπή της ίδιας φράσης που είχε πει ο Πεταίν στο Βερντέν.

⁵⁴N. Ιμπαρούρι *ό. π.*, σ. 24 κ.ε. A. Beevor, *ό. π.* σ. 136 κ. ε

Οι δυνάμεις⁵⁵ των στασιαστών υπολογίζονταν σε 130.000 αξιωματικούς και άνδρες αποτελούμενο από 50.000 του τακτικού στρατού ένα μεγάλο μέρος της Guardia Civil και τους μισούς περίπου των assaltos, καθώς και τους 40.000 της αφρικανικής στρατιάς. Σ' αυτές πρέπει να υπολογίσουμε εκατοντάδες αεροπλάνα και άρματα μάχης, χιλιάδες πολυβόλα και πυροβόλα που έδιναν υπεροπλία στους πραξικοπηματίες. Αντίθετα περί τους 90.000 άνδρες χωρίς την απαραίτητη υπεροπλία και τη συμμαχική διπλωματική υποστήριξη αγωνίζονταν στο δημοκρατικό στρατόπεδο.

Οι ζώνες κατοχής στην Ισπανία καθορίστηκαν από τις στρατηγικές αντιλήψεις των αντιμαχομένων στρατηγών. Απέναντι στον Φράνκο, που καθιερώθηκε ως αρχηγός της φασιστικής εξέγερσης, αναδείχθηκε ο συνταγματάρχης Βιθέντε Ρόχο (V. Rojo) αρχηγός του Δημοκρατικού Λαϊκού Στρατού, μολονότι είχε μόλις αποφοιτήσει από την Ισπανική Σχολή Ευελπίδων, κυρίως λόγω της κατάργησης του στρατού από τον Χιράλ και της ανυπαρξίας επομένως σχετικής επετηρίδας.

Η στρατηγική του Φράνκο βασιζόταν στη «στρατηγική της έμμεσης προσέγγισης», όπως την έχει θεωρητικά αναπτύξει ο Liddell Hart⁵⁶, σύμφωνα με την οποία η κατάληψη της Ισπανίας έβαινε προοδευτικά με την κατάληψη επιμέρους στόχων. Αντίθετα ο Ρόχο, θιασώτης του δόγματος του γάλλου στρατηγού Φερδινάνδου Φος (Ferdinand Foch) που συνοψίσθηκε στη φράση «j'attaque» (επιτίθεμαι) εφάρμοσε τη «στρατηγική της άμεσης προσέγγισης» δηλαδή της απευθείας επίτευξης τελικού αποτελέσματος.

Σύμφωνα με το στρατηγικό του δόγμα ο Φράνκο κατέλαβε πρώτα τις βόρειες και νότιες επαρχίες περικυκλώνοντας τη Μαδρίτη, ενώ ο Ρόχο έσπευδε να απαντήσει αμυνόμενος χωρίς να αναλάβει σημαντική επιθετική πρωτοβουλία για να περιορίσει και αποκαλύψει τις πρωτοβουλίες των στασιαστών, που αποσκοπούσαν στην κάθαρση της Ισπανίας από κομμουνιστές, αναρχικούς, συνδικαλιστές, ελευθεροτέκτονες κ.ά., σύμφωνα με ημερήσια διαταγή του Mola της 30^{ης} Ιουνίου. Η τρομοκρατία⁵⁷ που ακολούθησε με κύριους βραχίονες την Guardia Civil και τους φαλαγγίτες αποτελεί τις μελανότερες σελίδες της ευρωπαϊκής ιστορίας μετά την «τρομοκρατία» της Γαλλικής Επανάστασης. Αυτής της φασιστικής τρομοκρατίας

⁵⁵ A. Beevor, *ό. π.*, σ. 146. Βλ. επίσης παραπάνω σημ. 25

⁵⁶ B. H. Liddell Hart, *Η Έμμεση Στρατηγική, Εκδόσεις ΓΕΣ*, Αθήνα 1963 (ανατ. 2000)

⁵⁷ A. Beevor, *ό. π.*, σ. 149 (Η κόκκινη τρομοκρατία) και 160 (Η λευκή τρομοκρατία), X. Thomas, *ό. π.* σ. 272, κ. ε

θύμα έπεσε και ο διάσημος ποιητής Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα⁵⁸ στη Γρανάδα, όπου δολοφονήθηκαν πέντε καθηγητές πανεπιστημίου. Όπως υποστήριζαν οι στασιαστές ο Λόρκα έκανε μεγαλύτερη ζημιά με την πέννα του παρά με τα όπλα τους. Με την ίδια νοοτροπία αντιμετώπιζαν όλους τους προοδευτικούς διανοούμενους. Στις 16 Αυγούστου 1936, ένα μήνα μετά δολοφόνησαν τον Λόρκα. Στη διαμαρτυρία της Παγκόσμιας Ένωσης Συγγραφέων οι στασιαστές δήλωναν άγνοια για τον Λόρκα. Η τρομοκρατία των φασιστικών κύκλων προσπαθούσε να βρει άλλοθι στην αποφασιστική αντίσταση του λαού και κάποιων βιαιοτήτων με τις οποίες αυτή συνοδεύθηκε. Σε κάθε περίπτωση οι εκτελέσεις των δημοκρατικών από τις στρατιωτικές παρακρατικές συμμορίες της Εθνικιστικής Δεξιάς ήσαν τριπλάσιες, σύμφωνα με επίσημα στοιχεία. Μπροστά στην έκρυθμη κατάσταση ο πρωθυπουργός Χιράλ παραιτήθηκε στις 4 Σεπτεμβρίου και ο πρόεδρος Αθάνια κάλεσε τον Λάργκο Καμπαγιέρο, τον επιλεγόμενο «Λένιν της Ισπανίας» να αναλάβει την πρωθυπουργία. Αυτός θέλοντας να σχηματίσει αντιπροσωπευτική κυβέρνηση όλων των δημοκρατικών κομμάτων, απαίτησε τη συμμετοχή στην κυβέρνηση και των κομμουνιστών, έτσι ώστε η κυβέρνησή του αποτέλεσε σύμβολο ενότητας του ισπανικού δημοκρατικού λαού κατά του φασισμού⁵⁹.

Στις 8 Σεπτεμβρίου άρχισαν οι εργασίες της Επιτροπής⁶⁰ Μη Επέμβασης προεξαρχούσης της Αγγλίας, η οποία είχε καλέσει όλες τις ευρωπαϊκές χώρες πλην της Ελβετίας. Η Γερμανία και η Ιταλία αρνήθηκαν να συμφωνήσουν. Πρόεδρος της Επιτροπής ήταν ο λόρδος Πλύμουθ (Plymouth) και την επιτροπή αποτελούσαν οι πρέσβεις των Εθνών. Ο ίδιος ο Υπουργός Εξωτερικών της Βρετανίας ο Ήντεν⁶¹ (Eden) παραδέχθηκε ότι τα αποτελέσματα των ατελεύτητων συζητήσεων απέβαιναν άκαρπα, ενώ ο Αμερικανός πρεσβευτής στην Ισπανία, Κλωντ Μπάουερς (Claude Bowers) παραδέχθηκε στα απομνημονεύματά του το 1954, ότι η Επιτροπή Μη Επέμβασης ήταν στη χειρότερη της μορφή η πιο κυνική και η πιο ανέντιμη ομάδα σε ολόκληρη την ιστορία⁶². Εξακολουθούσε μια δυσμενή για τον ισπανικό λαό ουδετερότητα, ενώ γνώριζε τη βοήθεια των φασιστικών κυβερνήσεων της Ιταλίας και

⁵⁸ A. Beevor, *ό.π.*, σ. 165 κ. ε., X. Thomas, *ο.π.* σ. 278, κ. ε., H. Graham, *ό.π.* σ. 35

⁵⁹ A. Beevor, *ό.π.*, σ. 156, N. Ιμπαρούρι, *ό.π.*, σ. 73 κ. ε.

⁶⁰ A. Beevor, *ό.π.*, σ. 242 κ.ε., N. Ιμπαρούρι, *ό.π.*, σ. 42 κ.ε. όπου κατηγορεί τη γαλλική αστική τάξη και τον αγγλικό καπιταλισμό ότι δεν επιθυμούσαν τη νίκη της Λαϊκής Ισπανίας για πολλούς λόγους.

⁶¹ A. Beevor, *ό.π.*, σ. 242

⁶² Claude Bowers, *My mission to Spain*, Νέα Υόρκη 1954. Πβ. A. Beevor, *ό.π.*, σ. 243

της Γερμανίας προς τον Φράνκο, και παρόλο που ο τελευταίος είχε ανακηρυχθεί στο Μπούργκος την 1^η Οκτωβρίου 1936 «Αρχηγός του Ισπανικού Κράτους».

Απέναντι στην εγκληματική αυτή αδιαφορία των Ευρωπαϊκών Κυβερνήσεων, η απάντηση που έδωσε αυθόρμητα και δυναμικά η παγκόσμια δημοκρατική συνείδηση και οι διανοούμενοι αποτέλεσε ένα συγκινητικό ιστορικό γεγονός αντίστοιχο *mutatis mutandis* με το φιλελληνικό κίνημα που εκδηλώθηκε μετά την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης περισσότερο από 100 χρόνια πριν.

Γ' Κεφάλαιο

Η άμυνα της Μαδρίτης και η δημιουργία των Διεθνών Ταξιαρχιών

3.1. Η άμυνα της Μαδρίτης

Η επίθεση των στασιαστών⁶³ κατά της Μαδρίτης είχε οργανωθεί από τον Φράνκο με συγκλίνουσες φάλαγγες από διάφορα σημεία του ορίζοντα με σκοπό την άμεση κατάληψη της πόλης, μετά τη ραγδαία προέλαση των μαροκινών στρατευμάτων στις περιοχές δυτικά της Μαδρίτης. Στην επιχείρηση χρησιμοποιήθηκε η τακτική του αεροπορικού βομβαρδισμού, του επίγειου βομβαρδισμού και όλη συνέχεια η επίθεση με άρματα ή ιπικό της στρατιάς της Αφρικής. Η όλη επιχείρηση κατά της Μαδρίτης είχε ανατεθεί στο στρατηγό Mola, ο οποίος επιχειρούσε με τέσσερις φάλαγγες κατά της πόλης. Οι πολιτοφύλακες που δεν ήταν ούτε επαρκώς εξοπλισμένοι, ούτε κατάλληλα εκπαιδευμένοι προέβαλαν αντίσταση σθεναρή, η οποία, ωστόσο, δεν ανέκοπτε την ορμή των στασιαστών.

Στις αρχές Οκτώβρη⁶⁴ μετά την πτώση του Τολέδο, περιέσφιγγαν τον κλοιό γύρω από την Μαδρίτη και ήδη είχαν καταληφθεί μερικές συνοικίες όπως η πανεπιστημιούπολη, όπου διεξάγονταν μάχες, και το νοσοκομείο που το μισό είχε ήδη καταληφθεί από τους στασιαστές. Η μάχη της Μαδρίτης ήταν κεφαλαιώδους σημασίας για την ύπαρξη της Δημοκρατίας. Η καθοδήγηση του κομμουνιστικού κόμματος ενεργοποίησε το λαό της Μαδρίτης, ο οποίος έσκαβε χαρακώματα για να δημιουργήσουν μια οχυρωματική ζώνη για την προστασία της. Υποδειγματική υπήρξε η ίδρυση του 5^{ου} συντάγματος οργανωμένου στα σοβιετικά πρότυπα και αποτελούμενο από αποφασισμένα κομματικά μέλη τα οποία είχαν αναλάβει την ενεργό άμυνα της πόλης, Στις 9 Οκτωβρίου ο διοικητής του 5^{ου} συντάγματος απηύθυνε μήνυμα, που μεταδόθηκε από τα μεγάφωνα του μετώπου, στους κατοίκους για να υπερασπίσουν τη Μαδρίτη. Τους κάλεσε να οργανώσουν την άμυνα με σιδερένια πειθαρχία όχι μόνο για να γίνει ο τάφος του φασισμού, αλλά και η αφετηρία για μια γενική επίθεση κατά των κινηματιών. Το σύνθημα «NO PASARAN» (δεν θα περάσει) δονούσε τον αέρα της πολιορκημένης πόλης.

Από τις 18 Οκτώβρη ο πρωθυπουργός Λάργκο Καμπαγιέρο με διάταγμα, καθιέρωσε τις μικτές ταξιαρχίες, σε μια νέα αναδιοργάνωση του στρατού, που περιλάμβαναν τέσσερα τάγματα και είχαν συνολική δύναμη 4.000 ανδρών. Στην

⁶³ A. Beevor, *ό. π.*, σ. 271 κ.ε., N. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 94, H. Craham, *ό. π.*, σ.38

⁶⁴ A. Beevor, *ό. π.*, σ. 272, N. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 94-5, H. Craham, *ό. π.*, σ. 48, κ.ε.

ουσία επρόκειτο για προσπάθεια δημιουργίας τακτικού στρατού, που προσπαθούσε να ανακόψει την προέλαση του εθνικιστικού στρατού. Στις 23 Οκτώβρη γερμανικά αεροπλάνα junkers της μεραρχίας Κόνδωρ βομβάρδισαν για πρώτη φορά την ίδια τη Μαδρίτη. Η άφιξη όμως της σοβιετικής βοήθειας από τις 4 Οκτωβρίου έδωσε τη δυνατότητα σχεδιασμού αντεπίθεσης των δημοκρατικών. Ο ίδιος ο πρωθυπουργός Καμπαγιέρο στις 28 Οκτωβρίου σ' ένα διάγγελμά του από το ραδιόφωνο απευθυνόμενος στο δημοκρατικό λαό αποκάλυπτε τα επιθετικά σχέδια του δημοκρατικού στρατού. Στις 29 Οκτωβρίου το πυροβολικό και τα τεθωρακισμένα θα αντεπιτεθούν κατά των στασιαστών. Στη συνέχεια τα αεροπλάνα της σοβιετικής βοήθειας θα βομβαρδίσουν από αέρος και θα τους εξολοθρεύσουν. Αμέσως μετά θα αναλάβουν δράση τα τεθωρακισμένα για να διασπάσουν την αδύναμη εχθρική πτέρυγα και να ενσπείρουν πανικό στις φάλαγγες των στασιαστών, πραγματικά την επόμενη μέρα τεθωρακισμένα με επικεφαλής έναν λοχαγό του κόκκινου στρατού αντεπιτέθηκαν και υποχρέωσαν το πεζικό των εθνικιστών σε υποχώρηση, αλλά λόγω έλλειψης καλού σχεδιασμού και συνεργασίας με το πεζικό δεν έφερε πλήρη εκμετάλλευση αυτής της επιθετικής πρωτοβουλίας.

Για πρώτη φορά οι δημοκρατικοί κάτοικοι της Μαδρίτης έβλεπαν δικά τους αεροπλάνα στον ουρανό της Μαδρίτης. Η αεροπορική αυτή σοβιετική δύναμη αποτελείτο από 42 διπλάνα καταδιωκτικά Ιλιούσιν 15 και 31 μονοπλάνα καταδιωκτικά Ιλιούσιν 16. Στις 29 Οκτώβρη προστέθηκε μια μοίρα νέων καταδιωκτικών Κατιούσκα, τα οποία πέταξαν πάνω από τη Σεβίλλη και τη Μαδρίτη στις 3 Νοεμβρίου, ενώ αντιμετώπισαν αποτελεσματικά τα γερμανικά Χένκελ 51 και τα ιταλικά Φλυξ, ανάγκασαν τον Χίτλερ να εντατικοποιήσει την αποστολή νέων αεροσκαφών. Η Ιμπαρούρι μνημονεύει την περηφάνια και την χαρά με την οποία οι πολίτες ατένιζαν τα Ιλιούσιν να πετούν στον ουρανό της Μαδρίτης φωνάζοντας πως αυτά τα αεροπλάνα δεν ήταν του εχθρού, ήταν δικά τους. Η περιγραφή από την Πασιονάρια της προετοιμασίας του λαού για την αντίσταση κατά των φασιστών, που απειλούσαν τη Μαδρίτη, το σκάψιμο των χαρακωμάτων από άνδρες και γυναίκες, που ταυτόχρονα κρατούσαν όπλα, η θέλησή τους να μην επιτρέψουν στον εχθρό να περάσει, το σύνθημα NO PASARAN⁶⁵ που δονούσε την ατμόσφαιρα, η παρουσία αεροπορίας και αρμάτων μάχης, αποτυπώνει το αίσθημα των δημοκρατικών πως η

⁶⁵N. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 115

Μαδρίτη είναι αήττητη. Υπήρχε ένα καινούριο ηθικό, το ηθικό ενός λαού που ήταν αποφασισμένος και ένοιωθε ήδη υποστήριξη στον αγώνα του.

Τιμητική αναφορά κάνει η Πασιονάρια⁶⁶ στους μαχητές των Διεθνών Ταξιαρχιών που από όλον τον κόσμο είχαν φτάσει στην πόλη Αλμπαθέτε, τη βάση συγκέντρωσης και εκπαίδευσής τους, από τα μέσα Οκτώβρη για να αγωνιστούν, για να μην σβήσει ο φασισμός, ένα ακόμα φως ελευθερίας στην Ευρώπη. Η παρέλασή τους στις 7 Νοέμβρη στους δρόμους της Μαδρίτης, που στην αρχή ενέσπειρε φόβο στους κατοίκους με τον ήχο του σταθερού βηματισμού τους και της πειθαρχημένης παρουσίας τους, προκάλεσε ασυγκράτητη συγκίνηση, οι οποίοι όρμησαν και αγκάλιασαν δακρυσμένοι τους μαχητές των Διεθνών Ταξιαρχιών⁶⁷.

3.2. Οι Διεθνείς Ταξιαρχίες (Brigadas Internacionales)

Οι Διεθνείς Ταξιαρχίες ήταν οι στρατιωτικές μονάδες οι οποίες συγκροτήθηκαν από εθελοντές, που ταξίδεψαν στην Ισπανία από όλο τον πολιτισμένο κόσμο, για να υπερασπιστούν τα ιδεώδη της Δημοκρατίας απέναντι στο σκοτάδι του Φασισμού. Προέρχονταν από 55 χώρες και ο αριθμός τους εκτιμάται στις 40-50.000.

Στην απαράδεκτη ολιγορτία των ευρωπαϊκών δυνάμεων, στην υποστήριξη της Δημοκρατίας στην Ισπανία με την δημιουργία της επιτροπής μη επέμβασης (8 Σεπτεμβρίου 1936) και την εγκληματική αδιαφορία με την ανοχή τους στην υποστήριξη του Φράνκο από τους δικτάτορες Μουσολίνι και Χίτλερ, ήρθε να προστεθεί η απόφαση του Στάλιν η οποία ελήφθη υπό την αποφασιστική πίεση της Κομιντέρν, που με ένα πρώτο ψήφισμά της στις 3 Αυγούστου ζητούσε τη βοήθεια προς την αγωνιζόμενη κατά του φασισμού Ισπανία. Η άποψη ότι εισηγητής αυτής της στάσης ήταν ο γενικός γραμματέας του Γαλλικού κομμουνιστικού κόμματος Μωρίς Τορέζ (M. Thorez), από τις 16 Αυγούστου προς την Κομιντέρν δεν έχει επιβεβαιωθεί, δεν αποκλείεται⁶⁸ όμως αυτός να συνέβαλε αποφασιστικά στο ψήφισμα της Κομιντέρν, αν κρίνουμε και από τον μεγάλο αριθμό Γάλλων που συνέρευσαν στην Ισπανία (περίπου 9.000) για να καταταγούν στις Διεθνείς Ταξιαρχίες. Μετά την επίτευξη του Στάλιν, η γραμματεία της Κομιντέρν με ψήφισμά της ζήτησε από τους

⁶⁶ Ν. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 116

⁶⁷ Ν. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 114, Α. Βεενορ, *ό. π.*, σ. 28

⁶⁸ Α. Βεενορ, *ό. π.* σ.267, Ν. Ιμπαρούρι, *ό. π.* σ. 68

εργαζόμενους όλων των χωρών να στρατολογηθούν για να εμποδίσουν τη φασιστική ανταρσία κατά της νόμιμης δημοκρατικής κυβέρνησης της Ισπανίας⁶⁹.

Κέντρο στρατολόγησης στην ευρωπαϊκή ήπειρο ήταν το Παρίσι, λόγω του δημοκρατικού καθεστώτος του Λαϊκού Μετώπου υπό τον Λέον Μπλούμ. Ήταν φυσικό οι ηγέτες του γαλλικού κομμουνιστικού κόμματος να παίξουν πρωταγωνιστικό ρόλο στην όλη οργάνωση. Έτσι αρχηγός των Διεθνών Ταξιαρχιών ανέλαβε το μέλος της Κομιντέρν και του Κ.Κ.Γ. Αντρέ Μαρτύ (Antre Marty), με υπαρχηγό τον Ιταλό λουίτζι Λόνγκο (Luitzi Longo), ενώ ο μετέπειτα αρχηγός των Γιουγκοσλάβων παρτιζάνων και πρόεδρος της Γιουγκοσλαβίας Γιόσιπ Μπρόζ (J.Broz), γνωστός ως Τίτο ήταν στην υποδοχή των αγωνιστών, τη χορήγηση διαβατηρίων, χρημάτων και στολής και την προώθησή τους στη βάση των Διεθνών Ταξιαρχιών, στην πόλη Αλμπαθέτε της Ισπανίας (Albacete) νότια της Μαδρίτης. Ντοκιμαντέρ που υπάρχουν δείχνουν τον ενθουσιασμό με τον οποίο προσέρχονταν ξένοι αγωνιστές με πλοία και ψαροκάικα στα λιμάνια της Ισπανίας (Βαλένθια, Μπαρτσελόνα, Καρθαγένη κ.α.), ενώ από την κεντρική Ευρώπη, Ούγγροι, Πολωνοί, Ρουμάνοι κ.α., διάνυαν εκατοντάδες χιλιομέτρων με τα πόδια για να φτάσουν στον προορισμό τους.

Ο ταξικός χαρακτήρας που έλαβε ο αγώνας της δημοκρατικής Ισπανίας με την παρέμβαση της Κομιντέρν και του Στάλιν⁷⁰, ήταν φυσικό να κινητοποιήσει κυρίως εργαζόμενους οι οποίοι ως ιδεολόγοι έθεταν πάνω από το ατομικό συμφέρον το συμφέρον της εργατικής τάξης του σοσιαλισμού και της Δημοκρατίας. Όσοι μάλιστα προέρχονταν από φασιστοκρατούμενες χώρες, όπως Ουγγαρία, Ρουμανία κ.α., είχαν ένα πρόσθετο κίνητρο να αγωνιστούν κατά του φασισμού προσβλέποντας σε μια ανατροπή στη συνέχεια αυτών των καθεστώτων. Ο Στάλιν διαπιστώνοντας την υποκρισία της επιτροπής μη επέμβασης δήλωσε⁷¹ στις 7 Οκτωβρίου τη μη δέσμευσή του από αυτήν, ενώ στις 16 Οκτωβρίου έστειλε τηλεγράφημα στον Χοσέ Ντίαθ όπου μεταξύ άλλων επεσήμαινε ότι *«η απελευθέρωση της Ισπανίας από την καταπίεση των αντιδραστικών δεν είναι ιδιωτική υπόθεση των Ισπανών, μα κοινή υπόθεση για όλη την προχωρημένη και προοδευτική ανθρωπότητα»*. Στο πλαίσιο της εργατικής αλληλεγγύης σημειώνει⁷² η Πασιονάρια ότι οι σοβιετικοί εργαζόμενοι έστειλαν

⁶⁹ Ν. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 119, κ. ε, Χ. Δ. Λάζος, *πεθαίνοντας στη Μαδρίτη*, Αθήνα 2001, σ. 18, Α. Beevor, *ό. π.*, σ. 267, κ. ε., Η. Graham, *ό. π.*, σ. 58, κ. ε

⁷⁰ Α. Beevor, *ό. π.*, σ. 259 & Η. Graham, *ό. π.*, σ. 58 κ.ε

⁷¹ Ν. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 128

⁷² Ν. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 129

βοήθεια σε ιματισμό, τρόφιμα και φάρμακα αξίας 60. εκ. Ρούβλια. Η σοβιετική βοήθεια δεν αφορούσε μόνο σ' αυτά αλλά και σε βαρύ οπλισμό, όπως άρματα μάχης, κανόνια, αεροπλάνα και πολυβόλα, τα οποία συνοδεύονταν πάντα με τους εκπαιδευτές και τους χειριστές τους, καθώς και τους απαραίτητους διερμηνείς. Η Πασιονάρια⁷³ αναφέρει ότι ο υπουργός Πριέτο (Prieto) σε ένα γεύμα που παρέθεσε στο σοβιετικό αεροπορικό ακόλουθο στις 3 Ιανουαρίου 1937 τόνιζε τη διαφορά στη Σοβιετική Ένωση που προσέφερε ό,τι μπορούσε για τη νίκη της νόμιμης Ισπανικής Κυβέρνησης και στις δημοκρατικές χώρες της Ευρώπης που έδωσαν, στην καλύτερη περίπτωση ανεπαρκή βοήθεια, ενώ σε πολλές περιπτώσεις εμπόδισαν την αγορά πολεμικού υλικού που η δημοκρατία δικαιούταν.

Οι εθελοντές από το Παρίσι κατευθύνονταν στη Μασσαλία, απ' όπου με πλοία πήγαιναν σε λιμάνια, όπως η Βαλένθια με τελικό προορισμό την πόλη Αλμπαθέτε, σ' έναν στρατώνα της οποίας είχε στηθεί το κέντρο εκπαίδευσης νεοσυλλέκτων, το οποίο ήταν σε υποφερτή κατάσταση λόγω της παρεμβάσεως γερμανών εθελοντών⁷⁴. Η εκπαίδευση ήταν ανεπαρκής και δεν ήταν δυνατόν να παρατάξει άνδρες ικανούς να αντιπαραβληθούν στους άριστα εκπαιδευμένους στρατιώτες της αφρικανικής στρατιάς. Οι εθελοντές των Διεθνών Ταξιαρχιών, οι μπριγκαντίστας, όπως ονομάζονταν άκουγαν τα μαθήματα της πολιτικής κατήχησης αρκετές ώρες, ενώ θα έπρεπε να ασκούνταν σε πολεμικές τακτικές. Η ανομοιοτυπία στον οπλισμό, με πολλά διαφορετικά τουφέκια και πυρομαχικά σε συνδυασμό με την ελάχιστη εκπαίδευση δεν εγγυούταν σοβαρό αποτέλεσμα στις μάχες με το φασιστικό στρατό. Αυτό που έπαιξε σημαντικό ρόλο ήταν η πεποίθησή τους για το δίκαιο του αγώνα τους, για την αλληλεγγύη που έπρεπε να δείξουν και τη μαχητικότητα που έπρεπε να αποδείξουν ως αγωνιστές που εμφορούνταν από ανώτερα ιδανικά και πολεμούσαν για την προάσπιση της δημοκρατίας και την αναχαίτιση του φασισμού.

Οι αξιωματικοί των Διεθνών Ταξιαρχιών προέρχονταν κατά κανόνα από τον σοβιετικό στρατό. Σύμφωνα με τα στρατιωτικά αρχεία του Ρώσικου Κράτους(= RCVA) που φυλάσσονται στη Μόσχα⁷⁵, στην πόλη Τιφλίδα υπήρχε κέντρο εκπαίδευσης αξιωματικών των Διεθνών Ταξιαρχιών, στο οποίο εκπαιδεύονταν 60 αξιωματικοί του πεζικού και 200 πιλότοι αεροσκαφών. Το σύνολο των σοβιετικών στρατιωτών που ενεπλάκησαν στον Εμφύλιο Ισπανικό Πόλεμο δεν πρέπει να

⁷³ Ν. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 130

⁷⁴ Α. Beevor, *ό. π.*, σ. 212

⁷⁵ Α. Beevor, *ό. π.*, σ. 265

υπερέβαιναν τους 2150 με 989 νεκρούς ή αγνοούμενους⁷⁶. Αρχηγός της επιχείρησης στη Μόσχα είχε ορισθεί ο στρατάρχης Βοροσίλωφ (Voroshilov). Η συνεργασία των σοβιετικών με τους δημοκρατικούς δεν ήταν πάντα άψογη και λόγω διαφορετικής νοοτροπίας και λόγω νεότητας, αφού οι αξιωματικοί είχαν το βαθμό του υπολοχαγού ή του λοχαγού και επομένως ήταν ακατάλληλοι να διοικήσουν μεγάλους στρατιωτικούς σχηματισμούς, όπως μεραρχίες ή σώματα στρατού.

Πρόβλημα συνεννόησης υπήρχε βέβαια και λόγω της διαφορετικής εθνικότητας των μπριγκαντιστών και των διαφορετικών γλωσσών που μιλούσαν, αλλά αυτό αντιμετωπίστηκε με την πρόνοια συγκρότησης ομοεθνών λόχων στο πλαίσιο των Ταξιαρχιών.

Οι 500 πρώτοι εθελοντές ήταν στην πλειονότητά τους Γάλλοι με λίγους εξόριστους Γερμανούς και Πολωνούς, τους υποδέχθηκαν Γερμανοί του τάγματος Τάιλμαν (Taelmun) και Γάλλοι του παρισινού τάγματος «παρισινή κομούνα», οι οποίοι είχαν βρεθεί στη Βαρκελώνη για τη Λαϊκή Ολυμπιάδα και έμειναν να πολεμήσουν στο πλευρό των δημοκρατικών.

Ανάμεσα σ' αυτούς, κυρίως τους Πολωνούς, υπήρχαν και πολλοί εθελοντές, επίσης ήταν βετεράνοι του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και επομένως εμπειροπόλεμοι που η αξία τους φάνηκε αμέσως στις πρώτες μάχες. Ιδεολογικά πρόσκεινταν οι περισσότεροι στον σοσιαλιστικό μαρξιστικό χώρο, μολονότι οι εργατικές ενώσεις CNT και FAI όπως και το κόμμα POUM αποτελούνταν από αναρχικούς με μεγάλη στήριξη στην περιοχή της Καταλονίας αλλά και μεγάλη εχθρότητα από τους κομμουνιστές και τους σοβιετικούς.

Συγκριτικά οι χώρες προέλευσης των μπριγκαντιστών ήταν, σύμφωνα με ανεπιβεβαίωτους οριστικά αριθμούς, οι εξής⁷⁷: Γαλλία: 8962, Πολωνία: 3113, Ιταλία: 3002, Η.Π.Α: 2341, Γερμανία: 2217, Βαλκάνια: 2095, Μ. Βρετανία: 1843, Βέλγιο:1722, Τσεχοσλοβακία:1066, Βαλτικές χώρες:892, Αυστρία:872, Σκανδιναβία:799, Ολλανδία:628, Ουγγαρία:528, Καναδάς:512, Ελβετία:408, Πορτογαλία:134, Λοιποί:1172, στους οποίους πρέπει να εντάχθηκαν 350-400 Έλληνες και πολλοί Εβραίοι, με πιο προβεβλημένο στέλεχος τον Ούγγρο εβραίο Λάζαρο Στερν (Stern), βετεράνο του Κόκκινου Στρατού, ο οποίος με το ψευδώνυμο Κλέμπαρ (Klebar) ανέλαβε υπό τον Αντρέ Μαρτό στρατιωτικός διοικητής των

⁷⁶ A. Beevor, *ό. π.*, σ. 269, σημ. 17.

⁷⁷A. Beevor, *ό. π.*, σ. 268, σημ. 4.

Διεθνών Ταξιαρχιών⁷⁸. Η Πασιονάρια⁷⁹ αναφέρει ότι πρώτοι προσήλθαν στην Ισπανία, οι Γάλλοι, οι Γερμανοί, οι Ιταλοί, οι Πολωνοί και στη συνέχεια όλοι οι άλλοι. Οι Γερμανοί ήταν πυρήνες αντιναζιστών και κομμουνιστών μαχητών που ο Χιτλερισμός δεν μπόρεσε ποτέ να εξαλείψει. Αγωνιστές όπως ο Φραντς Ντάμλερ (Franz Damler), ο Χάνς Μπάικλιτ (Hans Beiclit), ο Λούντβιχ Ρεν (Ludwig Renn), ο Χάινριχ Ρόου (Hejnrich Rau), ο Χάιντς Χόφμαν(Heinz Hofmann), είχαν συμμετάσχει στην επανάσταση των Λίμπκνεχτ της Λούξεμπουργκ (R.Luxempurg) και του Καρλ Λίμπκνεχ (Karl Liebernech) και διώκονταν από το ναζιστικό καθεστώς. Από την Ιταλία οι πιο διάσημοι ήταν ο Λουίντζι Λόνγκο (Luigi Longo), Πιέτρο Νέννι (Pietro Nenni), ο Βιτόριο Βιντάλι (Bitorio Vintali) κ.α., ενώ από τους Γάλλους εκτός από τον Αντρέ Μαρτό, ο ταγματάρχης Ντυμόν (Dumont), δόκτορας Ρουκ (Ruk), ο χειρουργός Ντυμπούα (Duboia), ο συνταγματάρχης Φάμπιαν (Fabien), και ο Πιέρ Ρεμπιέρ (Piere Rembier), που έγιναν ήρωες της Γαλλικής αντίστασης κατά της Χιτλερικής κατοχής. Ο Ντυμόν είχε πολεμήσει στον Α` Παγκόσμιο Πόλεμο κατά της Γερμανίας και τώρα με έναν Γερμανό που στον ίδιο πόλεμο είχε αγωνισθεί κατά της Γαλλίας, ήταν τώρα σύντροφοι στην Ισπανία αγωνιζόμενοι με πείσμα κατά του φασισμού.

Από την Βουλγαρία διάσημος εκπρόσωπος στη Δημοκρατική Ισπανία ήταν ο Γκ. Δημητρώφ (G.Demetrof), ο οποίος κατηγορήθηκε από την Gestapo για τον εμπρησμό του Ράισταγκ τον Φεβρουάριο του 1933, εμπρησμό που οι ίδιοι οι Ναζί σχεδίασαν και υλοποίησαν για να επιβάλουν αναστολή των δημοκρατικών ελευθεριών και της λειτουργίας των κομμάτων. Με σθένος και θάρρος στη δίκη της Λειψίας ο Δημητρώφ αποκάλυψε τη σκευωρία και απέκτησε πρόσθετο κύρος στο κομμουνιστικό στρατόπεδο.

Από την Πολωνία⁸⁰ και τους Πολωνούς εμικρέδες της Γαλλίας στρατεύθηκαν πάνω από 3.000 που εντάχθηκαν στην Ταξιαρχία Ντομπρόφσκυ, που για τον ηρωισμό της πήρε μετάλλιο πολεμικής ανδρείας. Επίλεκτο στέλεχος της πολωνικής αποστολής υπήρξε ο θρυλικός Κάρολ Σβερτσέβσκυ (K.Swerzersky) με το στρατιωτικό προσωνύμιο Βάλτερ (Wolter).

Από την Ουγγαρία πάνω από 500 εργαζόμενοι αντιφασίστες μαχητές της δημοκρατίας έφταναν στα μέτωπα της Ισπανίας. Ανάμεσά τους ο μετέπειτα πρόεδρος της Ουγγρικής Κυβέρνησης Μούνιχ Φέρεντς (F. Munich), ο ποιητής Μάτε Ζάλκα

⁷⁸ A. Beevor, *ό. π.*, σ. 263

⁷⁹ N. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 119

⁸⁰ N. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 121

(M.Zalka) κ.α. Από τη Ρουμανία, όπου η παρακρατική φασιστική «Σιδηρά φρουρά», είχε εγκαταστήσει καθεστώς τρομοκρατίας και δολοφονίας των αριστερών, συνέδραμαν στον αγώνα της δημοκρατικής κυβέρνησης πάνω από 500 μαχητές, που ανάμεσά τους διακρίθηκαν ο Μπορίλα (Borila), μέλος αργότερα του προεδρείου του εργατικού κόμματος, ο Μούρκα (Murka), Νταλία (Dalia) κ.α.

Από την Τσεχοσλοβακία πάνω από 1.000 αντιφασίστες αγωνίστηκαν γενναία και ανάμεσά τους οι Σβολσόντα (Swolsoda), Αλεξάντερ (Alexander), ο Γιάν (Jan), που εκτελέστηκε από τους Χιτλερικούς το 1944, ο Γιόγκο (Jogo), πρόεδρος της καθολικής Νεολαίας του Ρουζόμπεργκ της Σλοβακίας που έπεσε από τους πρώτους στη μάχη της Μαδρίτης το Νοέμβριο του 1936.

Μικρός αριθμός από την Κούβα ήρθε να βοηθήσει τον αντιφασιστικό αγώνα της δημοκρατικής κυβέρνησης με πιο χαρακτηριστική περίπτωση του ποιητή Πάμπλο ντε λα Ντοριέντε (P.de la Doriente).

Μεγάλος αριθμός, πάνω από 2.000 μαχητές μετακινήθηκαν, από τις Η.Π.Α λόγω του μεγάλου μεταναστευτικού ρεύματος και του ισχυρού συνδικαλισμού που είχε εκεί αναπτυχθεί, ανάμεσα στους οποίους και πολλοί έγχρωμοι αμερικανοί πολίτες που επέδειξαν πρωτοφανή ανδρεία στα πεδία των μαχών.

Αποτελεί δυσεξήγητη έκπληξη η παρατήρηση τόσο στην αναφορά της Πασιονάριας, όσο και διάφορων Ισπανών ερευνητών που απουσιάζει οποιαδήποτε αναφορά στην παρουσία Ελλήνων αντιφασιστών αγωνιστών, που με έναν αριθμό 300-400 μαχητών είχαν ενταχθεί σε διάφορα τάγματα, ανάλογα με τη χώρα προέλευσής τους. Αν οι περισσότεροι από τους μπριγκαντίστες θεωρείται ότι στρατεύθηκαν υπακούοντας σε κομματικές εντολές στο πλαίσιο μιας διεθνιστικής ταξικής αλληλεγγύης, δεν μπορεί το ίδιο να υποστηριχθεί για τις εκατοντάδες της Παγκόσμιας διανόησης, οι οποίοι προσήλθαν αυθόρμητα και από καθαρή ιδεολογία να αγωνιστούν κατά του φασισμού, που απειλούσε την δημοκρατία, την ελευθερία και τις αρχές πάνω στις οποίες δομούνται οι ελεύθερες κοινωνίες. Ο Beevor⁸¹ επισημαίνει ότι η υποστήριξη των διανοούμενων είχε περισσότερο ηθικό παρά πρακτικό χαρακτήρα, με την έννοια, ότι πολλοί δεν πολέμησαν στα θέατρα των μαχών. Αλλά και αυτό ακόμη δεν αναιρεί το γεγονός ότι η φιλελεύθερη Παγκόσμια διανόηση είχε στρατευθεί υπέρ της Δημοκρατίας και κατά του φασισμού στην Ισπανία. Κορυφαίος από τους συγγραφείς θεωρείται ο Έρνεστ Χεμινγουέι, με

⁸¹A. Beevor, *ό. π.*, σ. 375

αντιπροσωπευτικότερο έργο του «Για ποιόν χτυπά η καμπάνα» με θέμα τον Εμφύλιο Ισπανικό Πόλεμο, στον οποίο ο ίδιος είχε λάβει μέρος.

Ο Γάλλος διανοούμενος Αντρέ Μαυλό (Antre Maurlaux) έγραψε το έργο *L'Espoir* που θεωρήθηκε το σημαντικότερο μυθιστόρημα σχετικά με τον αγώνα της Ισπανικής Δημοκρατίας κατά του Φασισμού. Ο Γάλλος συγγραφέας Αντουάν ντε Σάιντ Εξυπερύ (Ade Saint- Exupery), που έγινε γνωστός για το παιδικό μυθιστόρημα «*Lepetitprince*», αγωνίστηκε ως πιλότος στην Ισπανία. Ο Τζωρτζ Όργουελ (E. Orwell), γνωστός για το έργο του «*Η φάρμα των ζώων*», βρέθηκε να αγωνίζεται και αυτός στην Ισπανία. Ο Χιλανός ποιητής, μετέπειτα νομπελίστας Πάμπλο Νερούντα (P. Neruda), πολέμησε με τους δημοκρατικούς στην Ισπανία. Ο ποιητής Στέφεν Σπένταρ (St. Spender), είχε γράψει «*ποιήματα από την Ισπανία*», ενώ ο Άουντεν (Auden), τα έσοδα από το ποιήμα «*Ισπανία 1937*» τα έδωσε για ιατροφαρμακευτική βοήθεια στους δημοκρατικούς. Ο νταναϊστής και σουρεαλιστής Λουί Αραγκόν (Louis Aragon), μέλος του Κ.Κ. Γαλλίας δήλωσε παρών στον αγώνα της δημοκρατικής Ισπανίας. Στην Ισπανία στο πλευρό των αναρχικών βρέθηκε και η Γαλλοεβραία φιλόσοφος και ακτιβίστρια Σιμόν Βέλ (S. Weil).

Η Πασιονάρια⁸² μνημονεύει τη θυσία κάποιων διανοούμενων που μέσα από τις τάξεις των Διεθνών Ταξιαρχιών έπεσαν στα πεδία των μαχών όπως ο γνωστός Άγγλος συγγραφέας Ράλφ Φοξ (Ralph Fox) με το βαθμό του λοχαγού στην άμυνα της Μαδρίτης υπό την 14^η Διεθνή Ταξιαρχία. Στην ίδια μάχη που ξεκίνησε στις 28 Δεκεμβρίου και είχε σύντομη διάρκεια μόλις 36 ωρών έπεσε και ο ποιητής Τζων Κόρνφορντ (John Cornford), υπαγόμενος και αυτός στον βρετανικό λόχο του γαλλικού τάγματος της 14^{ης} Ταξιαρχίας. Οι απώλειές της υπήρξαν μεγάλες λόγω της μη επαρκούς εκπαίδευσης των μπριγκαντιστών η και της επιτελικής ανικανότητας των αξιωματικών της⁸³. Οι επιτιθέμενοι όμως στασιαστές δεν μπόρεσαν να επιτύχουν τον σκοπό τους.

Η συμπαράσταση των διανοούμενων στον δημοκρατικό ισπανικό λαό αποτυπώνεται και στην πρόσκληση⁸⁴ που απηύθυνε ο Γάλλος συγγραφέας Ρομαίν Ρολλάν (R. Rolland) στις 28 Οκτωβρίου 1936 στους Γάλλους και σε όλους τους ανθρώπους με δημοκρατικά φρονήματα, να σπεύσουν για βοήθεια του δημοκρατικού μετώπου «*σπεύσατε σε βοήθειά μας σε βοήθειά μας ! Αν σωπάσετε, αύριο θα είναι τα*

⁸² Ν. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 136

⁸³ A. Beevor, *ό. π.*, σ. 259

⁸⁴ Ν. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 134

δικά σα παιδιά που θα πεθάνουν», είπε σε μια δυσοίωνα προφητεία που θα επιβεβαιωνόταν τραγικά λίγα χρόνια αργότερα.

Η εντυπωσιακότερη βέβαια εκδήλωση συμπαράστασης των κύκλων της Παγκόσμιας διανόησης υπήρξε το Διεθνές Συνέδριο αντιφασιστών συγγραφέων που διοργανώθηκε τον Ιούλιο του 1937 στη Βαλένθια. Ο συγγραφέας Ρομαίν Ρολλάν έστειλε ένα μήνυμα που διαβάζει η Πασιονάρια⁸⁵ «στέλνω στους συντρόφους συγγραφείς που συγκεντρώθηκαν στη Βαλένθια, στη Μαδρίτη και στη Βαρκελώνη τους πιο θερμούς μου χαιρετισμούς. Σ' αυτές τις πόλεις έχει συγκεντρωθεί αυτή τη στιγμή ο πολιτισμός ολόκληρου του κόσμου, που απειλείται από τα αεροπλάνα και τις βόμβες των βαρβάρων φασιστών, όπως απειλήθηκε στην αρχαιότητα από τις επιδρομές των βαρβάρων... Με ενθουσιασμό στεκόμαστε αλληλέγγυοι στους αδελφούς μας και συμμαχητές της Ισπανίας. Δόξα σε τούτο το λαό ηρώων, σ' αυτούς τους ιππότες του πνεύματος, σε τούτη τη συμμαχία δυο δυνάμεων: της δύναμης, των λαϊκών μαζών και των εκλεκτών τους. Ας γίνει παράδειγμα τούτη η συμμαχία στις μεγάλες δημοκρατίες της Ευρώπης και της Αμερικής. Ας εξασφαλίσει τούτη η συμμαχία, που ενισχύεται στη μάχη, την πρόοδο και τη λευτεριά σ' όλο τον κόσμο».

Η Πασιονάρια⁸⁶ καταγράφει τους διανοούμενους αυτού του ιστορικού Συνεδρίου στους οποίους συμπεριλαμβάνονταν ο Πάμπλο Νερούντα, ο Σέσαρ Βαλέχο, ο Χουϊδομπόρο, ο Χοσέ Μανσισιδór, ο Οκτάβιο Πας, ο Πάμπλο Ρόχας, ο Ραούλ Γκονζάλες Τουνιόν, όλοι από τη Λατινική Αμερική, ενώ ο Αμπάρο Μον, ο Χουάν Μαρινέλλο και ο Νικολάς Γκιλλέν προέρχονταν από την Κούβα. Ο Γκουστάβ Ρέγκλερ, ο Τεοντόρ Μπαλκ, ο Λούντβιχ Ρεν, η Άννα Σέγκερς, ο Βίλλυ Μπραντ από τη Γερμανία. Ο Κρίστο Μπουλέφ και η Λιτσάτοβα από τη Βουλγαρία. Ο Σέου από την Κίνα. Ο Ζυλιέν Μπετά, ο Ανδρέ Μαλρώ, ο Τριστάν Τσαρά και ο Λεόν Μουσσινούκ από τη Γαλλία. Ο Αλεξέϊ Τολστόι, ο Β. Σταβίσκυ, ο Βισνείρσκυ, ο Ιλιά Ερένμπουρκ, ο Σάβιτς, ο Κέλιν, ο Μιχαήλ Κολτσώφ από τη Σοβιετική ένωση. Ο Γκέρντε από την Πολωνία. Ο Έγκον Έρβιν Κις από την Τσεχοσλοβακία, ο Ντονίνι από την Ιταλία, Ο Σπέντλαρ από την Αγγλία, ο Τζων Ντος Ράσσος και ο Ερνέστος Χέμινγκουέη από τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, ο Άντερσεν Νέρε από τη Δανία κ.α.

Η Πασιονάρια μνημονεύει επίσης και πιο σημαντική, ανάμεσα σε εκατοντάδες δηλώσεις συμμετοχής στο Συνέδριο την περίπτωση του μεγάλου

⁸⁵ Ν. Ιμπαρούρι, ό. π., σ. 135

⁸⁶ Ν. Ιμπαρούρι, ό. π., σ. 135

Αλμπερτ Αινστάιν, ο οποίος δήλωσε «το μόνο πράγμα που, στις συνθήκες που χαρακτηρίζουν την εποχή μας, μπορεί να διατηρήσει μέσα μας την ελπίδα για καλύτερους χρόνους, είναι η ηρωική πάλη του ισπανικού λαού για τη λευτεριά και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια». Και πάλι η Πασιονάρια φαίνεται να αγνοεί τη μοναδική συμμετοχή Έλληνα διανοούμενου του συγγραφέα Στρατή Τσίρκα, ο οποίος στη διάρκεια του Διεθνούς Συνεδρίου συγγραφέων στη Βαλένθια τον Ιούλιο του 1937, που μεταφέρθηκε εσπευσμένα στο Παρίσι, έγραψε το περίφημο ποίημα «Όρκος στο Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα», το οποίο απήγγειλε ο Γάλλος ποιητής Λουί Αραγκόν.

Η Πασιονάρια αναφέρει⁸⁷ επιπρόσθετα και τους Ισπανούς διανοούμενους που έλαβαν μέρος στο Συνέδριο αυτό, όπως τον Ραφαέλ Αλμπέρτι, Χοσέ Μπεργκαμίν, τον Αλβαρέθ ντε Βάγιο, τον Βελενθάο Ρόσις, τον Θέσερ Αργονάδα, την Μαργαρίτα Νέλσεν, τον ντε λα Μόρα, τον Αντόνιο Ματσάδο, τον Κάρπους Μπάργκα, τον Χάμπας, τον Αλτολαγκουίρε, την Μαρία Τερέζα Λεόν, τον Μπελτράν, τον Ριχο Σέντερ.

Αναφέρει επίσης και σημαίνουσες προσωπικότητες της πολιτικής και της τέχνης που επισκέφτηκαν τη δημοκρατική ζώνη για να εκφράσουν τη συμπαράστασή τους στο δοκιμαζόμενο ισπανικό λαό, όπως τον πολιτικό Νεχρού της Ινδίας, με την κόρη του και μετέπειτα πρωθυπουργό Ίντιρα Γκάντι, τον αντιπρόσωπο της Ινδίας Κρίσνα Μένον, τον αντιπρόσωπο της Κίνας, τον Άγγλο λόρδο Φάριγκτον, τον γραμματέα του Κ. Κ. Γαλλίας Ζακ Ντυκλώ, ενώ ο Βεενορ προσθέτει τον επιστήμονα καθηγητή J.B.S Haldane, τον ηθοποιό Έρολ Φλυν, τον φωτογράφο Ανρί Καρτιέ-Μπρισσόν⁸⁸ κ.α.

Για τη σύνθεση των πρώτων σχηματισμών των Διεθνών Ταξιαρχιών μας πληροφορεί με άμεση εμπειρία η Πασιονάρια⁸⁹. Στα μέσα του Οκτώβρη είχαν φτάσει στη στρατιωτική βάση του Αλμπαθέτε ομάδες ξένων εθελοντών οι οποίοι οργανώθηκαν αμέσως και συγκρότησαν με βάση την εθνικότητά τους τρία τάγματα: το γερμανικό, το οποίο είχε το όνομα του βέλγου αντιφασίστα Εντγκόρ Αντρέ που εκτελέστηκε στη Γερμανία, και αποτελείτο κυρίως από Γερμανούς, αλλά και Αυστριακούς, Ολλανδούς, Δανούς, Σουηδούς και Νορβηγούς. Το ιταλικό το οποίο είχε την ονομασία Γκοριμπάλντι και αποτελείτο κυρίως από Ιταλούς, αλλά και Ισπανούς και λίγους Αλβανούς. Το γαλλικό το οποίο είχε το όνομα του αρχηγού των

⁸⁷ Δεν αναφέρεται ο διάσημος φιλόσοφος, ποιητής και καθηγητής Μιγκέλ ντε Ουναμόνο, επειδή είχε αποβιώσει τον Δεκέμβριο του 1936

⁸⁸ A. Beenor, *ό. π. σ.* 334

⁸⁹ N. Ιμπαρούρι, *ό. π. σ.* 116

Διεθνών Ταξιαρχιών Αντρέ Μαρτό. Λίγο αργότερα οργανώθηκε το τάγμα Ντομπρόβσκυ από Πολωνούς και Ούγγρους. Τα τέσσερα αυτά τάγματα την 1^η Νοεμβρίου 1936 αποτέλεσαν την 11^η Διεθνή Ταξιαρχία. Στη συνέχεια οργανώθηκαν η 12^η και 13^η Διεθνής Ταξιαρχίες στις οποίες εντάχθηκαν και έμπειροι στρατιώτες. Μικρότερης δύναμης Ταξιαρχίες ακολούθησαν στην πορεία στα τέλη του 1937 και συγκεκριμένα η 86^η, η 129^η και η 150^η. Από την Άνοιξη του 1937 τα τάγματα των Διεθνών Ταξιαρχιών είχαν υποχρεωτικά στη σύνθεσή τους έναν λόχο ισπανών στρατιωτών, δηλαδή περίπου μια δύναμη 150 ανδρών.

Μολονότι τα τάγματα των Ταξιαρχιών είχε ληφθεί μέριμνα να αποτελούνται από ομοεθνείς ή ομόγλωσσους μαχητές για λόγους καλύτερης επικοινωνίας, η εκμάθηση της ισπανικής έγινε υποχρεωτική από το 1937. Μέριμνα επίσης είχε ληφθεί ώστε να εξισορροπηθεί ο αριθμός των αξιωματικών ανάμεσα σε Γάλλους και Ισπανούς σ' ένα ποσοστό 50%. Από τον Δεκέμβριο επίσης του 1937 οι Διεθνείς Ταξιαρχίες υπήχθησαν σ' ένα σώμα στρατού με την ονομασία «Ξένη Ισπανική Λεγεώνα» και υπόκεινταν στρατιώτες και αξιωματικοί, στον ισπανικό κώδικα στρατιωτικής δικαιοσύνης. Η πειθαρχία κρίθηκε απαραίτητο στοιχείο αύξησης της μαχητικότητάς τους.

Τα τάγματα στα οποία είχαν οργανωθεί οι εθελοντές και τα οποία είχαν ονομασθεί ή από δημοκράτες αγωνιστές (π.χ. Αντρέ Μαρτό, Γκ. Δημητρώφ) ή από ιστορικές προσωπικότητες (Ουόριγκτον, Γκριμπάλντι) ή από ιστορικά γεγονότα (παρισινή κομμούνα). Οι εθελοντές προέρχονταν απ' όλον τον κόσμο, οι περισσότεροι όμως ήταν ευρωπαίοι γιατί είχαν υποστεί διωγμούς στην πατρίδα τους και έτσι πίστευαν πως πολεμώντας τους Φασίστες στην Ισπανία, χτυπούσαν την πολιτική και οικονομική κατάσταση σε ολόκληρη την Ευρώπη. Έβλεπαν, όπως σωστά επισημαίνει η Graham⁹⁰, τους εαυτούς τους ως πολιτικούς μαχητές σ' έναν συνεχιζόμενο ευρωπαϊκό εμφύλιο πόλεμο, έναν ευρωπαϊκό εμφύλιο που ήταν ταυτόχρονα ένας πόλεμος πολιτισμών⁹¹. Αφ' ης στιγμής οι εθελοντές μάχονταν και εναντίον των φυλετικών και πολιτικών διακρίσεων, όπως είχαν αυτές επιβληθεί στη Γερμανία για τους Εβραίους και τους κομμουνιστές και τουλάχιστον για τους κομμουνιστές και φιλελεύθερους σε όλη την υπόλοιπη φασιστοκρατούμενη Ευρώπη. Για πρώτη φορά επίσης οι μπριγκαντίστες είχαν καταργήσει στην πράξη τις φυλετικές διακρίσεις. Η Graham τονίζει ότι η Ταξιαρχία Αβραάμ Λίνκολν των Η.Π.Α.,

⁹⁰H. Graham, *ό. π. σ.* 83

⁹¹H. Graham, *ό. π. σ.* 54

συμπεριελάμβανε και 90 περίπου Αφροαμερικανούς, ορισμένοι από τους οποίους έγιναν αξιωματικοί, όταν αυτό απαγορευόταν στον Β.Π.Π. και στον αμερικανικό στρατό ο οποίος είχε διαχωρισμένες φυλετικά τις μονάδες του. Από την άποψη αυτή υπογραμμίζει η Graham⁹², οι Διεθνείς Ταξιαρχίες υπήρξαν πρωτοπόρες στην πολυπολιτισμική νεωτερικότητα. Πολλοί επίσης Εβραίοι, τους οποίους η Graham ανεβάζει στο ¼ του συνόλου των μπριγκαντιστών, συμμετείχαν στους σχηματισμούς με όλους τους ελεύθερους μαχητές, δίνοντας έμπρακτα απάντηση στη φυλετική τους κατωτερότητα. Η πρόοδος που επέτυχαν οι Διεθνείς Ταξιαρχίες δεν περιορίζεται μόνο στον πολιτικοκοινωνικό και ιδεολογικό τομέα. Η Graham σημειώνει την σημαντική πρόοδο που επιδείχθηκε στην ιατρική λόγω της επείγουσας αντιμετώπισης των τραυματισμών και των μεθόδων μετάγγισης αίματος, που αποδείχθηκε ευεργετική στη διάρκεια των μαχών του Β.Π.Π. Γυναίκες εθελόντριες βοήθησαν επίσης ως νοσηλεύτριες και συμπαραστάθηκαν στις μαχήτριες πολιτοφύλακες που είχαν ανταποκριθεί στην παλλαϊκή συστράτευση της Κυβέρνησης.

Τα τάγματα των εθελοντών τα οποία συγκροτήθηκαν ως βασικές μονάδες και εντάχθηκαν στις Διεθνείς Ταξιαρχίες ήταν τα εξής:

- Τάγμα Αντρέ Μαρτό: αποτελείτο από Γάλλους και Βέλγους και πήρε το όνομά του από τον Γάλλο κομμουνιστή, στέλεχος της Κομιντέρν και αρχηγό των Διεθνών Ταξιαρχιών Αντρέ Μαρτό.
- Τάγμα Εντγκόρ Αντρέ: αποτελείτο κυρίως από κομμουνιστές και αντιναζιστές Γερμανούς, Αυστριακούς, Δανούς, Σουηδούς, Νορβηγούς, Ολλανδούς και διάφορους Βαλκάνιους και πήρε το όνομά του από τον Βέλγο αντιφασίστα Εντγκόρ Αντρέ που εκτελέστηκε από τους Ναζί.
- Τάγμα παρισινή κομμούνα: αποτελείτο κυρίως από Γάλλους αντιφασίστες του γαλλικού Κ.Κ.
- Τάγμα Γκαριμπάλντι: αποτελείτο από Ισπανούς και Ιταλούς.
- Τάγμα Φίλιφ: αποτελείτο από Ισπανούς και συγχωνεύτηκαν με το τάγμα Γκαριμπάλντι.
- Τάγμα Τέλμαν: αποτελείτο κυρίως από Γερμανούς κομμουνιστές και πήρε το όνομά του από τον κομμουνιστή ηγέτη Έρνστ Τέλμαν. Ένας λόχος του ήταν βρετανικός.

⁹²H. Graham, *ό. π. σ.* 55, κ. ε

- Τάγμα Χάνς Μπάικλερ: αποτελείτο από Γερμανούς κομμουνιστές και πήρε το όνομά του από τον επαναστάτη του γερμανικού ναυτικού του 1918, ο οποίος αγωνίστηκε και για την κομμουνιστική δημοκρατία του Μονάχου χωρίς αποτέλεσμα. Το τάγμα αυτό συγχωνεύτηκε με το τάγμα Τέλμαν.
- Τάγμα Γκεόργκι Ντημητρόβ: αποτελείτο από Βαλκάνιους, Βούλγαρους, Γιουγκοσλάβους, Ρουμάνους, Ούγγρους, Τσεχοσλοβάκους. Στο τάγμα αυτό εντάχθηκε και ένας λόχος Ελλήνων κυρίως ναυτεργατών. Το όνομά του το πήρε από τον διάσημο Βούλγαρο κομμουνιστή ηγέτη και γενικό γραμματέα από το 1934 της Κομιντέρν.
- Τάγμα Ντέμπα Μπλαγκόιεφ: αποτελείτο κυρίως από Βουλγάρους και πήρε το όνομά του από τον Βούλγαρο σοσιαλιστή Μπ. Μπλαγκόιεφ. Το τάγμα αυτό συγχωνεύτηκε αργότερα με το τάγμα Τζάροβιτς.
- Τάγμα Ντομπρόβσκυ: αποτελείτο από Πολωνούς κομμουνιστές και πήρε το όνομά του από τον Πολωνό κομμουνιστή ηγέτη.
- Τάγμα Μικίβιζ: αποτελείτο από Ούγγρους.
- Τάγμα Ανρί Μπαρμπός: αποτελείτο κυρίως από Γάλλους και πήρε το όνομά του από τον Γάλλο ποιητή και συγγραφέα Ανρί Μπαρμπός.
- Τάγμα Ανρί Βουλερμάν: αποτελείτο και αυτό κυρίως από Γάλλους.
- Τάγμα Λουίς Μικέλ: αποτελείτο από Γάλλους και αργότερα συγχωνεύτηκε με το τάγμα Ανρί Βουλερμάν.
- Τάγμα Μακένζι- Παπινό: αποτελείτο από Γαλλόφωνους Καναδούς.
- Τάγμα Πιέρ Μπρατσέ: αποτελείτο και αυτό από Γάλλους.
- Τάγμα Μαρσεζιέτων: αποτελείτο από Γάλλους. Στο τάγμα αυτό εντάχθηκε και ένας βρετανικός λόχος.
- Τάγμα Πάλαφοξ: αποτελείτο από Πολωνούς, Γιουγκοσλάβους, Τσεχοσλοβάκους, Ούγγρους, Γάλλους και Εβραίους.
- Τάγμα Ρακόσι: αποτελείτο κυρίως από Ούγγρους, εντάχθηκαν όμως εδώ και Πολωνοί, Ουκρανοί, Τσεχοσλοβάκοι, αλλά και Κινέζοι, Μογγόλοι και Παλαιστίνιοι.
- Τάγμα των 9 Εθνών: αποτελείτο από αντιφασίστες 9 διαφορετικών Εθνών, δηλαδή, Γάλλους, Βέλγους, Ιταλούς, Γερμανούς, Αυστριακούς, Πολωνούς, Ολλανδούς, Δανούς και Σουηδούς.

- Τάγμα της 6^{ης} Φεβρουαρίου: αποτελείτο από Γάλλους, Βέλγους, Μαροκινούς, Αλγερινούς, Λίβυους, Σύριους, Ιρακινούς, Ιρανούς, Κινέζους, Γιαπωνέζους, Ινδούς και Παλαιστίνιους.
- Τάγμα Τόμας Μασαρόκ: αποτελείτο κυρίως από Τσεχοσλοβάκους.
- Τάγμα Τσάπαεφ: πολυεθνικό τάγμα αποτελείτο από 21 εθνότητες, δηλαδή, Ουκρανούς, Πολωνούς, Τσεχοσλοβάκους, Βουλγάρους, Γιουγκοσλάβους, Ιταλούς, Γερμανούς Αυστριακούς, Τούρκους, Φινλανδούς, Σουηδούς, Νορβηγούς, Δανούς, Βέλγους, Γάλλους, Ελβετούς, μαχητές των Βαλτικών Χωρών, Αλβανούς και Έλληνες.
- Τάγμα Βουλάν Κουτουριέ: αποτελείτο από 7 εθνότητες, δηλαδή, Γάλλους, Βέλγους, Τσεχοσλοβάκους, Βουλγάρους, Σουηδούς, Νορβηγούς και Δανούς.
- Τάγμα της 12^{ης} Φεβρουαρίου: αποτελείτο κυρίως από Αυστριακούς.
- Τάγμα Βέιντε: αποτελείτο από Αμερικανούς, Βρετανούς, Ιταλούς, Γιουγκοσλάβους και Βουλγάρους.
- Τάγμα Αβραάμ Λίνκολν: αποτελείτο από Αμερικανούς, Βρετανούς, Καναδούς και Χιλιανούς. Εδώ υπήχθησαν οι Έλληνες και οι Κύπριοι ομογενείς καθώς και η ιρλανδική φάλαγγα Κόννολυ.
- Τάγμα Ισπανιόλικο: αποτελείτο από ισπανόφωνους λατινοαμερικανούς και κατοίκους της Καραϊβικής, όπως Μεξικανούς, Κουβανούς, Πορτογάλους, Χιλιανούς, Αργεντινούς και Βολιβιανούς.

Τους άνδρες των Διεθνών Ταξιαρχιών, τον ηρωισμό τους, την αγωνιστικότητά τους προσπάθησε να υποβαθμίσει ο Beevor⁹³, υποστηρίζοντας ότι υπερτιμήθηκε η πολεμική τους προσφορά καθώς και η συμμετοχή των διανοούμενων. Η αναθεωρητική αυτή ματιά έρχεται σε αντίθεση με την ιστορικά και κοινωνιολογικά διεισδυτική ερευνητική ματιά της καθηγήτριας Ισπανικής Ιστορίας στο Royal Hollowaynik toy London , H. Graham⁹⁴.

⁹³ A. Beevor, *ό. π.*, σ. 259, κ. ε

⁹⁴ H. Graham, *ό. π.*, σ. 58, κ. ε

Δ' Κεφάλαιο

Οι σημαντικότερες μάχες του Ισπανικού Εμφυλίου

4.1. Η μάχη της Μαδρίτης

Η βιωματικότερη περιγραφή της μάχης της Μαδρίτης⁹⁵ είναι φυσικό να έχει δοθεί από τη γραφίδα της ψυχής της δημοκρατικής αντίστασης της θρυλικής Πασιονάριας. Εδώ απαντά αυθεντικότερα και ζωηρότερα χρωματισμένη η πολεμική ατμόσφαιρα με τους πρόσφυγες να συρρέουν στην πόλη, με τους πολίτες να σκάβουν χαρακώματα, με τον τρόπο στα μάτια γυναικών και παιδιών στο άκουσμα της προσέγγισης των Μαροκινών και των φασιστικών ορδών, με τις εκρήξεις των βομβών που στις 26 Αυγούστου έπεσαν για πρώτη φορά σε ευρωπαϊκή πόλη στην Μαδρίτη και μάλιστα ενάντια σε γυναικόπαιδα, με την ατσάλινη αποφασιστικότητα όλων να μην νικήσουν οι Φασίστες. Με την σημαντικότερη βοήθεια από Σοβιετικής πλευράς σε τανκς, πυροβολικό και αεροπλάνα, με την ακλόνητη πεποίθηση στις πανανθρώπινες αξίες, τις οποίες είχαν ως οδηγό η Παγκόσμια διανοήση και οι μπριγκαντίστες εθελοντές, με την αδιαφορία ή την εχθρότητα της επιτροπής μη επέμβασης.

Στην περιγραφή αυτή είναι φυσικό τα φώτα να στρέφονται στην προβολή του κομμουνιστικού κόμματος, γιατί αντικειμενικά μόνο αυτό ανέλαβε με πατριωτικό αίσθημα ευθύνης έναν αγώνα για την οργάνωση τακτικού στρατού με εκπαίδευση και πειθαρχία, έναν τιτάνιο αγώνα να κρατηθεί με κάθε μέσο και αυτοθυσία η Μαδρίτη. Το σύνθημα *«κάθε σπίτι και ένα φρούριο, κάθε δρόμος και ένα χαρακώμα, κάθε συνοικία και ένα σιδερένιο τείχος πολεμιστών, κάθε πολίτης και ένας άριστος πολεμιστής»*, ήταν αυτό που ο διοικητής Λίστερ είχε πει στο ραδιοφωνικό του μήνυμα, που είχε εμφυσήσει στο λαό της Μαδρίτης⁹⁶.

Από το κομμουνιστικό κόμμα του Χοσέ Ντίαθ και της Πασιονάριας οργανώθηκε στα σοβιετικά πρότυπα μια στρατιωτική μονάδα, το 5^ο Σύνταγμα με πειθαρχία και πολιτική προπαγάνδα και στηριζόμενο από βοηθητικές μονάδες, όπως υγειονομικό, επιμελητεία, βιοτεχνικά εργαστήρια, που χρησίμευσαν ως πρότυπο στον υπόλοιπο στρατό, κατά την Πασιονάρια⁹⁷ ήταν ο μόνος πειθαρχημένος σχηματισμός με υψηλό επίπεδο μαχητικής ικανότητας, που αγωνίστηκε αποτελεσματικά για την

⁹⁵ A. Beevor, *ό. π. σ.* 271, N. Ιμπαρούρι, *ό. π. σ.* 94, κ. ε. H. Graham, *ό. π. σ.* 60, κ. ε

⁹⁶ N. Ιμπαρούρι, *ό. π., σ.* 96

⁹⁷ N. Ιμπαρούρι, *ό. π., σ.* 48

άμυνα της πόλης. Ο Beevor δεν αναγνωρίζει τη βαρύτητα του σχηματισμού αυτού τον οποίο ονομάζει Ταξιαρχία Λίστερ και υποτιμά την όλη προσφορά του στην άμυνα. Το πρώτο 10ήμερο του Οκτωβρίου το Τολέδο καταλήφθηκε⁹⁸ από τους στασιαστές και συνέκλιναν τις δυνάμεις τους από διαφορετικές κατευθύνσεις στη Μαδρίτη, στην οποία πίστευαν ότι στις 12 Οκτωβρίου θα έπιναν ήδη τον καφέ τους στην Gran Via⁹⁹. Η κατάληψη της Μαδρίτης δεν θα είχε μόνο ψυχολογικό αντίκτυπο στους δημοκρατικούς, αλλά θα οδηγούσε σε μια εκ των πραγμάτων αναγνώριση των στασιαστών από τις ευρωπαϊκές χώρες. Το δεύτερο 15ήμερο του Οκτωβρίου ενόψει της νέας διαμορφωθείσας κατάστασης ο πρωθυπουργός Λάργκο Καμπαγιέρο αναχρωμάτισε το στρατό σε μεικτές Ταξιαρχίες των 4.000 ανδρών, ενέργεια που προωθούσε το κομμουνιστικό κόμμα για τη συγκρότηση τακτικού στρατού. Εκείνες τις ημέρες συγκροτήθηκαν η 11^η και 12^η Διεθνείς Ταξιαρχίες στο Αλμπαθέτε με διοικητές τον Γερμανό Μάνφρεντ Σπερντ, αποκαλούμενο Κλέμπαρ και θεωρούμενο σωτήρα της Μαδρίτης και τον Λούκατς αντίστοιχα.

Στις 2 Νοεμβρίου ενόψει του τραγικού φάσματος της κατάληψης της πόλης από τους εθνικιστές, το κομμουνιστικό κόμμα με διάγγελμά του, που διασώζει η Πασιονάρια¹⁰⁰, ζήτησε από τον ισπανικό δημοκρατικό λαό να δώσει την ζωή του για την υπόθεση της Ελευθερίας, για να μην κατακτηθεί η Μαδρίτη από τις φασιστικές ορδές, για να μην λερωθεί από την βρωμερή μπότα του φασισμού. Οι στασιαστές είχαν φτάσει ήδη στα προάστια της Μαδρίτης και οι διαταγές επίθεσης τους είχαν εκδοθεί για τις 7 Νοεμβρίου. Προβλέπονταν επιθέσεις αντιπερισπασμού στις γέφυρες, ενώ η κύρια ενέργεια των στασιαστών θα εκδηλωνόταν στην κατεύθυνση της Πανεπιστημιούπολης. Την 6^η Νοεμβρίου ο πρωθυπουργός Λάργκο Καμπαγιέρο σε σύσκεψη του Υπουργικού Συμβουλίου πρότεινε τη μετακίνηση της έδρας της κυβέρνησης στη Βαλένθια¹⁰¹. Πριν από την μετακίνηση της κυβέρνησης στη Βαλένθια συγκροτήθηκε στη Μαδρίτη μια επιτροπή¹⁰² υπό την προεδρεία του στρατηγού Μιάχα (Míaja), ενώ τη διοίκηση της στρατιάς του κέντρου ανέλαβε ο στρατηγός Πόζας (Pozas), που θα προσχωρούσε στο κομμουνιστικό κόμμα. Του ίδιου κόμματος η σπονδυλική στήλη ήταν και της επιτροπής Μιάχα, ενώ συμμετείχαν εκπρόσωποι όλων των κομμάτων. Αποστολή της επιτροπής ήταν να σώσει και να

⁹⁸ A. Beevor, *ό. π.*, σ. 374

⁹⁹ N. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 94

¹⁰⁰ N. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 98

¹⁰¹ A. Beevor, *ό. π.*, σ. 290

¹⁰² N. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 102-103

μεταφέρει ανθρώπους αλλά και καλλιτεχνικούς θησαυρούς του Μουσείου Πράδο, με τη στενή συνεργασία και βοήθεια του 5^{ου} Συντάγματος, το οποίο είχε αναλάβει όλες τις επιχειρήσεις ασφάλειας της Δημοκρατίας. Ο Beevor χρεώνει στον νεαρό αντιπρόσωπο και μετέπειτα Γραμματέα του Κ.Κ. Ισπανίας Σαντιάγκο Καρίγιο υπερβολική χρήση βίας με εκτεταμένες συλλήψεις και εκτελέσεις, ενώ δεν αναφέρει καθόλου τη διάσωση καλλιτεχνικών θησαυρών και προσωπικοτήτων της Ισπανίας από το 5^ο Σύνταγμα, κατάλογο των οποίων παραθέτει η Πασιονάρια¹⁰³. Οι προσωπικότητες αυτές, πανεπιστημιακοί, διδάκτορες, ποιητές, ερευνητές, έκαναν δήλωση ικανοποίησης που οι δημοκρατικοί προστάτησαν την επιστημονική και καλλιτεχνική περιουσία¹⁰⁴.

Το επιθετικό σχέδιο¹⁰⁵ των στασιαστών από τύχη διέρρευσε στον δημοκρατικό στρατό, όταν στο χιτώνιο ενός στασιαστή λοχαγού που βρέθηκε νεκρός σε ένα ιταλικό άρμα μάχης, υπήρχαν οι υπηρεσιακές εντολές με παραπλανητική και κύρια ενέργεια στην Πανεπιστημιούπολη και στο κέντρο της Μαδρίτης. Γνωρίζοντας το σχέδιο του εχθρού ήταν ευκολότερη και αποτελεσματικότερη η άμυνα για τον Μιάχα που 30.000 ετερόκλητοι άνδρες (στρατιώτες, πολίτες, καραμπινιέροι, γυναίκες εθελοντές) απέκρουσε την επίθεση στο Κάζα ντε Κάμπο (Casa de Campo) και για πρώτη φορά ηττήθηκε η αήττητη αφρικανική στρατιά. Το ίδιο απόγευμα της 8^{ης} Νοεμβρίου ήταν που παρέλασε η 11^η Διεθνής Ταξιαρχία στη Μαδρίτη, η θεωρούμενη καλύτερη Ταξιαρχία η οποία αναπτύχθηκε στο Κάζα ντε Κάμπο. Μπορεί όπως τονίζει ο Beevor η δύναμη της 11^{ης} Διεθνής Ταξιαρχίας να αντιπροσώπευε ένα ελάχιστο μέρος του συνόλου του Δημοκρατικού Στρατού που αμυνόταν στη Μαδρίτη, αλλά αυτή ήταν η δύναμη κρούσεως της Δημοκρατίας και αυτή παρά τις δυσανάλογες απώλειές της σταμάτησε την προέλαση των φασιστικών δυνάμεων, όπως παραδέχονταν και οι ίδιοι οι εθνικιστές, σκόπιμα κατά τον Beevor¹⁰⁶, για να τονίσουν την απειλή του Διεθνούς Κομμουνισμού. Οι σκληρές μάχες που αναπτύχθηκαν σε άλλα σημεία του Μετώπου ενέπλεξαν και τη 12^η Διεθνής Ταξιαρχία, που υπέστη βαριές απώλειες λόγω ελλιπούς εκπαίδευσης των μπριγκαντιστών και λόγω προβλημάτων στην επικοινωνία¹⁰⁷. Τις επόμενες μέρες του Νοεμβρίου οι στασιαστές διείσδυσαν βαθιά στην Πανεπιστημιούπολη, όπου διεξήχθησαν

¹⁰³ N. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 103

¹⁰⁴ N. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 104

¹⁰⁵ A. Beevor, *ό. π.* σ. 287

¹⁰⁶ A. Beevor, *ό. π.*, σ. 287

¹⁰⁷ A. Beevor, *ό. π.*, σ. 288

λυσσαλέες μάχες από κτήριο σε κτήριο ανάμεσα στο τάγμα Εντγκάρ Αντρέ της 11^{ης} Διεθνούς Ταξιαρχίας και των λεγεωνάριων των εθνικιστών που είχαν προσεγγίσει το κέντρο της πόλης σε απόσταση 500 μέτρων. Στις μάχες εκείνης της ημέρας έπεσε και ο ηγέτης των αναρχικών Dupuyfi¹⁰⁸. Η σθεναρή αντίσταση των μπριγκαντιστών και η ήττα που υπέστησαν τα εθνικιστικά στρατεύματα παρά τον ανηλεή βομβαρδισμό της Μαδρίτης για να καμφθεί το ηθικό των αμυνομένων με τις μαζικές δολοφονίες αμάχων και παιδιών¹⁰⁹. Ο Δεκέμβρης κύλησε με μια σειρά στατικών μαχών, όπως αυτές του Α΄ Π. Π. σημασία πάντως είχε ότι η Μαδρίτη δεν έπεσε, οι στασιαστές δεν πέρασαν, όπως το βροντοφώναζαν οι δημοκρατικοί επαναλαμβάνοντας το πιο επιτυχημένο σύνθημα του Εμφυλίου Πολέμου, «NO PASARAN».

4.2. Η μάχη στη Μάλαγα

Η Πασιονάρια¹¹⁰ αναφέρει ότι το 1937 άρχισε με σκοτεινά προμηνύματα. Στις αρχές Ιανουαρίου μιλώντας στο ραδιοφωνικό σταθμό Μαδρίτης ανέπτυξε εκ μέρους του κόμματός της ένα πρόγραμμα¹¹¹ 8 σημείων που ήταν απαραίτητα για να στεφθεί με νίκη ο δημοκρατικός στρατός. Αυτά ήταν: 1) πρέπει να γίνονται σεβαστές από όλους οι αποφάσεις της αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης. 2) Να θεσπιστεί υποχρεωτική στρατιωτική θητεία, για δημιουργία ενός μεγάλου λαϊκού στρατού με ενιαία επιτελική διοίκηση, που οι διαταγές της θα γίνονταν σεβαστές χωρίς συζήτηση. 3) Να επιβληθεί σιδερένια πειθαρχία με κατάλληλη καμπάνια για τη σημασία αυτού του πολέμου, του οποίου τα βάρη πρέπει να κατανεμηθούν σε όλη τη χώρα. 4) Να εθνικοποιηθούν και να αναδιοργανωθούν οι βιομηχανίες, ιδίως οι πολεμικές για να αντιμετωπισθούν οι ανάγκες στα μέτωπα και στα μετόπισθεν με την παραγωγή περισσότερων και καλύτερων προϊόντων. 5) Να ιδρυθεί ένα συντονιστικό συμβούλιο της βιομηχανίας και της οικονομίας για να κατευθύνει την παραγωγή. 6) Να θεσπιστεί ο εργατικός έλεγχος στην παραγωγή, αλλά όλοι να ενεργούν με βάση το σχέδιο του συντονιστικού συμβουλίου. 7) Να παράγεται στην ύπαιθρο ό,τι χρειάζεται το μέτωπο και ταυτόχρονα να διασφαλισθεί μια ικανοποιητική τιμή στους αγρότες για τα προϊόντα τους τόσο στην εθνική, όσο και στην διεθνή αγορά. 8) Να συντονιστούν

¹⁰⁸ A. Beevor, *ό. π.*, σ. 289

¹⁰⁹ A. Beevor, *ό. π.*, σ. 291, σημ. 29, όπου αναφέρεται σε αναφορά του Von Richthofen, διοικητή της μεραρχίας Κόνδωρ, ότι μόνο στις 4 Δεκεμβρίου έπεσαν στη Μαδρίτη 36 τόνοι βομβών από τα Junkers 52

¹¹⁰ N. Ιμπαρούρι, *ό. π.* σ. 139

¹¹¹ N. Ιμπαρούρι, *ό. π.* σ. 140 κ. ε.

η βιομηχανική και η αγροτική παραγωγή σ' έναν μόνο σκοπό να κερδίσουμε τον πόλεμο. Ο φασισμός δεν είναι αήττητος μπορεί να ηττηθεί.

Αυτό το πρόγραμμα κρατικής ανόρθωσης των 8 σημείων δεν έτυχε δυστυχώς της δέουσας προσοχής από τον πρωθυπουργό Λάργκο Καμπαγιέρο, με εξαίρεση μια πρώτη προσπάθεια αναδιοργάνωσης του στρατού στην κατεύθυνση μετασχηματισμού ενός ερασιτεχνικού σε τακτικό και συγκροτημένο στρατό, όχι πάντως ικανό να αντιμετωπίσει τον άριστα οργανωμένο με φασιστικά πρότυπα εθνικιστικό στρατό. Ο δημοκρατικός στρατός αριθμούσε¹¹² στην κεντρική και τη νότια αμυντική ζώνη, 100.000 βόρεια στη χώρα των Βάσκων και της Αστουρίας και 30.000 στην Αραγονία (Σαραγόσα, Τερουέλ). Οι υπόλοιπες δυνάμεις ήταν στα μετόπισθεν. Η οργάνωση σε τάγματα και ταξιαρχίες επεκτάθηκε το 1937 σε μεραρχίες και σώματα στρατού. Σε κάθε μονάδα αποφασίστηκε¹¹³ η παρουσία ενός κομισαρίου με αποστολή να επιτηρούν τους διοικητές και να μεριμνούν για το ηθικό των στρατιωτών. Η αυτονομία των επαρχιών, όπως της Βισκία, δεν επέτρεψε τον ενιαίο χαρακτήρα διοίκησης του στρατού. Από την άλλη μεριά η άρνηση των αναρχικών σχηματισμών στην Καταλονία να ενταχθούν στο διοικητικό οργανόγραμμα του στρατού και να ενεργούν αυτόνομα αποδυνάμωνε την συνολική δύναμη πυρός του δημοκρατικού στρατού. Η επιφυλακτικότητα επίσης του σοσιαλιστή Πρωθυπουργού Λάργκο Καμπαγιέρο απέναντι στους κομμουνιστές και τις προτάσεις τους αποδυνάμωνε την αμυντική ικανότητα της Δημοκρατίας. Χαρακτηριστική σ' αυτό είναι η περίπτωση της παραθαλάσσιας πόλης στα νότια της Ισπανίας Μάλαγα, η οποία παραδόθηκε ουσιαστικά στον εχθρό, επειδή ο Καμπαγιέρο αρνήθηκε βοήθεια στη δημοκρατική φρουρά της πόλης, όταν τον επισκέφθηκε ο κομμουνιστής βουλευτής Μπόλιβαρ (Bolibar) για να ζητήσει βοήθεια σε όπλα και σφαίρες. Από τις 12.000 που διέθετε εκεί ο δημοκρατικός στρατός, οι μισοί μόνο είχαν όπλα και αυτοί με ελάχιστα πυρομαχικά, σε αντίθεση με τους στασιαστές που είχαν ενισχυθεί από 10.000 Ιταλούς φασίστες και υποστηρίζονταν από πυροβολικό, τανκς και αεροπορία που επιχειρούσαν πρώτη φορά στην Ισπανία και μάλιστα νικηφόρα. Η επίθεση των Ιταλών ξεκίνησε στα μέσα Ιανουαρίου, αλλά η κύρια επίθεση έγινε αιφνιδιαστικά την πρώτη εβδομάδα του Φεβρουαρίου και είχε

¹¹²G. R. Hooton, *ό. π. σ.* 41, A. Beevor, *ό. π. σ.* 318

¹¹³A. Beevor, *ό. π. σ.* 318

αποτέλεσμα μαζικούς θανάτους¹¹⁴ αμάχων από βομβαρδισμούς των δημοκρατικών στρατιωτών από εκτελέσεις σ' ένα κλίμα υστερικής μανίας των εθνικιστών.

Το πόσο μεγάλη ήταν η απώλεια της Μάλαγας για το δημοκρατικό στρατόπεδο φαίνεται από το κεφάλαιο που αφιέρωσε η Πασιονάρια¹¹⁵ στα Απομνημονεύματα της χρεώνεται στον Καμπαγιέρο, που ταυτόχρονα κατείχε και το χαρτοφυλάκιο του υπουργού στρατιωτικών έχοντας διορίσει ως υφυπουργό έναν ανεπαρκή στρατηγό τον Ασένσιο. Ήταν τέτοια η ανευθυνότητά του, ώστε η Πασιονάρια¹¹⁶ αναφέρει ότι ο Ασένσιο δήλωνε, μπροστά στην πιο τραγική στιγμή του πολέμου, ότι η απώλεια της Μάλαγα δεν είχε μεγάλη σημασία στο γενικό σχέδιο της στρατηγικής. Ένας άλλος στρατηγός μάλιστα, ο Καμπρέρα, υποστήριξε, χωρίς να παραπεμφθεί σε στρατοδικείο, *«η απώλεια της Μάλαγα είναι όφελος, γιατί επιτρέπει να συντηρήσουμε το μέτωπο»*. Λίγες μέρες μετά την πτώση της Μάλαγα (8 Φεβρουαρίου 1937), στις 11 Φεβρουαρίου η καθοδήγηση του κομμουνιστικού κόμματος επανήλθε με δημοσίευση ζητώντας την μετατροπή των πολιτοφυλάκων σε τακτικό στρατό για να μην θρηνηθούν νέες περιπτώσεις τύπου Μάλαγα, αλλά ο Καμπαγιέρο με τον Ασένσιο πίστευαν ότι οι κομμουνιστές τους υπονόμευαν. Για την Πασιονάρια, η Μάλαγα απέδειξε την απουσία γενικού σχεδίου από την Κυβέρνηση και ενώ ο Πρωθυπουργός και Υπουργός Στρατιωτικών γνώριζε για την προετοιμασία της εχθρικής επίσκεψης στη Μάλαγα, δεν έκανε τίποτα να την αντιμετωπίσει, ούτε να ενισχύσει την άμυνα της πόλης. Η απώλεια της Μάλαγα ήταν η σταγόνα που ξεχείλισε το ποτήρι όπως γράφει η Πασιονάρια¹¹⁷ και έκανε τους κομμουνιστές υπουργούς να αναζητήσουν τις ευθύνες στο υπουργικό συμβούλιο και να απομακρυνθεί άμεσα ο Ασένσιο. Το κομμουνιστικό κόμμα οργάνωσε συγκέντρωση στην έδρα της Κυβέρνησης, στη Βαλένθια και ανέθεσε στην Πασιονάρια¹¹⁸ να καταγγείλει στον λαό τους υπεύθυνους της Τραγωδίας στη Μάλαγα. Ήταν βέβαια δυστύχημα για τη Μάλαγα ότι καμιά Διεθνείς Ταξιαρχία δεν επιχειρούσε εκεί.

4.3. Η μάχη στη Χαράμα

Ενθαρρυμένοι οι στασιαστές από την εύκολη νίκη στη Μάλαγα, προχώρησαν στο σχέδιό τους να επιτεθούν στη Μαδρίτη από νότια κατεύθυνση για να την

¹¹⁴ A. Beevor, *ό. π. σ.* 316

¹¹⁵ Ν. Ιμπαρούρι, *ό. π. σ.* 142, X. Thomas, *ό. π. σ.* 112

¹¹⁶ Ν. Ιμπαρούρι, *ό. π. σ.* 144

¹¹⁷ Ν. Ιμπαρούρι, *ό. π. σ.* 151

¹¹⁸ Ν. Ιμπαρούρι, *ό. π. σ.* 153

αποκόψει από τη Βαλένθια, όπου ήταν η νέα έδρα της δημοκρατικής κυβέρνησης. Από τις αρχές Φεβρουαρίου οι στασιαστές συγκέντρωναν τις δυνάμεις τους στον τομέα της Χαράμα¹¹⁹ με σκοπό να την διασχίσουν και να καταλάβουν το δρόμο Μαδρίτης - Βαλένθια. Οι δυνάμεις τους αριθμούσαν 25.000 υποστηριζόμενες από δυο γερμανικά άρματα βαρέων πολυβόλων, από τα τεθωρακισμένα του Φον Τόμα (Von Thoma), επιπλέον από 6 πυροβολαρχίες 155μμ και από τα αντιαεροπορικά/αντιαρματικά πολυβόλα των 88μμ της Λεγεώνας Κόνδωρ, τα οποία δοκιμάζονταν για πρώτη φορά στο πεδίο της μάχης, για να χρησιμοποιηθούν ευρέως στον Β'Π.Π. η Λεγεώνα Κόνδωρ διέθετε¹²⁰ την αεροπορική κάλυψη της επιχείρησης με αεροσκάφη Γιούνκερς 52, μαζί με τα ιταλικά Φιάτ CR.32. Οι ιταλικές χερσαίες δυνάμεις του στρατηγού Ροάτα (Roata) δεν έλαβαν μέρος στην επιχείρηση για να ανασυνταχθούν μετά τη μάχη της Μάλαγα. Οι δυνάμεις των δημοκρατικών ήταν περίπου ανάλογες με 50 τάγματα και δύναμη κρούσεως τις Διεθνείς Ταξιαρχίες, τα μέλη της οποίας στερούνταν πολεμικής πείρας εμφορούνταν όμως από αίσθημα αυτοθυσίας και γενναιότητας. Η αρματική δύναμή τους αποτελείτο από τα ρωσικά T- 36 που είχαν φτάσει τον Οκτώβριο του 1936 και η αεροπορική τους δύναμη από ρωσικά αεροσκάφη Τσάτο (Tcato) και Μόσχα (Mosca) με σοβιετικούς πιλότους. Οι στασιαστές είχαν παραταχθεί δυτικά του ποταμού Χαράμα προσπαθώντας να τον διασχίσουν στο βόρειο τμήμα με κατεύθυνση την πόλη Αργκάντα και στο νότιο την πόλη Μοράτα. Η επίθεση που καθυστέρησε λόγω ραγδαίων βροχών, άρχισε με διαταγή του στρατηγού Μόλα στις 6 Φεβρουαρίου οπότε και ελήφθη στο νότιο άκρο η πόλη Θερμποθινέλος την οποία υπερασπίστηκε ανεπιτυχώς η 18^η Δημοκρατική Ταξιαρχία με απώλειες 1.300 ανδρών, Στις 9 Φεβρουαρίου ο Μιάχα, που είχε αναλάβει την ευθύνη της άμυνας στην περιοχή έστειλε¹²¹ την αναδιοργανωμένη με τα τάγματα Τέλμαν και Εντγκάρ Αντρέ 11^η Διεθνή Ταξιαρχία να εγκατασταθεί στα υψώματα της ανατολικής όχθης του Χαραμά και μαζί με τη 12^η Διεθνή Ταξιαρχία (γνωστή και ως Ταξιαρχία Γκαριμπάλις) ως εφεδρεία να αποκρούσουν την επίθεση και να εμποδίσουν τη διάσπαση του μετώπου. Μετά από καθυστέρηση δυο ημερών λόγω νέας καταρρακτώδους βροχόπτωσης οι Μαροκινοί στρατιώτες, στις 11 Φεβρουαρίου, αθόρυβα διέβησαν τη γέφυρα Πιντόκουκ και έσφαξαν τους φρουρούς της 14^{ης} Διεθνούς Ταξιαρχίας γνωστής με το όνομα Αντρέ Μαρτό. Δύο συντάγματα

¹¹⁹ A. Beevor, *ό. π. σ.* 306, X. Thomas, *ό. π. σ.* 118

¹²⁰ A. Beevor, *ό. π. σ.* 333

¹²¹ X. Thomas, *ό. π. σ.* 119

των εθνικιστών πέρασαν στην ανατολική όχθη του ποταμού και η προσπάθεια των δημοκρατικών να ανατινάξουν την υπονομευμένη γέφυρα δεν είχε το αναμενόμενο αποτέλεσμα. Μια Ταξιαρχία του εχθρού πέρασε παρά τις επανειλημμένες αεροπορικές επιδρομές των δημοκρατικών και κύκλωσε τις δυνάμεις της 14^{ης} Διεθνούς Ταξιαρχίας που αμύνθηκε μέχρι εξαντλήσεως των πυρομαχικών της.

Η 12^η Διεθνής Ταξιαρχία συγκέντρωσε τα πυρά της επάνω στη γέφυρα Πιντόκουκ αναχαιτίζοντας έτσι την προέλαση των εθνικιστών. Στον νότιο τομέα οι στασιαστές επιχείρησαν να επιτεθούν στη Μοράτα και στη μάχη που ακολούθησε επικράτησε για πρώτη φορά στον αέρα η δημοκρατική αεροπορία που κατεδίωκε τα εθνικιστικά αεροσκάφη. Εδώ επίσης ενεπλάκη στις επιχειρήσεις η 15^η Διεθνής Ταξιαρχία αποτελούμενη από 3 τάγματα, το βρετανικό που βρισκόταν στα αριστερά, το γαλλοβελγικό τάγμα της 6^{ης} Φεβρουαρίου, που βρισκόταν στο κέντρο και το βαλκανικό τάγμα Δημητρώφ, που βρισκόταν στα δεξιά, δύναμης 600 ανδρών για το πρώτο και 800 ανδρών για τα άλλα δυο, ενώ το αμερικανικό τάγμα Αβραάμ Λίνκολν, δύναμης 500 ανδρών, ήταν εφεδρεία στο Αλμπαθέτε. Στο βρετανικό τάγμα είχαν ενταχθεί και 60 Κύπριοι του Λονδίνου, ενώ στο βαλκανικό τάγμα Δημητρώφ είχαν ενταχθεί 160 περίπου Έλληνες.

Στις 12 Φεβρουαρίου το βρετανικό τάγμα αντιμετώπισε την εχθρική επίθεση με μεγάλες απώλειες, 375 νεκροί, από τους 600 άνδρες του, ανάμεσά τους ο συγγραφέας Κρίστοφερ Κάτγουελ (C.Caudwell). Προς ενίσχυση του βρετανικού τάγματος έφτασε ο Λίστερ με το 5^ο τάγμα, ενώ η μάχη συνεχίστηκε και την 13^η Φεβρουαρίου με βαριές απώλειες για τις Διεθνείς Ταξιαρχίες.

Στον βόρειο τομέα στη εθνικιστική επίθεση αναχαιτίσαν το τάγμα Τέλμαν και το τάγμα Δημητρώφ της 11^{ης} Διεθνής Ταξιαρχίας υποστηριζόμενα από ρωσικά τανκς. Στο μέτωπο Μοράτα είχαν παραταχθεί γενικά 4 Διεθνείς Ταξιαρχίες. Στις 17 Φεβρουαρίου ο αναδιοργανωμένος δημοκρατικός στρατός που οι αμυνόμενες δυνάμεις του στη Χαράμα είχαν δημιουργήσει το 3^ο σώμα στρατού, αντεπιτέθηκε σε όλο το μέτωπο. Το τάγμα Αβραάμ Λίνκολν της 15^{ης} Ταξιαρχίας αποτελούμενο από νεαρούς χωρίς πολεμική πείρα υπέστησαν μεγάλες απώλειες, 120 νεκροί και 175 τραυματίες από ένα σύνολο 500 ανδρών. Ανάμεσα στους πεσόντες ήταν και ο νεαρός Ιρλανδός ποιητής Τσάρλι Ντόνελν. Το αποτέλεσμα της επίθεσης ήταν η υποχώρηση των εθνικιστών. Η επίθεση όμως της 15^{ης} Ταξιαρχίας στο νότο οδήγησε σε απώλειες χωρίς λόγο, λόγω λανθασμένων επιλογών του διοικητή της Ταξιαρχίας. Η μάχη στη Χαράμα έληγε χωρίς νικητές και ηττημένους. Κρίνοντας όμως τα πράγματα από τις

εξελίξεις στο πεδίο της μάχης και τις πρακτικές που εφαρμόστηκαν, σωστά ο Beevor αξιολογεί τον εθνικιστικό στρατό ως πιο οργανωμένο κυρίως στο συνδυασμό χερσαίων και αεροπορικών δυνάμεων. Αντίθετα ο δημοκρατικός στρατός λόγω απειρίας δεν κατόρθωσε να συνεργαστεί με τα άρματα μάχης και να προελάσει, ώστε να εκμεταλλευτεί τα ρήγματα που επετύγχαναν αυτά και τα αεροσκάφη. Όταν πληροφορούνταν οι σοβιετικοί πιλότοι ότι το πεζικό υποχωρούσε αντί να προελάσει, τότε δυσανασχετούσαν και έκλαιγαν. Η δημοκρατική αεροπορία τις πρώτες μέρες της μάχης του Χαράμα προστάτευε αποτελεσματικά τις επιχειρήσεις των δημοκρατικών χωρίς όμως το πεζικό να ανταποκρίνεται επαρκώς στις απαιτήσεις των επιχειρήσεων. Ο αρχηγός των Διεθνών Ταξιαρχιών Αντρέ Μαρτό σε αναφορά του προς την Μόσχα, που παραθέτει ο Beevor¹²², κατηγορεί τον πρωθυπουργό Καμπαγέρο για όλη αυτή την κατάσταση αποτελεσματικότητας του δημοκρατικού στρατού λόγω του φόβου που είχε μήπως η νίκη πιστωθεί στο κομμουνιστικό κόμμα και επομένως το ενισχύσει. Στη μάχη της Χαράμα οι δημοκρατικές απώλειες ήταν 25.000 άνδρες και οι εθνικιστικές 20.000. Η αναστολή των μαχών στο μέτωπο του Χαράμα στάθηκε αφορμή για επισκέψεις διάσημων προσωπικοτήτων στο μέτωπο¹²³ για να δουν από κοντά τους μαχητές των Διεθνών Ταξιαρχιών. Ανάμεσά τους ο διάσημος φωτογράφος Ανρί Καρτιέ- Μαρισσόν, που αργότερα επισκέφθηκε και την Ελλάδα, ο καθηγητής Βιολογίας και Γενετικής J. B.S. Halotane και ο ηθοποιός Έρολ Φλυν.

4.4. Η μάχη της Γκουανταλαχάρα

Η Γκουανταλαχάρα¹²⁴, μια μικρή επαρχιακή πόλη, στο δρόμο Μαδρίτης – Σαραγόσα, ήταν στόχος μια προσεκτικά ετοιμασμένης επίθεσης με 20.00 εθνικιστές και 35.000 από το ιταλικό εκστρατευτικό σώμα του στρατηγού Ρούτα, που ήταν μηχανοκίνητο με 160 πεδινά πυροβόλα, 4 λόχους ελαφρών αρμάτων μάχης και 4 μοίρες καταδιωκτικών αεροσκαφών Fiat CR 32. Ο Μουσολίνι επεδίωκε μια γρήγορη και αποφασιστική νίκη για λόγους γοήτρου και επιβολής, ιδίως μετά την εύκολη νίκη στη Μάλαγα. Στην περιοχή είχε αναπτυχθεί αμυντικά η 12^η Διεθνής Ταξιαρχία, ενώ για ενίσχυση είχε σταλεί μια ίλη σοβιετικών αρμάτων μάχης T 26. Κοντά στην πόλη βρισκόταν το αεροδρόμιο Μπαράχας (Barajas), όπου ήταν η βάση των σοβιετικών αεροσκαφών. Απέναντι σ' έναν τόσο ισχυρά οργανωμένο στρατό αντιπαρατάχθηκαν

¹²² A. Beevor, *ό. π. σ.* 334 κ. ε.

¹²³ X. Thomas, *ό. π. σ.* 126

¹²⁴ A. Beevor, *ό. π. σ.* 336, X. Thomas, *ό. π. σ.* 127, κ. ε

πάλι οι δημοκρατικοί μαχητές και οι άνδρες των Διεθνών Ταξιαρχιών που είχαν δοκιμαστεί στην άμυνα της Μαδρίτης δείχνοντας και πάλι τον ηρωισμό τους και την πίστη τους στη νίκη, όπως υπογραμμίζει η Πασιονάρια¹²⁵.

Την κύρια έφοδο ανέλαβε το μηχανοκίνητο εκστρατευτικό σώμα των Ιταλών, αποτελούμενο από 4 μεραρχίες, η μια από τις οποίες είχε αξιωματικούς και στρατιώτες του τακτικού ιταλικού στρατού και εφαρμόζοντας μια νέα τακτική με συνδυασμό αρμάτων, πυροβολικού και αεροπορίας, για πρώτη φορά, η οποία αργότερα εφαρμόστηκε¹²⁶ πλήρως από τους Γερμανούς και ονομάστηκε «*Κεραυνοβόλος Πόλεμος*». Το δημοκρατικό μέτωπο διασπάσθηκε, αλλά η καταρρακτώδης βροχή, το χιονόνερο και η ομίχλη επιβράδυναν τον ρυθμό της επίθεσης και για την 9^η Μαρτίου. Αν η τακτική αυτή του ιταλικού εκστρατευτικού σώματος δεν είχε τα προσδοκώμενα αποτελέσματα, αυτό οφείλεται κατά τους στρατιωτικούς αναλυτές στην ελλιπή εκπαίδευση των Ιταλών για την εφαρμογή ενός τέτοιου ελιγμού,¹²⁷ και όχι στην αναποτελεσματικότητα της νέας τακτικής. Άλλωστε τρία χρόνια αργότερα οι Γερμανοί συνέτριψαν τα συμμαχικά στρατεύματα σε Βέλγιο, Ολλανδία και Γαλλία μέσα σε ελάχιστες μέρες τον Μάιο του 1940. Η αντίδραση του δημοκρατικού στρατού ευτυχώς ήταν άμεση, αφού έστειλε ενισχύσεις στο μέτωπο και αναδιοργάνωσε¹²⁸ το στρατό υπάγοντας τις Ταξιαρχίες σε ένα νέο σώμα στρατού το 4^ο με έδρα τη Γκουανταλαχάρα. Οι τρεις Διεθνείς Ταξιαρχίες, η 12^η στα αριστερά, η 11^η στο μέσο και η 14^η στα δεξιά ανέλαβαν να αναχαιτίσουν την ιταλική διείσδυση με τη βοήθεια της αεροπορίας, που είχε τη βάση της στο γειτονικό αεροδρόμιο της Μπαράχας. Στις 10 Μαρτίου δυο μεραρχίες του ιταλικού εκστρατευτικού σώματος κατέλαβαν την πόλη Μπριχενέγα, αλλά η οργανωμένη αντεπίθεση των Διεθνών Ταξιαρχιών με κέντρο βάρους τα τάγματα Τέλμαν και Γκαριμπάλντι και ιδίως με αυτό το τελευταίο, που οδήγησε σε ιταλικό εμφύλιο, στην ουσία, ανάγκασε τις ιταλικές μεραρχίες σε υποχώρηση, ιδίως μετά την επέμβαση των δημοκρατικών αεροσκαφών. Στις 11 Μαρτίου ο Ιταλός στρατηγός Ροάτα έδωσε διαταγή για εντατικοποίηση της επίθεσης με αποτέλεσμα μια φασιστική μεραρχία να διεισδύσει στην 11^η Διεθνή Ταξιαρχία και το τάγμα Τέλμαν να υποστεί¹²⁹ πολλές απώλειες. Το τάγμα Γκαριμπάλντι βοήθησε με την επέμβασή του και την επόμενη μέρα 12

¹²⁵ N. Ιμπαρούρι, *ό. π. σ.* 158

¹²⁶ X. Thomas, *ό. π. σ.* 131

¹²⁷ A. Beevor, *ό. π. σ.* 336

¹²⁸ A. Beevor, *ό. π. σ.* 337, X. Thomas, *ό. π. σ.* 131

¹²⁹ X. Thomas, *ό. π., σ.* 134

Μαρτίου, ο καιρός επέτρεψε στη δημοκρατική αεροπορία να βομβαρδίσει χωρίς αντίσταση της ιταλικές μηχανοκίνητες φάλαγγες, με πολλές απώλειες¹³⁰ των φασιστών, ανάμεσα στις οποίες και ο επιτελάρχης του Ροάτα, στρατηγός Λουίτσι. Τότε αντεπιτέθηκε η 11^η Διεθνής Ταξιαρχία, ενώ τα ρωσικά τανκς ακολουθούμενα από το πεζικό διέρρηξαν την ιταλική άμυνα.

Το τάγμα Τέλμαν και το τάγμα Ελ Καμπεσίνο ανακατέλαβαν την κωμόπολη Τριχουέστε αριστερά της Μπριχονέγκα, όπου πολλοί Ιταλοί αιχμαλωτίστηκαν. Το τάγμα Γκαριμπάλντι σε ένα κοντινό χωριό κατανίκησε τους φασίστες συμπατριώτες του και το απόγευμα το κατέλαβε. Την 13^η Μαρτίου η δημοκρατική κυβέρνηση κατέθεσε στην Κοινωνία των Εθνών αποδείξεις για την παρουσία μονάδων του τακτικού ιταλικού στρατού, που βρίσκονταν στην Ισπανία παραβαίνοντας ρητές διατάξεις της. Στις 14 τα άρματα μάχης του Παυλώφ προωθήθηκαν καταλαμβάνοντας πολεμική λεία¹³¹, την οποία στη φυγή τους είχαν εγκαταλείψει οι ιταλικές δυνάμεις, καθώς η 14^η Διεθνής Ταξιαρχία είχαν κυκλώσει την Μπριχουέντα. Ακόμα και οι αξιωματικοί του Φράνκο λειδόρησαν¹³² τους Ιταλούς τραγουδώντας τους «*εδώ δεν είναι Αβησσυνία*», εννοώντας τη φτωχή και πρωτόγονη χώρα που ο Μουσολίνι εισέβαλε το 1935 χωρίς ουσιαστική αντίσταση. Αυτή την σημαντική νίκη των δημοκρατικών καταγράφει περήφανα η Πασιονάρια¹³³ στα απομνημονεύματά της τονίζοντας τις χιλιάδες των νεκρών, τις εκατοντάδες των αιχμαλώτων και τα δεκάδες τανκς, κανόνια, πολυβόλα, καμιόνια και κάθε είδους πολεμικό υλικό. Η ήττα της Γκουανταλαχάρα έκανε τον Καμπαγιέρο να πιστεύει περισσότερο ότι δεν ήταν αναγκαίος ο τακτικός στρατός, παρά την πίεση που του ασκούσε το κομμουνιστικό κόμμα.

Με μια τριήμερη διακοπή ο δημοκρατικός στρατός στη Γκουανταλαχάρα, με αιχμές στις Διεθνείς Ταξιαρχίες άρχισε την επίθεση κατά του ιταλικού εκστρατευτικού σώματος, του οποίου ο διοικητής, στρατηγός Ρούτα είχε πάει στο Φράνκο να ζητήσει να επιτεθεί προς ανακούφισή του. Προηγήθηκε το μεσημέρι αεροπορικός βομβαρδισμός από τα σοβιετικά αεροπλάνα και ακολούθησαν πυκνά πυρά πυροβολικού των δημοκρατικών, ενώ δυο Διεθνείς Ταξιαρχίες η 11^η από τα δυτικά και η 14^η από τα ανατολικά, συνοδευόμενες από 70 τανκς του Παυλώφ εφάρμοσαν κυκλωτικό ελιγμό. Η σφοδρότητα της επίθεσης έτρεψε σε άτακτη φυγή

¹³⁰X. Thomas, *ό. π. σ.* 134

¹³¹X. Thomas, *ό. π. σ.* 135

¹³²A. Beevor, *ό. π. σ.* 341

¹³³N. Ιμπαρούρι, *ό. π. σ.* 158

τις ιταλικές δυνάμεις και υποχρέωσε σε υποχώρηση τις εθνικιστικές δυνάμεις του Φράνκο. Οι απώλειες¹³⁴ των Ιταλών έφτασαν τις 5.000, οι αιχμάλωτοι τους 300 και οι τραυματίες ήταν περίπου 4.000. Μεγάλη ποσότητα οπλισμού των οχημάτων περιήλθε στα χέρια του δημοκρατικού στρατού. Οι δημοκρατικοί είχαν περίπου τον ίδιο αριθμό πεσόντων και τραυματιών, ελάχιστους ωστόσο αιχμαλώτους. Ο αντίκτυπος όμως της νίκης των δημοκρατικών ήταν μεγάλος. Ο Μουσολίνι έξαλλος απαγόρευσε στους Ιταλούς στρατιώτες να μην επιστρέψουν στην Ιταλία αν δεν νικήσουν, γιατί η ήττα αυτή υπονόμει τα σχέδιά του να αναδειχθεί σε σημαντικό παράγοντα στην Ισπανία.

Ο Έρνεστ Χέμινγουэй που βρισκόταν την περίοδο αυτή στην Ισπανία μέσα από τις τάξεις της 12^{ης} Διεθνούς Ταξιαρχίας σημείωσε¹³⁵ για τη μάχη της Γκουανταλαχάρα ότι χωρίς άλλο η μάχη στη Μπριγκουέγα θα πάρει τη θέση της στην πολεμική ιστορία, δίπλα σε άλλες αποφασιστικές μάχες του κόσμου. Η νίκη των Διεθνών Ταξιαρχιών στη Γκουανταλαχάρα έσπασε τον κλοιό των στασιαστών γύρω από τη Μαδρίτη, η οποία άντεξε άλλα δυο χρόνια.

4.5. Ο Πόλεμος των Βάσκων. Ο βομβαρδισμός της Γκουέρνικα

Μετά την αποτυχία των στασιαστών να καταλάβουν τη Μαδρίτη, την οποία υπερασπίστηκαν δυναμικά οι Διεθνείς Ταξιαρχίες, ο Φράνκο έστρεψε¹³⁶ την προσοχή του στον Βορρά, στην χώρα των Βάσκων και στις Αστουρίες, όχι μόνο στρατηγικά για να δημιουργήσει την αριστερή λαβίδα της πολιορκίας της Μαδρίτης, αλλά και για γεωοικονομικούς λόγους, αφού εκεί υπήρχαν ορυχεία και βιομηχανικές μονάδες σιδηρομεταλλεύματος για το οποίο ενδιαφερόταν πρωτίστως η Χιτλερική Γερμανία. Παράλληλα η αυτονομία των Βάσκων, που είχε παραχωρήσει η Δημοκρατική Κυβέρνηση και το τοπικιστικό πνεύμα, που είχε εμπεδωθεί στους Βάσκους, περιόριζαν σημαντικά την αποστολή ενισχύσεων του δημοκρατικού στρατού αφενός και την αποδοχή εξωβασκικών δυνάμεων αφετέρου, με αποτέλεσμα να υστερεί η άμυνα της περιοχής και να μην είναι σε θέση να αντιμετωπίσει τις υπέρτερες εθνικιστικές δυνάμεις, ενισχυμένες από ιταλικές δυνάμεις και αεροπορική υποστήριξη Ιταλών και Γερμανών, με πάνω από 100 βομβαρδιστικά και καταδιωκτικά αεροσκάφη. Απέναντι σ' αυτή τη δύναμη, η αντίσταση των Βάσκων με

¹³⁴ A. Beevor, *ό. π. σ.* 341, X. Thomas, *ό. π. σ.* 136, αναφέρει τις απώλειες σε 2.000 νεκρούς

¹³⁵ X. Thomas, *ό. π. σ.* 136. Όταν ο Χέμινγουэй επισκέφτηκε για πρώτη φορά την έδρα της 12^{ης} Διεθνούς Ταξιαρχίας ο διοικητής της Λούκαρς έκανε γιορτή στην οποία προσκάλεσε όλα τα κορίτσια του γειτονικού χωριού.

¹³⁶ X. Thomas, *ό. π. σ.* 149

ελλιπή οπλισμό με μόλις 30-40 ρωσικά καταδιωκτικά, 30 ρωσικά άρματα μάχης T-26 και 14 ρωσικά τεθωρακισμένα οχήματα με πυροβόλο των 37 χιλιοστών, 40 όλμους, 300 πολυβόλα και 15.000 τουφέκια¹³⁷, ήταν *argiori* καταδικασμένη.

Το πιο διάσημο επεισόδιο της μάχης του βορρά ήταν η περίπτωση της Γκουέρνικα¹³⁸, της ιερής πόλης των Βάσκων, την οποία βομβάρδισε η γερμανική Λεγεώνα Κόνδωρ στις 26 Απριλίου 1937. Επειδή δεν είχε στρατιωτικό ενδιαφέρον η πόλη, είναι βέβαιο ότι ο βομβαρδισμός της υπό αέρος με την υπόδειξη των στασιαστών, έγινε κυρίως για να εφαρμοσθούν νέες τακτικές καταστροφής των πόλεων με εμπρηστικές βόμβες για να επιτύχουν την κατατρομοκράτηση του πληθυσμού, όπως ακριβώς εφαρμόστηκε στον Β'Π.Π. Η μικρή αυτή βασκική πόλη των 5.000 κατοίκων δέχθηκε βόμβες εκρηκτικές και εμπρηστικές των 1.000 λιβρών από τα αεροπλάνα Henkels 111 και Junkers 52, που επιτίθεντο κατά κύματα από τις 4:30 το απόγευμα έως τις 8 παρά τέταρτο, ενώ ταυτόχρονα τα πολυβόλα τους θέριζαν τους τρομοκρατημένους πολίτες.

Τα θύματα αυτής εγκληματικής επίθεσης ήταν, σύμφωνα με ανακοίνωση της Βασκικής Κυβέρνησης, ανήλθαν σε 1654 νεκρούς και 889 τραυματίες, δηλαδή επλήγη το 1/3 των κατοίκων της πόλης. Μολονότι την επόμενη μέρα, 27 Απριλίου, οι Times του Λονδίνου και οι New York Times δημοσίευσαν¹³⁹ ένα καταγγελτικό άρθρο του George Steer και παρά τις Διεθνείς αντιδράσεις, η Αγγλία και η Γαλλία τήρησαν εκκωφαντική σιωπή, όπως έκαναν και στον βομβαρδισμό από γερμανικά πλοία της Αλμερίας, μιας ανοχύρωτης πόλης, λίγο χρόνο πριν. Σωστά το επισημαίνει η Πασιονάρια¹⁴⁰ και υπογραμμίζει και πάλι ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες συνέχιζαν να ανεφοδιάζουν τον Φράνκο με πετρέλαιο και βενζίνη. Η φασιστική προπαγάνδα των φασιστών διέδωσαν ότι ο εμπρησμός της Γκουέρνικα δεν ήταν αποτέλεσμα αεροπορικού βομβαρδισμού, αλλά έργο των ίδιων των κομμουνιστών που ήθελαν να κάψουν την πόλη¹⁴¹, άποψη που υιοθέτησε ακράδαντα η ισπανική Εκκλησία υποστηρίζοντας ότι δεν υπήρχαν Γερμανοί στην Ισπανία. Και όμως 10 μέρες αργότερα στις 8 Μαΐου, ο Ιταλός στρατηγός Ροάτα, διοικητής του ιταλικού εκστρατευτικού σώματος, τον οποίο είχε αντικαταστήσει ο Μουσολίνι μετά την ήττα

¹³⁷ A. Beevor, *ό. π. σ.* 348

¹³⁸ A. Beevor, *ό. π. σ.* 356, X. Thomas, *ό. π. σ.* 178

¹³⁹ A. Beevor, *ό. π. σ.* 356

¹⁴⁰ N. Ιμπαρούρι, *ό. π. σ.* 177

¹⁴¹ A. Beevor, *ό. π. σ.* 356

του στη Γκουανταλαχάρα, ενημέρωνε¹⁴² τον κόμη Τσιάνο, ότι ο διοικητής της λεγεώνας Κόνδωρ, στρατηγός Σπέρλε (Sperrle) του είχε αναφέρει ότι η γερμανική αεροπορία βομβάρδισε την Γκουέρνικα με εμπρηστικές βόμβες. Επίσης 9 χρόνια αργότερα το 1946, ο στρατάρχης και αρχηγός της Λουφτβάφε, Γκαίρινγκ (Goring), παραδέχθηκε ότι είχαν χρησιμοποιήσει τη Γκουέρνικα για πειράματα¹⁴³.

Ενώ διεξαγόταν ο αγώνας στο βορρά κατά των Βάσκων, στην Βαρκελώνη στις αρχές Μαΐου, συνέβη ένα θλιβερό γεγονός, δηλαδή το πραξικόπημα των αναρχικών για την κατάληψη της εξουσίας. Ο Beevor¹⁴⁴ χαρακτηρίζει το επεισόδιο εμφύλιο στο μέσο του εμφυλίου, εμφύλιο της Βαρκελώνης το ονομάζει ο Thomas¹⁴⁵, ενώ η Πασιονάρια¹⁴⁶ χαρακτηρίζει την προσπάθεια των αναρχικών να καταλάβουν την εξουσία ως πραξικόπημα. Με ψύχραιμη ματιά και εμβάθυνση κοινωνιολογικής ανάλυσης η Graham¹⁴⁷ προσπαθεί να ερμηνεύσει τον «Μάη» της Βαρκελώνης, ως αποτέλεσμα παλαιών διακομματικών αντιθέσεων, αλλά και προσπάθειας επανίδρυσης του μεγάλου μεταρρυθμιστικού δημοκρατικού συνασπισμού εργατών και μεσαίας τάξης που είχε δημιουργηθεί για πρώτη φορά με τη γέννηση της Δημοκρατίας το 1931. Ο Τζωρτζ Όργουελ (George Orwell), στο βιβλίο του «προσκύνημα στην Καταλωνία» (Homage to Catalonia), σωστά κατά τη Graham¹⁴⁸, αποδίδει τη σύγκρουση στα συγκρουόμενα μοντέλα οργάνωσης της κοινωνίας και της πολιτικής στη Δημοκρατία. Η όλη διαμάχη δεν φαίνεται να εκδηλώθηκε χωρίς την επιρροή ξένων πρακτόρων. Ο Φράνκο υπερηφανευόταν¹⁴⁹, πως είχε στη Βαρκελώνη 13 πράκτορες του που επηρέασαν την εξέλιξη των γεγονότων.

Στις 9 Μαΐου ο Γενικός Γραμματέας του κομμουνιστικού κόμματος σε συγκέντρωση στη Βαλένθια εξέθετε τις διαφωνίες του για τον τρόπο διεξαγωγής του πολέμου και για την αδιαφορία της Κυβέρνησης στο μέτωπο των Βάσκων. Την επόμενη μέρα στο υπουργικό συμβούλιο οι υπουργοί του Κ.Κ απέσυραν την υποστήριξή τους στον πρωθυπουργό Λάργκο Καμπαγιέρο, ο οποίος μη μπορώντας να αναπληρώσει την απώλεια υπέβαλε την παραίτησή του. Ο πρόεδρος Αθάνια ανέθεσε την πρωθυπουργία στον σοσιαλιστή Χουάν Νεγκράν.

¹⁴² A. Beevor, *ό. π. σ.* 357

¹⁴³ X. Thomas, *ό. π. σ.* 189

¹⁴⁴ A. Beevor, *ό. π. σ.* 400

¹⁴⁵ X. Thomas, *ό. π. σ.* 186

¹⁴⁶ N. Ιμπαρούρι, *ό. π. σ.* 176

¹⁴⁷ H. Graham, *ό. π. σ.* 76 κ.ε

¹⁴⁸ H. Graham, *ό. π. σ.* 77

¹⁴⁹ X. Thomas, *ό. π. σ.* 191

Χωρίς σοβαρή υποστήριξη οι Βάσκοι ηττήθηκαν από τους εθνικιστές των οποίων κύρια δύναμη κρούσης ήταν η Λεγεώνα Κόνδωρ. Οι Διεθνείς Ταξιαρχίες δεν έλαβαν μέρος στη μάχη αυτή και αυτό ίσως επηρέασε αρνητικά την έκβασή της.

4.6. Η μάχη της Μπρουέντε και της Τερουέλ

Η πτώση της χώρας των Βάσκων¹⁵⁰, παρά τις φιλότιμες προσπάθειες της κυβέρνησης του Νεγκρίν να δημιουργήσει άλλου αντιπερισπασμούς για να ανακουφίσουν τους Βάσκους σηματοδότησε και την συνολική πτώση της Αστούριας και ταυτόχρονα την παράδοση του Βορρά στα χέρια των εθνικιστών, οι οποίοι κέρδιζαν έτσι τον ορυκτό πλούτο της περιοχής, κάρβουνα, ξυλεία, βαριά βιομηχανία και άφθονα προϊόντα¹⁵¹.

Οι δυο επιθέσεις αντιπερισπασμού εκδηλώθηκαν στις 30 Μαΐου στην περιοχή του Γκουανταράμα και στις 12 Ιουνίου στη Χουέσκα με κύριες δυνάμεις κρούσεως τις Διεθνείς Ταξιαρχίες οι οποίες υπέστησαν βαριές απώλειες από τους συνεχείς αεροπορικούς βομβαρδισμούς των στασιαστών χωρίς αντίσταση. Στη μάχη αυτή τραυματίστηκε και ο Τζωρτζ Όργουελ και αναγκάστηκε να αποχωρήσει από το πεδίο της μάχης. Η Πασιονάρια¹⁵² επιρρίπτει τις ευθύνες των αποτυχημένων επιθέσεων στην ανεπάρκεια του επιτελείου. Γι' αυτό την επόμενη μεγάλη επιχείρηση με την οποία η κυβέρνηση σχεδίαζε να καταφέρει αποφασιστικό πλήγμα στους στασιαστές δυτικά της Μαδρίτης, ανέλαβε με μεγάλη επιμονή και επιμέλεια το κομμουνιστικό κόμμα. Στόχος ήταν η μικρή πόλη Μπρουέντε και οι δυνάμεις που συγκεντρώθηκαν υπό τη διοίκηση του στρατηγού Μιάχα ήταν δυο σώματα στρατού το 5^ο υπό τον νεαρό κομμουνιστή Μοντέστο και το 18^ο υπό τον συνταγματάρχη του τακτικού στρατού Χουράδο. Και στα δυο αυτά σώματα κύριες δυνάμεις κρούσεως ήταν οι Διεθνείς Ταξιαρχίες, όπως η 11^η (πρώην 5^ο Σύνταγμα), του Λίστερ, η 46^η του Ελ Καμπεσίνο, η 35^η του Βαλτίρ, τη 15^η του Γκαλ, με τις 13^η και 15^η Διεθνείς Ταξιαρχίες. Αρχηγός επιτελείου ήταν ο Κασάδο τον οποίο επικρίνει σφοδρά η Πασιονάρια. Η συνολική δύναμη της επιχείρησης αριθμούσε στους 50.000 άνδρες και υποστηριζόταν από 150 αεροσκάφη, 128 τανκς και 136 πολυβόλα. Το 2^ο σώμα στρατού θα εξαπέλυε μια επίθεση αντιπερισπασμού, ενώ η κύρια άρχισε το πρωί της 6^{ης} Ιουλίου με την 34^η μεραρχία, ενώ την επόμενη μέρα η 11^η Διεθνής Ταξιαρχία του

¹⁵⁰ A. Beevor, *ό. π.,σ.* 414 κ. ε

¹⁵¹ N. Ιμπαρούρι, *ό. π.,σ.* 182, X. Thomas, *ό. π. σ.* 363 κ. ε

¹⁵² N. Ιμπαρούρι, *ό. π.,σ.* 182

Λίστερ με το κατευόδιο της Πασιονάριας κατέλαβαν την Μπρουέντε. Οι στασιαστές αιφνιδιάστηκαν αλλά γρήγορα συνήλθαν με ορμητική έφοδο και μετακίνησαν δυνάμεις από την πολιορκία της Μαδρίτης σταθεροποιώντας το μέτωπο. Οι επόμενες επιθέσεις των στασιαστών πέτυχαν να διασπάσουν στις 24 Ιουλίου τις δημοκρατικές γραμμές, αφού οι συνεχείς αεροπορικές επιδρομές αποδυνάμωσαν τις δυνάμεις των Διεθνών Ταξιαρχιών και κυρίως το σαμποτάζ του Γενικού Επιτελείου που οργάνωσε την επιχείρηση, όπως υποστηρίζει η Πασιονάρια¹⁵³.

Μετά από τέσσερις εβδομάδες αντίστασης, οι μαχητές χωρίς νερό, χωρίς εφόδια, χωρίς εφεδρείες υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν τη Μπρουέντε. Οι απώλειες για τον δημοκρατικό στρατό ήταν 25.000 νεκροί και 100 αεροσκάφη, ενώ για τους στασιαστές οι απώλειες ήταν 17.000 και μόλις 3 αεροσκάφη. Η μάχη παρόλα αυτά κρίθηκε αμφίροπη και κάθε πλευρά θεώρησε αυτήν νικήτρια¹⁵⁴. Από στρατηγική άποψη στόχος του δημοκρατικού στρατού στη Μπρουέντε ήταν η θεωρία της διείσδυσης σε βάθος με τη χρήση αρμάτων μάχης ως δυνάμεις κρούσεως την οποία ακολουθεί το πεζικό, είχε ήδη αναπτυχθεί από τον κόκκινο στρατό και συγκεκριμένα από τον στρατάρχη Τουχασέφσκι (Tuckachevsky) , που είχε εκτελεστεί έναν μήνα πριν και επομένως ήταν δύσκολο να εφαρμοστεί από τους Σοβιετικούς. Η νέα αυτή τακτική επινοήθηκε από τους Γερμανούς και τελειοποιήθηκε στην επίθεση στην Πολωνία (1 Σεπτεμβρίου 1939) και στη Δυτική Ευρώπη (10 Μαΐου 1940), από τον βαθύ γνώστη των τεθωρακισμένων Χάιντς Γκουντέριαν (Heinz Guderian). Αυτή η νέα μορφή πολέμου ονομάστηκε «αστραπιαίος πόλεμος» και στην Ισπανία τη χρησιμοποίησαν οι στασιαστές υπό την πίεση του Γερμανού στρατηγού Φον Τομα (Von Thoma), σε αντίθεση με τους δημοκρατικούς που έμειναν προσκολλημένοι στα γαλλικά πρότυπα, δηλαδή στην προτεραιότητα του πεζικού έναντι των τεθωρακισμένων¹⁵⁵. Η ευθύνη όμως όσων είχαν σχεδιάσει την επίθεση και δεν είχαν προβλέψει την αντίδραση της εχθρικής αεροπορίας ήταν μεγάλη.

Οι βαριές απώλειες των ανδρών των Διεθνών Ταξιαρχιών, τις περισσότερες φορές άσκοπες και οφειλόμενες σε λάθη κομμουνιστών διοικητών, εκ των οποίων οι περισσότεροι ήταν άπειροι της πολεμικής τακτικής και προκάλεσαν αναταραχή και κρούσματα απειθαρχίας που δυστυχώς αντιμετωπίστηκαν με στρατοδικεία.

¹⁵³N. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 182

¹⁵⁴A. Beevor, *ό. π.*, σ.423

¹⁵⁵X. Thomas, *ό. π.*, σ. 250

Στο μεταξύ στην επιτροπή μη επέμβασης¹⁵⁶ η αδυναμία συνεννόησης επέτεινε το αδιέξοδο, όταν άρχισαν να προτείνουν οι Άγγλοι αντιπρόσωποι την απομάκρυνση των ξένων εθελοντών ως προϋπόθεση συζήτησης ενός σχεδίου περί δικαιωμάτων των εμπολέμων. Ο Αθάνια από την Καταλωνία απέρριψε το σχέδιο αυτό γιατί ευνοούσε τον Φράνκο. Ο Ήντεν(Eden) ισχυρίστηκε ψευδώς ότι είχε περιορίσει την εισροή ξένων δυνάμεων, ενώ εμπόδισε την ισπανική δημοκρατία να δημοσιοποιήσει την έκταση της ιταλικής επέμβασης¹⁵⁷.

Συνεχίζοντας την προσπάθειά του ο δημοκρατικός στρατός να ανακουφίσει το βόρειο μέτωπο από την πίεση των εθνικιστών ενεργοποίησε το μέτωπο της Αραγωνίας με μια σειρά επιχειρήσεων προς την κατεύθυνση της πόλης Σαραγόσα¹⁵⁸ συνθέτοντας τις δυνάμεις του μετώπου της Μπρουέντε¹⁵⁹ με δυνάμεις κρούσεως πάλι τις Διεθνείς Ταξιαρχίες που υπάγονταν στο 5^ο σώμα στρατού του ταγματάρχη Μοντέστο. Οι εθνικιστές μετέφεραν εκεί δυνάμεις από παντού και απέκτησαν τοπική υπεροχή. Έτσι ο κύριος αντικειμενικός σκοπός, η κατάληψη της Σαραγόσα και η χαλάρωση της πίεσης των εθνικιστών στο βόρειο μέτωπο, απέτυχε. Τα τακτικά λάθη του μετώπου της Μπρουέντε είχαν επαναληφθεί και εδώ.

Ο νέος αντιπερισπασμός του δημοκρατικού στρατού επικεντρώθηκε αυτή τη φορά στην Τερουέλ, πρωτεύουσα της πιο άγονης επαρχίας της Αραγωνίας¹⁶⁰, με σκοπό να αποσπάσει την προσοχή των εθνικιστών από την ετοιμαζόμενη νέα πολιορκία της Μαδρίτης. Οι εθνικιστές¹⁶¹ είχαν αναδιοργανωθεί και είχαν συγκροτήσει μια επιθετική στρατιά ελιγμών αποτελούμενη από τα πέντε πιο ισχυρά σώματα στρατού, Η αναδιοργάνωση του δημοκρατικού στρατού λόγω της εσπευσμένης οργάνωσής του προκάλεσε αναπόφευκτα ατέλειες με έλλειψη συνοχής και διοικητικής διάρθρωσης και απουσία ικανών στελεχών¹⁶².

Παράλληλα η αεροπορία των δημοκρατικών υστερούσε σε ποσότητα και ποιότητα, όταν οι εθνικιστές είχαν εφοδιασθεί¹⁶³ με σύγχρονους τύπους αεροσκαφών από τον Χίτλερ και τον Μουσολίνι, υπό το αδιάφορο βλέμμα της επιτροπής μη επέμβασης και κυρίως των Άγγλων. Μοναδική επιτυχία της δημοκρατικής

¹⁵⁶ X. Thomas, *ό. π.,σ.* 247

¹⁵⁷ A. Beevor, *ό. π.,σ.* 439, X. Thomas, *ό. π.,σ.* 252

¹⁵⁸ N. Ιμπαρούρι, *ό. π., σ.* 184

¹⁵⁹ X. Thomas, *ό. π.,σ.* 259 κ.ε

¹⁶⁰ H. Graham, *ό. π.,σ.* 119

¹⁶¹ A. Beevor, *ό. π.,σ.* 467

¹⁶² H. Graham, *ό. π.,σ.* 112

¹⁶³ A. Beevor, *ό. π.,σ.* 469

αεροπορίας ήταν η επιδρομή στις 15 Οκτωβρίου σ' ένα αεροδρόμιο των εθνικιστών κοντά στη Σαραγόσα, που είχε ως αποτέλεσμα την ολοκληρωτική σχεδόν καταστροφή επί του εδάφους των σταθμευμένων εκεί αεροσκαφών των εθνικιστών. Οι δημοκρατικές δυνάμεις που είχε κινητοποιήσει ο Ρόχο για την Τερουέλ περιελάμβαναν πέντε σώματα του ισπανικού στρατού και επιπροσθέτως τις Διεθνείς Ταξιαρχίες. Το σχέδιο προέβλεπε την κύκλωση¹⁶⁴ της Τερουέλ και την αποκοπή της από την εθνικιστική ζώνη. Η επίθεση των δημοκρατικών ξεκίνησε στις 15 Δεκεμβρίου μετά από προπαρασκευή πυρών πυροβολικού κατέλαβε αιφνιδιαστικά το χωριό Κονκούντ, ενώ στις 17 Δεκεμβρίου το πεζικό δεν μπόρεσε να ακολουθήσει τη διείσδυση των αρμάτων με σοβιετικούς εθελοντές. Στις 19 Δεκεμβρίου οι δημοκρατικές δυνάμεις έφτασαν¹⁶⁵ έφτασαν στα περίχωρα της Τερουέλ με την εμπυχωτική παρουσία της Πασιονάριας¹⁶⁶. Την ίδια μέρα ο υπουργός Άμυνας Πριέτο και ο αρχηγός Επιτελείου Ρόχο επισκέφθηκαν το μέτωπο με συνοδεία πολλών δημοσιογράφων, ανάμεσα στους οποίους ήταν και ο Χέμινγκουεϊ και ο φωτογράφος Ρόμπερτ Κάπα(Robert Capa), περιμένοντας την ανακοίνωση της κατάληψης της Τερουέλ. Οι εθνικιστές συγκέντρωσαν εσπευσμένα μια στρατιά στηριζόμενη από την επίλεκτη γερμανική μεραρχία Κόνδωρ, τα αεροσκάφη της οποίας για μια εβδομάδα δεν μπορούσαν να απογειωθούν λόγω κακών καιρικών συνθηκών. Από την 21^η Δεκεμβρίου, συνάπτονταν οδομαχίες μέσα στην Τερουέλ και παραμονή Χριστουγέννων αναγγέλθηκε η κατάληψή της, μολονότι αυτό δεν είχε συμβεί ακόμα.

Στις 29 Δεκεμβρίου άρχισε η αντεπίθεση των εθνικιστών με τον μεγαλύτερο βομβαρδισμό πυροβολικού και αεροπλάνων. Οι επανειλημμένες επιθέσεις των εθνικιστών οδήγησαν στην εγκατάλειψη της πόλης από τους δημοκρατικούς την τελευταία μέρα του 1937. Τον νέο χρόνο 1938 οι μάχες επαναλήφθηκαν με πείσμα από τους εθνικιστές οι οποίοι κάνοντας έναν πόλεμο φθοράς, αποδυνάμωσαν¹⁶⁷ τις δημοκρατικές δυνάμεις. Η Graham¹⁶⁸ υποστηρίζει ότι η Τερουέλ αποτέλεσε σημείο καμπής του πολέμου, αφού επιβεβαιώθηκε το θάρρος και η τακτική των δημοκρατικών δεν μπορούσε να αντιταχθεί στην υλική ανωτερότητα των δυνάμεων του Φράνκο. Όσο και αν ο Ρόχο διέθετε στρατηγική ιδιοφυία σε σύγκριση με τον Φράνκο, δεν είχε τα απαραίτητα μέσα για την εφαρμογή της στρατηγικής του. Θα

¹⁶⁴ A. Beevor, *ό. π.*, σ. 469

¹⁶⁵ A. Beevor, *ό. π.*, σ. 472

¹⁶⁶ N. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 185

¹⁶⁷ N. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 188

¹⁶⁸ H. Graham, *ό. π.* σ. 114

προσθέταμε σε αυτή την κρίση ότι απουσίαζε ο ενιαίος χαρακτήρας εκπαίδευσης και διοίκησης που δεν οδηγούσε σε οργανωμένες επιθέσεις τακτικών συγκροτημάτων ως ενιαίου συνόλου (αρμάτων, πυροβολικού, αεροπορίας και πεζικού).

4.7. 1938, η μάχη του Έβρου και η αποχώρηση των Διεθνών Ταξιαρχιών

Μετά την αποτυχημένη επιχείρηση στην Τερουέλ και την ανακατάληψη της πόλης από τους εθνικιστές τον Φεβρουάριο του 1938, οι εθνικιστές οργανώθηκαν για να καταλάβουν ολόκληρη την Αραγωνία. Παρά το γεγονός ότι η Γαλλία άνοιγε τα σύνορά της επιτρέποντας τη διέλευση πολεμικού υλικού στη δημοκρατική Ισπανία, επειδή φοβήθηκε από την επεκτατική στάση του Χίτλερ στην Αυστρία με το περίφημο Άκσλους¹⁶⁹ (Anschluss =προσάρτηση), δεν ήταν δυνατό να εξισορροπηθεί. Πολύ περισσότερη να ανατραπεί η συντριπτική υπεροχή των εθνικιστών και σε έμψυχο και σε πολεμικό υλικό, κυρίως σε πυροβολικό και αεροσκάφη. Στα μέσα Μαρτίου οι εθνικιστές εξαπέλυσαν ένα είδος αστραπιαίου πολέμου με 100.000 άνδρες, εκατοντάδες τανκς, πυροβόλα και 1000 αεροσκάφη, διασχίζοντας τον ποταμό Έβρο έχοντας ως δύναμη κρούσεως ιταλικές και μαροκινές δυνάμεις. Στις 15 Απριλίου, έχοντας καταλάβει τις παραθαλάσσιες πόλεις Βιναρόθ και Καστιγιόν, είχε φτάσει στη Μεσόγειο κόβοντας την Ισπανία στα δύο και απειλώντας στη Βαλένθια στο νότο και τη Βαρκελώνη στο Βορρά.

Η Κυβέρνηση του Νεγκρίν με τη σθεναρή υποστήριξη του κομμουνιστικού κόμματος αναδιοργάνωσε το στρατό της με επιστράτευση νέων στρατιωτών και ταυτόχρονα υπέβαλε ένα σχέδιο «13 σημείων»¹⁷⁰ για ειρήνευση στις 30 Απριλίου. Στα σημεία αυτά ο Νεγκρίν διαβεβαίωνε για την ανεξαρτησία και ακεραιότητα του ισπανικού κράτους, την ανάπτυξη των εθνικών ελευθεριών στο πλαίσιο της εθνικής ενότητας, την αναγνώριση των πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων όλων των πολιτών, την προστασία της ιδιοκτησίας και των μέσων παραγωγής, την αμνηστία των στασιαστών κ. α. Το κείμενο αυτό των «13 σημείων» απορρίφθηκε από τους υποκινητές του πραξικοπήματος τον Μάιο του 1937, τους οποίους όμως ο Νεγκρίν οδήγησε στο δικαστήριο με τήρηση όλων των συνταγματικών προβλέψεων μιας δίκαιης δίκης¹⁷¹. Η επίθεση που οργάνωσε ο δημοκρατικός στρατός με συγκέντρωση νέων μεραρχιών, αλλά και τη δύναμη κρούσεως των παλαιών, όπως την 5^η του

¹⁶⁹Ο. Τσώρτσιλ, *ό. π.*, σ. 210, κ. ε, H. Graham., *ό. π.* σ. 119

¹⁷⁰ N. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 199, 209

¹⁷¹H. Graham, *ό. π.*,σ. 132

Μοντέστο και την 11^η του Λίστερ και των υπόλοιπων Διεθνών Ταξιαρχιών, είχε τρεις στόχους¹⁷², να αποφευχθεί η κατάληψη από τους εθνικιστές της Βαλένθια, να αποκατασταθεί η επικοινωνία με την Καταλωνία, ώστε να ενωθούν έτσι οι δυο δημοκρατικές ζώνες και να αποδειχθεί στη διεθνή κοινή γνώμη, ότι η Δημοκρατία ήταν ζωντανή και ικανή να υλοποιεί επιθετικές δράσεις. Ο Φράνκο εξασφάλισε από τον Χίτλερ παραλαβή προηγμένων οπλικών συστημάτων, κυρίως αεροσκαφών, προσφέροντας σιδηρομετάλλευμα απαραίτητο για την γερμανική πολεμική βιομηχανία. Παρόλο που ο δημοκρατικός στρατός στην επίθεση που εξαπέλυσε στις 26 Ιουλίου κατά των εθνικιστών διασπώντας το μέτωπο του Έβρου και σημείωσε σημαντικές νίκες. Η λεγεώνα Κόνδωρ όμως ανέτρεψε με τους συνεχείς βομβαρδισμούς της από αέρος την κατάσταση. Την 1^η Αυγούστου ο Μοντέστο διέταξε τη στρατιά του Έβρου να μεταπέσει σε κατάσταση άμυνας¹⁷³. Η στρατιά του Έβρου δεν ήταν σε θέση να αμυνθεί, συγκέντρωνε όμως τα βλέμματα συμπάθειας των δημοκρατικών δημοσιογράφων, όπως του Χέμινγουεϊ, του Μάθιους, του Κάπα και πολλών άλλων.

Το 1938 όμως ήταν η χειρότερη χρονιά για την εξέλιξη του ισπανικού προβλήματος. Η υιοθέτηση της πολιτικής του κατευνασμού από μέρος του Άγγλου πρωθυπουργού Νέβιλ Τσάμπερλεν και του Γάλλου πρωθυπουργού Εντουάρ Νταλαντιέ απέναντι στις απαιτήσεις του Χίτλερ έφτασε στην κορύφωσή της με τη συμφωνία του Μονάχου¹⁷⁴, με την οποία η ψοφοδεής Ευρώπη υποτασσόταν στη θέληση του Χίτλερ με τρόπο, που διέψευσε τις ελπίδες των δημοκρατικών για δίκαιη λύση, πολλώ μάλλον όταν ο Τσάμπερλεν πρότεινε¹⁷⁵ στους Μουσολίνι και Τσιάνο «*το ενδεχόμενο μια συνόδου των Τεσσάρων για την επίλυση του ισπανικού ζητήματος*». Είναι δύσκολο να αποφασίσει κανείς αν πρόκειται περί εγγενούς ηλιθιότητας ή αδιόρθωτης πολιτικής μυωπίας. Οι πιέσεις βέβαια που ασκούνταν από τους Άγγλους στην επιτροπή μη επέμβασης για την αποχώρηση των Διεθνών Ταξιαρχιών, οδήγησαν τον Νεγκρίν να ανακοινώσει την αποχώρηση των Διεθνών Ταξιαρχιών ήδη από τις 21 Σεπτεμβρίου¹⁷⁶, πριν δηλαδή από τη συμφωνία του Μονάχου. Το αρνητικό είναι ότι ο κύριος υποστηρικτής τους ο Στάλιν, συναίνεσε¹⁷⁷ στην αποχώρησή τους λόγω της

¹⁷² H. Graham, *ό. π., σ.* 133

¹⁷³ A. Beevor, *ό. π., σ.* 525

¹⁷⁴ Ο Τσώρτσιλ, *ό. π., σ.* 241 κ. ε

¹⁷⁵ A. Beevor, *ό. π., σ.* 539

¹⁷⁶ A. Beevor, *ό. π., σ.* 537

¹⁷⁷ H. Graham, *ό. π., σ.* 121

νέας κατάστασης που είχε δημιουργηθεί στην Άπω Ανατολή με τη διένεξη Ιαπωνίας – Κίνας τον Ιούλιο του 1938, οπότε και ανακλήθηκαν οι σοβιετικοί σύμβουλοι από την Ισπανία¹⁷⁸.

Τελικά αποφασίστηκε η αναχώρηση των Διεθνών Ταξιαρχιών και οργανώθηκε την 28^η Οκτωβρίου μια αποχαιρετιστήρια εκδήλωση στη Βαρκελώνη στη λεωφόρο Ντιαγκονάλ της οποίας έλαβε χώρα η πιο συγκινητική και συγκλονιστική παρέλαση που έχει καταγραφεί ποτέ, παρέλαση γενναίων και ιδεολόγων μαχητών, τους οποίους αποχαιρέτησε η Πασιονάρια με τα εξής λόγια: «Σύντροφοι των Διεθνών Ταξιαρχιών! Λόγοι πολιτικοί, αίτια κρατικά, το συμφέρον αυτής της ίδιας της υπόθεσης, για την οποία χύσατε το αίμα σας με απεριόριστη γενναιοδωρία, σας στέλνουν πίσω, άλλους στην πατρίδα σας και άλλους στην αναγκαστική εξορία. Μπορείτε να φύγετε υπερήφανοι. Γράψατε ιστορία. Είστε ένας θρύλος. Είστε το ηρωικό παράδειγμα της ενότητας και της καθολικότητας της Δημοκρατίας. Δεν θα σας ξεχάσουμε. Και μόλις βγάλει και πάλι φύλλα το δέντρο της ελιάς και μπλεχτούν με τις νικηφόρες δάφνες της Ισπανικής Δημοκρατίας, τότε να επιστρέψετε!»¹⁷⁹. Παρέλασαν περίπου 6.000, ενώ άφησαν πίσω τους περίπου 10. 000 νεκρούς, 8.000 αγνοούμενους, οι τραυματίες ανήλθαν στις 38.000. Οι μπριγκαντίστες όσοι δεν εστάλησαν στα γερμανικά στρατόπεδα συγκέντρωσης, πολέμησαν το φασισμό σε όλα τα μέτωπα. Οι Γάλλοι εντάχθηκαν στα σώματα Λεκλάρκ και στην απελευθέρωση των Παρισίων. Το 1944 παρέλασαν πρώτοι τιμής ένεκεν. Με την αποκατάσταση της Δημοκρατίας στην Ισπανία και μετά τον θάνατο του Φράνκο, οι μπριγκαντίστες Ισπανοί μπόρεσαν να επιστρέψουν, όμως και πολιτικοί όπως ο Καρίγιο και η θρυλική Πασιονάρια που αναδείχθηκαν βουλευτές του Ισπανικού κοινοβουλίου.

¹⁷⁸ H. Graham, *ό. π.*, σ. 121

¹⁷⁹ N. Ιμπαρούρι, *ό. π.*, σ. 219

Ε' Κεφάλαιο

Οι Έλληνες Αντιφασίστες Εθελοντές

5.1. Η συμμετοχή των Ελλήνων εθελοντών στον Ισπανικό Εμφύλιο

Μέσα από τις τάξεις των Διεθνών Ταξιαρχιών πολέμησαν στην Ισπανία και αρκετοί Έλληνες, ο αριθμός των οποίων θα ήταν μεγαλύτερος, αν δεκαεπτά μέρες μετά την εξέγερση του Φράνκο, δεν είχε κηρυχθεί η δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου, ύστερα από σύμφωνη γνώμη του Βασιλιά Γεωργίου Β' και του πρωθυπουργού Ι. Μεταξά. Θα έλεγε κανείς πως οι δυο αυτές φασιστικές κλίκες είχαν βάλει στοίχημα. Όταν ο ισπανικός λαός ξεσηκώθηκε για να αντιτάξει τον φασιστικό ζυγό του Φράνκο, ο ελληνικός λαός βρέθηκε κάτω από το φασιστικό ζυγό του Μεταξά. Η κυβέρνησή του παρότι φασιστική, η εξωτερική της πολιτική συμβάδιζε με των Αγγλογάλλων, έκανε δηλαδή μια προσπάθεια φαινομενικά τουλάχιστον να κρατήσει ουδέτερη στάση πάνω στο ισπανικό πρόβλημα. Πήρε μέρος εκ αντιπροσώπου στην πρώτη συνεδρίαση της επιτροπής «Μη Επεμβάσεως» που έγινε στο Λονδίνο στις 9 Σεπτέμβρη του 1936¹⁸⁰.

Από την αρχή κιόλας του Ισπανικού Εμφυλίου οι δημοκρατικοί Έλληνες τάχθηκαν ανοιχτά υπέρ της υποστήριξης της ισπανικής δημοκρατίας, αλλά όπως προαναφέραμε η ιστορική συγκυρία της κήρυξης της δικτατορίας του Μεταξά σχεδόν ταυτόχρονα με την δικτατορία του Φράνκο, είχε ως αποτέλεσμα να φιμωθούν οι λαϊκές ελευθερίες και ως συνέπεια αυτού να καταδιωχτούν τα δημοκρατικά και επαναστατικά κόμματα. Ήταν φυσικό πως κάθε είδους βοήθεια για την ενίσχυση της ισπανικής δημοκρατίας θα έβρισκε εμπόδια απροκάλυπτα και εσκεμμένα¹⁸¹. Ο ελληνικός λαός ήρθε αντιμέτωπος για μια ακόμα φορά με την καταπίεση, τη φυλάκιση, την εκτόπιση, τους βασανισμούς και τις εκτελέσεις.

Υπό αυτές τις συνθήκες ήταν πάρα πολύ δύσκολο για τους Έλληνες αντιφασίστες κάθε παράταξης να βοηθήσουν τους Ισπανούς δημοκράτες. Με το καθεστώς το οποίο φαινομενικά ήταν ουδέτερο, αλλά ουσιαστικά ήταν εναρμονισμένο ψυχικά και σωματικά με τους φασίστες του Φράνκο και με τον δημοκρατικό ελεύθερο Τύπο φιμωμένο, σε αντίθεση με τον ελεγχόμενο Τύπο, ο οποίος εξυμνούσε τις νίκες των φασιστών εναντίον των «κόκκινων θηρίων», με

¹⁸⁰ Μ. Παλαιολόπουλος, *Έλληνες Αντιφασίστες Εθελοντές στον Ισπανικό Εμφύλιο Πόλεμο (1936-1939)*. Αθήνα 1979, σ. 19

¹⁸¹ Χ. Δ. Λάζος, *ό. π.* σ. 19

διαλυμένα κόμματα από τη μία και από την άλλη μια νεολαία που φασιστοποιείται και τα συνδικάτα να βρίσκονται στα χέρια της δικτατορίας. Η κατάσταση ήταν πάρα πολύ δύσκολη για τους Έλληνες εθελοντές οι οποίοι θα τολμούσαν να βοηθούσαν τους Ισπανούς δημοκράτες. Παρότι οι δυνατότητες ήταν μηδενικές, ο ελληνικός λαός θα βοηθήσει τελικά όπως μπορεί με κάθε θεμιτό και αθέμιτο μέσο τον αγωνιζόμενο ισπανικό λαό¹⁸². Οι Έλληνες μεγαλοεφοπλιστές από την άλλη ήταν οι μόνοι που είχαν το ελεύθερο της μεταφοράς κάθε είδους στρατιωτικής βοήθειας στη φασιστική παράταξη της Ισπανίας. Τα εργοστάσια του εφοπλιστή Μποδοσάκη δούλευαν νυχθημερόν για λογαριασμό των φασιστών και τα λιμάνια πάντα διαθέσιμα για την μεταφορά. Όλοι αυτοί οι έμποροι του θανάτου όπως τους ονομάζει ο Παλαιογόπουλος¹⁸³ βρήκαν την ευκαιρία να πλουτίσουν, καθώς η Δημοκρατική Ισπανία είχε αποκλειστεί από τις διεθνείς αγορές όπλων και πυρομαχικών, αναγκάστηκε να προσφύγει σε μεσίτες. Οι έμποροι αυτοί οργιάζαν και το τραγικό της υπόθεσης ήταν ότι ενώ πουλούσαν πανάκριβα τα όπλα και τα πολεμοφόδια φρόντιζαν τις περισσότερες φορές να είναι και άχρηστα¹⁸⁴.

Ο Χιού Τόμας στο βιβλίο του για τον Ισπανικό εμφύλιο πόλεμο κάνει αναφορά για μερικούς βρωμερούς τύπους όπως τους αποκαλεί που πλούτισαν πουλώντας άχρηστα όπλα και πολεμοφόδια. Αναφέρεται σε κάποιον μυστηριώδη «δόκτορα» Έλληνα υπήκοο, ο οποίος είχε εγκατασταθεί στην Πολωνία, για κάποιον άλλον Έλληνα αντιπρόσωπο του «Σκόντα» στην Τουρκία και τέλος για κάποιον εβραίο ονόματι «Βεντούρο», ο οποίος είχε εγκατασταθεί στην Αθήνα¹⁸⁵.

Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος παρότι βρισκόταν σε βαθιά παρανομία μπήκε μπροστάρης σ' αυτή τη δύσκολη και επικίνδυνη προσπάθεια. Ήταν γνώστης της σημασίας του ισπανικού αγώνα, γνώριζε πολύ καλά πως η μάχη για την αποτίναξη του φασισμού στην Ισπανία, ήταν μάχη αποτίναξης του φασισμού σ' όλο τον κόσμο και φυσικά και στην Ελλάδα. Τον Μάιο του 1937, η Κεντρική Επιτροπή του Κ.Κ.Ε. κυκλοφόρησε παράνομα μια προκήρυξη απευθυνόμενη στον ελληνικό λαό, σε όλα τα κόμματα και οργανώσεις γνωστοποιώντας τους τον επερχόμενο κίνδυνο που ετοιμάζαν τα φασιστικά κράτη με πρώτο και καλύτερο τη Χιτλερική Γερμανία, μεταξύ άλλων τονίζεται: «...Γι' αυτό επιβάλλεται δίχως καμία αναβολή η συγκρότηση Παλλαϊκού μετώπου της Ειρήνης όλων εκείνων που πονούν και

¹⁸² Χ. Δ. Λάζος, *ό. π.*, σ. 19-20

¹⁸³ Μ. Παλαιογόπουλος, *ό. π.*, σ. 20

¹⁸⁴ Μ. Παλαιογόπουλος, *ό. π.*, σ. 20

¹⁸⁵ Χ. Tomas, *ό. π.*, σ. 454

ενδιαφέρονται για την Ελλάδα. Για την αντίδραση μ' όλα τα μέσα κατά των εγκληματικών σχεδίων των φασιστικών κρατών και πρώτα από όλα της Γερμανίας στην Ισπανία. Για την παρεμπόδιση του εφοδιασμού του Χιτλερικού πράκτορα Φράνκο με πυρομαχικά από την Ελλάδα και από τα ελληνικά λιμάνια... για την εκδήλωση της αλληλεγγύης του Ελληνικού λαού προς τον ηρωικό ισπανικό λαό, που αγωνίζεται για την υπόθεση της Ελευθερίας και της Ειρήνης όλου του κόσμου. Για την υλική ενίσχυση του εργαζόμενου ισπανικού λαού... Η Κ.Ε. απευθύνεται ιδιαίτερα στους εργάτες και προ παντός στους ναυτεργάτες και τους καλεί να πρωτοστατήσουν στην πόλη για την υπεράσπιση της Ειρήνης, ενισχύοντας ολόθερμα την υπόθεση της Ισπανικής δημοκρατίας, εμποδίζοντας τον εφοδιασμό του Φράνκο, μπούκοτάροντας κατά το παράδειγμα των εργατών του Αλγερίου τα φασιστικά κράτη που εξαπέλυσαν πια ανοιχτά τον πόλεμο κατά του ισπανικού λαού».¹⁸⁶

Το Κ.Κ.Ε. ήταν εκείνο που καθοδήγησε και οργάνωσε το ελληνικό κίνημα αλληλεγγύης στη Δημοκρατική Ισπανία τόσο στο εσωτερικό της Ελλάδος όσο και στο εξωτερικό. Όλοι οι Έλληνες Κομμουνιστές, αλλά και οι υπόλοιποι δημοκράτες όπου και αν βρίσκονταν ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμά του. Όσοι βρίσκονταν στο εξωτερικό μακριά από το βραχνά της Μεταξο-βασιλικής δικτατορίας, επιστήμονες, εργάτες, φοιτητές κ.α. έλαβαν μέρος στο οργανωμένο ήδη κίνημα αλληλεγγύης. Στη Γαλλία, στην Αγγλία, στις Η.Π.Α, στον Καναδά, στη Σοβιετική Ένωση, οργανώθηκαν στις σχηματιζόμενες «Επιτροπές αλληλεγγύης». Επίσης δημιούργησαν ή ενίσχυσαν τις ήδη υπάρχουσες παροικιακές ελληνικές οργανώσεις. Δεν πρέπει να ξεχνάμε το σημαντικό ρόλο που έπαιξαν οι σύλλογοι και οι ελληνικές οργανώσεις του Εξωτερικού, οι οποίες είχαν ως στόχο να συσφίξουν τις σχέσεις των μεταναστών και να δώσουν λύσεις στα προβλήματα που υπήρχαν¹⁸⁷.

Μια τέτοιου είδους ελληνική προοδευτική οργάνωση ήταν ο Σύλλογος «Σπάρτακος» της Αμερικής. Έδρα της ήταν η Νέα Υόρκη και παρακλάδια της υπήρχαν σε πολλές άλλες μεγάλες πόλεις. Μέλη του συλλόγου αυτού ήταν ό,τι πιο προοδευτικό και ζωντανό είχαν να επιδείξουν οι Έλληνες μετανάστες τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, με τη συμβολή τους να είναι πολύ σημαντική. Ένας άλλος προοδευτικός σύλλογος που εδραζόταν στην Αμερική ήταν και ο «Παγκυπριακός», που συγκέντρωνε στους κόλπους του όλους τους προοδευτικούς Κύπριους. Η συμβολή αυτών των συλλόγων-οργανώσεων ήταν πάρα πολύ σημαντική

¹⁸⁶ Βλ. Κ.Κ.Ε. Επίσημα κείμενα, τ. 4, σ. 419-421

¹⁸⁷ Μ. Παλαιογόπουλος, ό. π., σ. 22

και μεγάλη στη βοήθεια της Δημοκρατικής Ισπανίας. Και στην Ελλάδα όμως δεν σταμάτησε η προσπάθεια οργάνωσης παράνομων βέβαια επιτροπών για κάθε είδους βοήθεια προς τον δοκιμαζόμενο δημοκρατικό ισπανικό λαό. Αυτό μας γίνεται γνωστό από αφήγηση ενός αγωνιστικού στελέχους του Κ.Κ.Ε. από την αρχή ακόμα του Ισπανικού Εμφυλίου, δηλαδή πριν ακόμα γίνει γνωστή η 4^η Αυγούστου και πριν ακόμα το κόμμα βγει στην παρανομία, είχε δημιουργηθεί μια ειδική επιτροπή για βοήθεια του ισπανικού λαού. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα προσπάθειας του ελληνικού λαού για βοήθεια στους Ισπανούς αντιφασίστες, ήταν το ατμόπλοιο «Κίμων», ναυλωμένο με πυρομαχικά με προορισμό τη Δημοκρατική Ισπανία, προσέδεσε στο λιμάνι της Σούδας όπου και εγκαταλείφθηκε από το πλήρωμά του. Τότε η οργάνωση του Κ.Κ.Ε των Χανίων κατέβαλε υπεράνθρωπες προσπάθειες για να επανδρώσει το πλοίο με καινούριο πλήρωμα και να ξεκινήσει πάλι μαζί με το πολύτιμο φορτίο του για τον προορισμό του. Ως ένδειξη ευγνωμοσύνης η Δημοκρατική Ισπανική κυβέρνηση έστειλε τιμητικό παράσημο στην οργάνωση. Σημαντική σε όλο αυτό ήταν η συμβολή των Ελλήνων ναυτεργατών, οι οποίοι προσέφεραν πάρα πολλά στον Ισπανικό Εμφύλιο, ίσως περισσότερα από όλους τους άλλους Έλληνες¹⁸⁸.

Σημαντική ήταν επίσης και η συμβολή των Ελλήνων ναυτεργατών, οι οποίοι προσέφεραν περισσότερα από όλους τους άλλους Έλληνες. Με την κήρυξη της δικτατορίας του Μεταξά, η Ναυτεργατική Ένωση Ελλάδας¹⁸⁹ μεταφέρθηκε από τον Πειραιά στη Μασσαλία. Με την βοήθεια της ελληνικής παροικίας από τη μια οργάνωσε την αποστολή εθελοντών και από την άλλη επάνδρωσε καράβια για τη μεταφορά των εθελοντών αλλά και εφοδίων και όπλων για την Δημοκρατική Ισπανία. Πρόεδρος της Ναυτεργατικής Ένωσης ήταν ο Καμπούρογλου, ο οποίος εκτελέστηκε στη Γαλλία από Γερμανούς και αντιπρόεδρος ο Καμπούρης.

Τα καράβια με φορτίο προοριζόμενο για τους δημοκρατικούς ήταν πολύ δύσκολο και επικίνδυνο να πλησιάσουν στις ισπανικές ακτές, καθώς εκεί караδοκούσαν τα εχθρικά υποβρύχια, γι' αυτό το λόγο πόδιζαν σε λιμάνια της Αλγερίας και συγκεκριμένα του Οράν¹⁹⁰ και από εκεί φόρτωναν τα εφόδια και τα όπλα σε μικρά καραβάκια με πλήρωμα Έλληνες ναύτες που με κίνδυνο της ζωής τους τα μετέφεραν στον προορισμό τους. Ο αγωνιστής Π. Αϊβατζής σε προφορική του

¹⁸⁸ Μ. Παλαιογόπουλος, *ό. π.*, σ. 23

¹⁸⁹ Μ. Παλαιογόπουλος, *ό. π.*, σ. 23-24

¹⁹⁰ Μ. Παλαιογόπουλος, *ό. π.*, σ. 24

αναφορά για τον αγώνα των Ελλήνων ναυτεργατών¹⁹¹ στη Δημοκρατική Ισπανία αναφέρει το παράδειγμα δυο ελληνικών караβιών τα οποία ήταν φορτωμένα με πολεμικό υλικό που προοριζόταν για τον Φράνκο, το πλήρωμα και των δυο караβιών στασίασε, τα κατέλαβε και τα οδήγησε στο λιμάνι της Βαρκελώνης όπου και παρέδωσαν το υλικό στη Δημοκρατική Κυβέρνηση.

5.2. Εθελοντές από την Ελλάδα

Η πιο σοβαρή μορφή αλληλεγγύης προς τον ισπανικό λαό, ήταν η ένταξη των Ελλήνων αντιφασιστών στα σώματα των Διεθνών Ταξιαρχιών. Στην Ελλάδα τα εμπόδια και οι δυσκολίες ήταν μεγάλες με τις συνθήκες που δημιούργησε η δικτατορία. Όταν ξεκίνησε το πραξικόπημα του Φράνκο στην Ελλάδα δεν είχε κηρυχθεί ακόμα η δικτατορία του Μεταξά, σ' αυτό το λίγο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε, η αποστολή εθελοντών ήταν κάπως εύκολη και γι' αυτό το λόγο είχαν προσφερθεί για βοήθεια στον ισπανικό λαό περισσότεροι από 2.000 εθελοντές. Με την ανατολή όμως της 4^{ης} Αυγούστου η αποστολή εθελοντών ματαιώθηκε, όλοι οι νόμιμοι δρόμοι κλείστηκαν, τα διαβατήρια των αριστερών κόπηκαν. Έμειναν μόνο οι παράνομοι δρόμοι με μεγάλο κίνδυνο. Όμως παρά τους κινδύνους που караδοκούσαν υπήρξαν άνθρωποι που βρήκαν τον τρόπο να φύγουν από τα σύνορα και να οδηγηθούν στην Ισπανία. Αγωνιστής εκείνης της εποχής διαβεβαιώνει¹⁹² πως η επιτροπή του Κ.Κ.Ε που είχε δημιουργηθεί για αυτό το σκοπό κατόρθωσε και έβγαλε έξω από τα σύνορα μερικούς εθελοντές. Προορισμός τους ήταν η Μασσαλία, όπου θα πήγαιναν εκεί δήθεν για να δουλέψουν στα εργοστάσια ως εργάτες. Όταν όμως έφταναν εκεί τους περίμενε η ελληνική οργάνωση της Μασσαλίας, αποτελούμενη από Έλληνες μετανάστες και ναυτεργάτες και τους πήγαινε στην Ισπανία. Πέρα όμως από τους οργανωμένους, υπήρξε και ένας μικρός αριθμός Ελλήνων που με ατομική τους ευθύνη έφυγαν από την Ελλάδα με προορισμό την Ισπανία. Αυτοί ήταν άνθρωποι που δεν είχαν επισημανθεί από την ασφάλεια του Μανιαδάκη και είχαν την ελευθερία να ταξιδέψουν. Ας μην ξεχνάμε ότι εκτός από τους Έλληνες της Ελλάδας, υπήρξαν και Έλληνες της διασποράς, όπου δέχθηκαν το κάλεσμα της προσφοράς βοήθειας και πήγαν να πολεμήσουν, εκπληρώνοντας έτσι το διεθνιστικό τους χρέος.

¹⁹¹Μ. Παλαιογόπουλος, *ό. π.*, σ. 24

¹⁹²Μ. Παλαιογόπουλος, *ό. π.*, σ. 25

Οι κυριότερες χώρες από τις οποίες ξεκίνησαν, ενδεικτικά ήταν: η Γαλλία, η Αγγλία, το Βέλγιο, ο Καναδάς, η Αμερική και η Αίγυπτος. Η όλη αυτή κινητοποίηση δείχνει ότι τα διεθνιστικά κηρύγματα δεν άφησαν ασυγκίνητους τους Έλληνες Δημοκράτες σ' όποιο μέρος της γης κι αν βρισκόντουσαν¹⁹³.

5.3. Έλληνες εθελοντές της Κύπρου

Όπως η Ελλάδα στενάζε κάτω από το ζυγό της δικτατορίας του Μεταξά, έτσι και η Κύπρος στενάζε κάτω από τον πολύχρονο αγγλικό ζυγό. Ο λαός της Κύπρου δεν είχε πολιτικά δικαιώματα, κάθε είδους πάλη για λευτεριά, για ανεξαρτησία, για βελτίωση της ζωής και για συνδικαλιστικά δικαιώματα θεωρούνταν για τους κατακτητές αδικήματα. Έτσι η Κύπριοι ένοιωθαν τη σκλαβιά στο πετσί τους και γι' αυτό το λόγο ανταποκρίθηκαν άμεσα για βοήθεια στους Ισπανούς αντιφασίστες. Πίστευαν πως αν πολεμούσαν για τη λευτεριά και την ανεξαρτησία του ισπανικού λαού, πολεμούσαν για τη λευτεριά και ανεξαρτησία της δικής τους πατρίδας.

Οι Κύπριοι παρά τις απαγορεύσεις των Άγγλων για έρανο στην Ισπανία, κατόρθωσαν να συγκεντρώσουν έναν αξιοπρεπή αριθμό χρημάτων και να τα στείλουν στην Ισπανία. Η πρώτη δόση στάλθηκε το 1937 και αποτελούνταν από 4.000 λίρες. Ο έρανος όμως συνεχίστηκε και έτσι μαζεύτηκαν και άλλα ποσά. Το ίδιο έγινε και με τους εθελοντές. Περισσότερο από 60 Κύπριοι από την Αμερική και την Αγγλία πήγαν να αγωνιστούν στο πλευρό των Ισπανών δημοκρατικών και των εθελοντών από τις άλλες χώρες. Ανάμεσα στους Κύπριους εθελοντές ήταν: ο Ε. Παπαϊωάννου, ο Κώστας Λαπιθιώτης, μέλος του Κ.Ε. του κομμουνιστικού κόμματος Κύπρου, ο Μιχάλης Οικονομίδης, πολιτικός επίτροπος, ο Ευάνθης Νικολαΐδης, λοχαγός, ο συνδικαλιστής Παναγιώτης Κοτσαρώνης κ.α. Σε σύγκριση με τον πληθυσμό της η Κύπρος έδωσε τους πιο πολλούς εθελοντές από σχεδόν όλες τις άλλες χώρες. Στην Ισπανία οι Έλληνες της Κύπρου και οι Έλληνες πολεμούσαν μαζί αδερφωμένοι¹⁹⁴.

5.4. Η συγκρότηση του ελληνικού λόγου

Στις αρχές Οκτωβρίου 1936 καταφθάνει από τη Γαλλία, η πρώτη ομάδα Ελλήνων εθελοντών και όπως και οι άλλοι διεθνιστές, πηγαίνουν στην πόλη Αλμπαθέτε, όπου ήταν το κέντρο υποδοχής εθελοντών των Διεθνών Ταξιαρχιών. Η

¹⁹³ Μ. Παλαιογόπουλος, ό. π., σ.28

¹⁹⁴ Μ. Παλαιογόπουλος, ό. π., σ. 28 κ.ε

πρώτη αυτή ομάδα ενσωματώθηκε στους εθελοντές των βαλκανικών χωρών, κυρίως Γιουγκοσλάβους, που δημιούργησαν τον «Βαλκανικό Λόχο», Υπεύθυνος των Ελλήνων ήταν ο Παναγιώτης Αϊβατζής με το ψευδώνυμο Μάριος. Ο λόχος αυτός ενσωματώθηκε στο τάγμα Ντομπρόφσκυ, που μαζί με άλλα δυο τάγματα αποτέλεσαν την 11^η Διεθνή Ταξιαρχία. Μια άλλη ομάδα ενσωματώθηκε στο «Βαλκανικό Λόχο του τάγματος Τέλμαν», που ανήκε στη 12^η Διεθνή Ταξιαρχία¹⁹⁵. Από τη Ρωσία κατέφτασε στην Ισπανία ο Δημήτρης Σακαρέλος, από την Στερεά Ελλάδα, που ήταν επικεφαλής μιας ομάδας Ελλήνων που απαρτιζόταν από τους: Νίκο Βαβούδη, Αναγνώστη Δεληγιάννη, Κυριάκο Στεφόπουλο, Δημήτρη Κατσικιώτη, Γιάννη Παντελιά κ.α. Η ομάδα αυτή εντάχθηκε άμεσα στις Διεθνείς Ταξιαρχίες. Στον ισπανικό εμφύλιο πολέμησε μια προσωπικότητα της Αριστεράς αμφιλεγόμενη, ο Δημήτρης Γιωτόπουλος¹⁹⁶, τροτσκιστής και αρχαιομαρξιστής, εντάχθηκε στο πλευρό του ΡΟUM (Partido Obrerode Unificathion Marxista), (Εργατικό Κόμμα Μαρξιστικής Ενοποίησης), όπου εκεί πολέμησε και ο συγγραφέας Τζώρτζ Οργουελ.

Σιγά-σιγά γεννήθηκε και ωρίμασε η ιδέα της συγκρότησης όλων των Ελλήνων σε μια μονάδα, που θα ήταν ενταγμένη στο βαλκανικό τάγμα, μια μονάδα, ένα λόχο με ομοιογενή εθνικότητα. Ο πρώτος που διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην ίδρυσή του ήταν ο Νίκος Καραγιάννης. Πηγαίνοντας στο Αλμπαθέτε συνάντησε τον Γιάννη Σακαρέλλο, που ήταν υπεύθυνος των Ελλήνων και εξέφρασε τους λόγους για τους οποίους οι Έλληνες θα έπρεπε να συγκεντρωθούν σε ξεχωριστό λόχο. Έτσι στα μέσα του 1937 και μετά από αντιδράσεις ο ελληνικός λόχος συγκροτήθηκε. Χρέη διοικητή ανέλαβε ο Γιάννης Παντελιάς, υποδιοικητής ο Αναγνώστης Δεληγιάννης και πολιτικός επίτροπος ο Κυριάκος Στεφόπουλος. Η ονομασία που έδωσαν σ' αυτόν τον λόχο ήταν «Ρήγας Φεραίος», ενώ για ένα πολύ μικρό διάστημα ονομάστηκε «Νίκος Ζαχαριάδης». Ο λόχος οργανωτικά παρέμεινε στο τάγμα «Δημητρώφ», με διοικητή τον Βούλγαρο Χριστώφ¹⁹⁷.

Σχετική ανταπόκριση εκείνης της εποχής, στην εφημερίδα *Εμπρός*¹⁹⁸, αναφέρει ότι στη σύσκεψη που έγινε για τη συγκρότηση του ελληνικού λόχου έλαβαν μέρος: «το δοκιμασμένο στέλεχος του Κ.Κ.Ε Δημήτρης Σακαρέλλος, από το Κροκύλι της Δωρίδας, που ανέλαβε και πολιτικός επίτροπος του Λόχου. Ο μετανάστης από τον Καναδά Δημητρίου, ο αξιωματικός Νίκος Πέτρου, οι μετανάστες: Αϊβατζής,

¹⁹⁵ Χ. Δ. Λάζος, *ό. π.*, σ. 36

¹⁹⁶ Χ. Δ. Λάζος, *ό. π.*, σ. 33

¹⁹⁷ Χ. Δ. Λάζος, *ό. π.*, σ. 40 κ. ε

¹⁹⁸ Χ. Δ. Λάζος, *ό. π.*, σ. 42

Παπακώστας, Πρωταγόρας, Λαπαθιώτης, Καπίτης, Καίσαρης, Γ. Παππάς. Οι ναυτεργάτες: Ν. Ψηλός, Τριαντάφυλλος Δήμας, Κυπριωτάκης, Ν. Παντελίδης, Θ. Χριστοφόρου, Γ. Γεωργιάδης, Διαμαντάρης, Σ. Γεωργέτης, Καράβελος, Παροσιάδης, Αθανασιάδης, Κούκης και Ζιμπουνάκης. Οι Κύπριοι νεολαίοι αντιφασίστες: Ορφανίδης, Κωνσταντίνου, Νικολάου, και Αντωνίου. Το νεοσύστατο Ελληνικό Λόχο πλαισίωσαν οι Έλληνες αξιωματικοί: Τάκης Πλένος, που ως τότε ήταν οργανωτής της 112^{ης} ισπανικής ταξιαρχίας, ο Νίκος Πέτρου, που ήταν οργανωτής της 113^{ης} ισπανικής επίσης ταξιαρχίας, Ο Αλέξανδρος Νικολαΐδης και ο Βέρνος Κώστας, που υπηρετούσαν στο Τάγμα Ντιμιτρόφ, ο Γιάννης Μαργαρίτης ή Μπέλκος, ο Περέλης Δημήτριος και Γιάννης Σιγανός, που υπηρετούσαν στο τάγμα «Διακοβίτς». Επίσης, ο Κύπριος Ευάνθης Σ. Νικολαΐδης, που ήταν διοικητής τάγματος του Λαϊκού στρατού της Ισπανίας».

Οι πρώτες μάχες που πήρε μέρος ο ελληνικός λόχος ήταν στις 24 Αυγούστου στο μέτωπο της Αραγωνίας και στις μάχες του Μπρουνέλ. Στη μάχη της Αραγωνίας σκοτώθηκε ο Μπέλκος, ο πρώτος διοικητής του. Ο ελληνικός λόχος έλαβε μέρος σε πολλές μάχες και πέτυχε αξιοθαύμαστες νίκες. Οι άντρες του αξιωματικοί, οπλίτες έδειξαν περίσσιο θάρρος και παλληκαριά. Πολλοί όμως ήταν αυτοί που έπεσαν στη διάρκεια της μάχης. Παρόλο που ο λόχος συγκροτήθηκε, πολλοί ήταν εκείνοι οι οποίοι παρέμειναν στις μονάδες τους. Παράδειγμα αυτού, οι Έλληνες που υπηρετούσαν στο αμερικανικό τάγμα «Λίνκολν», παρέμειναν στη βάση τους, με την αιτία της επικοινωνίας, καθώς δεν γνώριζαν σλαβικά. Το ίδιο συνέβη και με τους Ελληνοκυπρίους που υπηρετούσαν στο αγγλικό τάγμα.

Η ομάδα του τάγματος «Τρούμαν» που εντάχθηκε στη 12^η Διεθνή Ταξιαρχία και η ομάδα του τάγματος «Ντομπρόφσκυ» που εντάχθηκε στην 11^η Διεθνή Ταξιαρχία, ήταν οι πρώτες που δημιουργήθηκαν και έλαβαν το βάπτισμα του πυρός στην άμυνα της Μαδρίτης. Οι άντρες της 11^{ης} Διεθνούς Ταξιαρχίας στις 6 και 7 Νοεμβρίου έφτασαν στη Μαδρίτη και κατευθύνθηκαν στην πρώτη γραμμή και τοποθετήθηκαν στα πιο επικίνδυνα σημεία. Το τάγμα "Ντομπρόφσκυ" και το τάγμα «Κουμούνα του Παρισιού» κατέλαβαν τη θέση στο δρόμο που οδηγούσε στην πανεπιστημιούπολη. Οι μάχες που ακολούθησαν ήταν άνισες από πλευρά εφοδίων, αλλά και σκληρές. Οι φρανκιστές σε αντίθεση με τους αγωνιστές εθελοντές των Διεθνών Ταξιαρχιών, ήταν άριστα εξοπλισμένοι με πολεμικό υλικό, ενώ οι εθελοντές την έλλειψη πολεμικών εφοδίων την αναπλήρωναν με την αγάπη τους για την

ελευθερία. Οι απώλειες στην 11^η και 12^η Διεθνή Ταξιαρχία¹⁹⁹ ήταν πολύ μεγάλες και ανάλογο μερίδιο είχαν και οι Έλληνες εθελοντές. Σε αυτές τις μάχες έχασαν τη ζωή τους οι: Μανώλης Μώρος, Αντώνης Φλώρος, Γιάννης Σταύρου, Κώστας Καλπάκας και ο φοιτητής από τη Χίο Σπίνος.

Η μάχη στη Χαράμα, στο Μπρουσέτ και στο Μπελσίτ, ήταν οι μάχες όπου οι Έλληνες εθελοντές έδειξαν αξιοθαύμαστο ηρωισμό. Στη μάχη της Χαράμα σκοτώθηκαν πολλοί έλληνες εθελοντές ανάμεσά τους οι: Σταύρος Βασιλειάδης από το Βαλκανικό τάγμα, ο Γιώργος Καρατζαλής από το Αμερικανικό, ο Γιάννης Τσιρώνης, ο 19χρονος Φίλιππος Παπάς, στέλεχος της οργάνωσης «Σπάρτακος» της Νέας Υόρκης, ο Γιάννης Τζόνσον και ο Ελληνοκύπριος βετεράνος των βαλκανικών πολέμων Παναγιώτης Κατσαρώνας. Στη μάχη στο Μπρουσέτ, οι ελληνικές απώλειες ήταν οι: Αχιλλέας Κανάρης, Τσιτσεκλής, Ελληνοκύπριος του βρετανικού τάγματος και ο Δημήτρης Ραπίτης από τη Χίο. Η μεγάλη φθορά του ελληνικού λόχου έγινε στη μάχη στο Μπελσίτ. Οι απώλειες σε ανθρώπινο ελληνικό δυναμικό ήταν οι: Γιάννης Μαργαρίτης, διοικητής του λόχου, Δημήτρης Πέρρος, Μήτσος Κατσικιώτης, διοικητής της πυροβολαρχίας, Γιάννης Ζιάγκος από την Αμερική, Χρήστος Μουγιάννης από την Ικαρία και ο Ελληνοκύπριος Χριστόδουλος Χριστοδούλου. Εδώ θα πρέπει να αναφέρουμε πως οι Έλληνες νεκροί στις μάχες του Μπελσίτ ήταν πάρα πολλοί αλλά τα ονόματά τους²⁰⁰ δεν έχουν γίνει γνωστά.

5.5. Η στάση του αθηναϊκού Τύπου και ο ρόλος του Καζαντζάκη στην Ισπανία

Με το ξέσπασμα του ισπανικού εμφυλίου ο αθηναϊκός Τύπος προετοίμαζε την κοινή γνώμη να περιμένει μια δυναμική λύση «για να μην έχει η Ελλάδα την τύχη της Ισπανίας». Οι δυο μεγάλες ελληνικές εφημερίδες, η *Καθημερινή* και το *Ελεύθερο Βήμα*, κάλυπταν στις σελίδες τους τις αιματηρές και αδυσώπητες ισπανικές αναμετρήσεις, με εκτενείς αναφορές, με φωτογραφικό ρεπορτάζ και εντυπωσιακά πρωτοσέλιδα. Σκοπός τους ήταν από τη μια να δημιουργήσουν στο αναγνωστικό κοινό μια κατάσταση σύγχυσης και από την άλλη να καλλιεργήσουν ένα κλίμα αποτροπιασμού και εκφοβισμού για τα όσα διαδραματίζονταν στην Ισπανία. Αν και φαινόταν ότι κρατούσαν ουδέτερη στάση, παρουσιάζοντας τα γεγονότα αντικειμενικά αναδημοσιεύοντας άρθρα του ξένου έγκυρου Τύπου που παρουσίαζαν τις απόψεις και των δυο εμπλεκόμενων στρατοπέδων, όμως φρόντιζαν επιμελώς ατημέλητα να

¹⁹⁹ Χ. Δ. Λάζος, *ό. π.*, σ. 36 .37

²⁰⁰ Χ. Δ. Λάζος, *ό. π.*, σ. 37 κ. ε

προβάλλουν²⁰¹ την «εκ των ερυθρών προερχόμενη βαρβαρότητα», τον «ανελέητο βομβαρδισμό των εκκλησιών από εγκαθιδρύσεως της αριστερής Δημοκρατίας», τη «διάσπαση του Λαϊκού Μετώπου και την απόσταση που χωρίζει επί οικονομικών θέσεων τους αναρχοσυνδικαλιστές από τους κομμουνιστές». Χαρακτηριστικό όλων αυτών ήταν ότι το μεν *Ελεύθερο Βήμα* έλπιζε «να προκύψει γρήγορα ένας νέος Πρίμο ντε Ριβέρα και να επιβάλει την τάξη», ενώ η *Καθημερινή* στο πρωτοσέλιδό της ευχήθηκε «να ευρεθεί μια ισχυρά εν τη χώρα προσωπικότης δια να επιβληθεί και να τακτοποιήσει το χάος, για να μην υφίσταται η συμπαθής χώρα των Πυρηναίων τας συνέπειας της επιπολαιότητος μετά της οποίας ενίσχυσε την άνοδο των αριστερών εις την εξουσίαν». Ο *Ριζοσπάστης*, η εφημερίδα του Κ.Κ.Ε. και των άλλων αριστερών δυνάμεων, φιλοξενούσε στις στήλες του το κάλεσμα προς τον ελληνικό λαό του Σοσιαλιστικού Κόμματος «να μην επιτρέπει στις αντιδραστικές εφημερίδες του τόπου να υβρίζουν το έργο του Πάμπλο Ιγκλέσιας και των άλλων ηρώων της Ισπανίας».

Από το ξεκίνημα της επιβολής της δικτατορίας την 4^η Αυγούστου, ο αντιπολιτευτικός λόγος είτε προφορικός είτε έντυπος, είχε κηρυχθεί παράνομος, ο συμπολιτευόμενος Τύπος παρουσίαζε την νίκη του Φράνκο, όταν αντικειμενικά ο αγώνας έγερνε και στις δυο πλευρές. Οι αναφορές στην Ισπανία πλαισιώνονταν από λογοτεχνικές επιφυλλίδες γνωστών λογοτεχνών, όπως του Κώστα Ουράνη και του Ζαχαρία Παπαντωνίου στο *Ελεύθερο Βήμα* και του Νίκου Καζαντζάκη στην *Καθημερινή*. Σύμφωνα με τον Λάζο, τα κείμενα του Ουράνη ήταν ό,τι καλύτερο είχε γραφτεί για την Ισπανία, ενώ από την άλλη τα κείμενα του Παπαντωνίου διακρίνονταν από αφέλεια καθώς υποστήριζε ότι ο ισπανικός εμφύλιος ήταν απόρροια της ψυχοσύνθεσης των Ισπανών. Ο Καζαντζάκης από την άλλη ήταν ένας δεινός αφηγητής, ένας συγγραφέας που ήξερε πολύ καλά πώς να αποτυπώσει το δράμα του εμφυλίου. Οι ανταποκρίσεις του δεν ήταν δημοσιογραφικά κείμενα, καθώς έλειπαν οι στοιχειώδεις αποκλειστικές ειδήσεις και ο σχολιασμός τους. Ο τρόπος παρουσίασης των αντίπαλων πλευρών και η καταγραφή των δυνάμεών τους δεν είχαν καμία σύνδεση με το διαμορφωμένο γίνεσθαι. Η σχέση που είχε ο Καζαντζάκης²⁰² με την Ισπανία αποδεικνύει την υπαρξιακή κρίση που τον ταλαιπωρούσε τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Δεν ήταν αυτός, που μεταφράζοντας Ισπανούς ποιητές, κατέστη γνωστό στο ελληνικό κοινό την ποίηση εκείνη που υπηρετούσε την

²⁰¹Χ. Δ. Λάζος, *ό. π.*, σ. 168 κ. ε

²⁰²Χ. Δ. Λάζος, *ό. π.*, σ.171 κ. ε

αγωνιζόμενη αντιφασιστική Ισπανία, ενώ συνάμα εκθείαζε στα κείμενά του τις φασιστικές λύσεις και εγκωμιάζε τους Χίτλερ, Μουσολίνι και Φράνκο.

Επίλογος

Ο Ισπανικός Εμφύλιος ή ο Πόλεμος της Ισπανίας ή ο Πόλεμος των «δύο Ισπανιών», με διάρκεια περίπου 1.000 μέρες, από τις 17 Ιουλίου 1936 έως και την 1 Απριλίου 1939. Χίλιες μέρες εμφύλιας διαμάχης και σπαραγμού. Όπως μας έγινε γνωστό νικητής αυτού του εμφυλίου ήταν η «Ισπανία του Εθνικού Μετώπου», ή η «Εθνική Ισπανία του Φράνκο» και ηττημένη η Β' Ισπανική Δημοκρατία. Άφησε πίσω του πολλούς νεκρούς και τραυματίες, αλλά και εξόριστους.

Ο Ισπανικός Εμφύλιος δεν ήταν καθαρά ή στην ουσία ισπανικός, καθώς η διάστασή του ήταν Διεθνής. Για την ιστορία των ιδεών ήταν ένας Εμφύλιος ιδεολογικός μεταξύ φασισμού-αντιφασισμού, κομμουνισμού-αντικομμουνισμού, αναρχίας και αστικής Δημοκρατίας. Για την ιστορία της διπλωματίας ήταν ένας Εμφύλιος προπαγάνδας και κατασκοπείας. Συγκλόνισε όσο κανένα άλλο γεγονός την Παγκόσμια κοινή γνώμη του μεσοπολέμου. Έγινε σκοπός όχι μόνο για μερικούς διανοούμενους, αλλά για τα εκατομμύρια εκείνων των ανθρώπων που έμμεσα ή άμεσα εκδήλωσαν με ποικίλους τρόπους τη συμπαράστασή τους σε ένα από τα δυο εμπλεκόμενα στρατόπεδα.

Ο Ισπανικός Εμφύλιος ανέδειξε τις ιστορικές καταβολές και παραδόσεις, διαζεύξεις και αντιθέσεις, της κάθε πόλης, της κάθε περιφέρειας και της κάθε κοινωνικής τάξης. Υπήρξε η σύγκρουση της αριστεράς με τη δεξιά αντίληψη και συνάμα αυτή η σύγκρουση των αριστερών αντιλήψεων μεταξύ τους και της κάθε μιας ξεχωριστά με τον εαυτό της. Το καθεστώς του Φράνκο δημιούργησε την ψύχωση της μεταδοτικής ασθένειας του κομμουνισμού, αντίδοτο της οποίας ήταν η υπεράσπιση των αξιών της εθνοφροσύνης. Ο Ισπανικός Εμφύλιος, ήταν ένας επαναστατικός πόλεμος, όπου έλαβαν μέρος όλες οι καπιταλιστικές δυνάμεις ανάλογα με τα συμφέροντά τους, έχοντας πλήρη συνείδηση ότι ο συγκεκριμένος εμφύλιος ήταν η πρώτη μάχη ενός ιμπεριαλιστικού πολέμου που δεν αργούσε να ξεσπάσει.

Ο Ισπανικός Εμφύλιος ήταν η πρώτη φάση, το πείραμα θα λέγαμε του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και αυτό γιατί με την έναρξή του έτρεξαν να βοηθήσουν πολλές χώρες και στα δυο στρατόπεδα. Ήταν ένας πόλεμος με αεροπορικούς βομβαρδισμούς ξένων δυνάμεων, με χαρακτηριστικό παράδειγμα της όλης αγριότητας, τον αεροπορικό βομβαρδισμό της πόλης συμβόλου των Βάσκων της Γκουέρνικα από τη ναζιστική (Λεγεώνα Κόνδωρ). Μπορεί να φαντάζει ως ένας απλός βομβαρδισμός, όμως τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο συνιστούσε πρωτοφανές

συντριπτικό χτύπημα ψυχολογικού πολέμου, ο πρώτος αεροπορικός βομβαρδισμός που καταγράφεται στην Παγκόσμια ιστορία, άμαχου πληθυσμού και ισοπέδωσης μιας περιοχής χωρίς στρατηγική σημασία.

Οι Έλληνες και οι Κύπριοι εθελοντές συμμετείχαν με αυταπάρνηση και θάρρος σε έναν εμφύλιο διεθνισμού και αλληλεγγύης. Η συμμετοχή των ελλήνων εθελοντών, που στην πλειοψηφία τους ήταν μετανάστες ανέδειξε την αντιφασιστική δραστηριότητα του ελληνισμού της διασποράς.

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

1. Δημοσιευμένες πηγές

- ADAP: Aktenzur Deutschen Auswärtiges Politik, ΣειράD, τ. 3,7,

Frankfurt 1961.

- Κ.Κ.Ε. *Επίσημα κείμενα*, τ. 4

2. Απομνημονεύματα

- Ciano Galeazzo, *Diaries, 1939-1943*, Βέρνη 1943.
- Τσώρτσιλ, Ούνιστον, *Β' Παγκόσμιος Πόλεμος*, Αθήνα 2010.
- Ibarruri Dolores, *They Shall Not Pass: the Autobiography of La Pasionaria*, New York 1976
- Thomas, X., *Ιστορία του Ισπανικού Εμφυλίου Πολέμου*, Αθήνα 1971, 2 τ.
- Παλαιολόγπουλος Μήτσος, *Έλληνες Αντιφασίστες Εθελοντές στον Ισπανικό Εμφύλιο Πόλεμο*, Αθήνα 1979.

3. Περιοδικά

Ιστορικά

Ηλεκτρονικές πηγές

- https://www.kaliterilamia.gr/2020/03/blog-post_7564.html
- <https://www.newsbeast.gr/portrait/arthro/823693/o-makrovios-diktatoras-tzeneralisimo-fransisko-franko>
- <https://parapoda.wordpress.com/>

B. Βιβλιογραφία

1. Ελληνόγλωσση

- Γκράχαμ Έλεν, *Ο ισπανικός εμφύλιος πόλεμος: Όλα όσα πρέπει να γνωρίζετε*, Αθήνα 2007
- Καρτιέ, Ραιημόν, *Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος*, Αθήνα 1975.
- Κλιφ Τόνι, · Ντούργκαν Άντι, *Ισπανία 1936: Λαϊκό Μέτωπο και επανάσταση ενάντια στο φασισμό*, Αθήνα 2015
- Λάζος, Χρήστος Δ., *Πεθαίνοντας στη Μαδρίτη*, Αθήνα 2001.

- Φιλιππής, Δ.. *Ισπανικός Εμφύλιος (1936-1939), Διαίρεση, Διχόνοια και Διχασμός στην Ισπανία του 20^{ου} αι.*, Αθήνα 2020
- Μάισκου, Ιβάν, *Spanish Notebooks*, Λονδίνο 1966.
- Ρου Ζορζ, *Ο ισπανικός εμφύλιος πόλεμος*, Αθήνα 1971
- Σφήκας, Θ., *Η Ελλάδα και ο Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος*, Αθήνα 2000.
- Χρήστου Θ., *Προσεγγίσεις στη Νεότερη Ελληνική Ιστορία. Από το Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798) έως την εμπλοκή της Ελλάδας στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1940-1941)*, Αθήνα 2001
- Χρήστου Θ., *Πέτρος Σωκρ. Κόκκαλης (1896 – 1962). Ο αστός επαναστάτης ιατρός από τον αντιβενιζελισμό στο λενινισμό*, Αθήνα 2019

2. Ξενόγλωσση

- Beevor, Antony, *Ο Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος 1936-1939*, Αθήνα 2006.
- Bowers, Claude, *My mission to Spain*, Νέα Υόρκη 1954.
- Brouè Pierre, *The Revolution and the Civil War in Spain*, Chicago 1988
- Brenan Gerald, *The Spanish labyrinth: an account of the social and political background of the Civil War*, Cambridge 1990
- Carr Sir Raymond, *The Spanish Tragedy: The Civil War in Perspective*, Phoenix 2001
- Carr Raymond, *Images of the Spanish Civil War*, London 1986
- Coverdale, J., *Italian Intervention in the Spanish Civil War*, Πρίνστον 1975.
- Gallagher, M. D., «*Leon Blum and the Spanish Civil War*», *Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος*, Αθήνα 2006.
- De Meneses, *Filipe Ribeiro Franco and the Spanish Civil War*, London 2001
- Doyle Bob, *Brigadista: an Irishman's fight against fascism*, Dublin 2006
- Francis Hywel, *Miners against Fascism: Wales and the Spanish Civil War*, Pontypool 2006
- Hart H.Liddell, *Η Έμμεση Στρατηγική*, Αθήνα 1963
- Hill Alexander, *The Red Army and the Second World War*, Cambridge 2017
- Hooton, G.R., *Spain in Arms*, Philadelphia 2019.
- How son Gerald, *Arms for Spain*, New York 1998
- Hugh Thomas, *The Spanish Civil War*, London 2003

- Jackson Gabriel, *The Spanish Republic and the Civil War, 1931-1939*, Princeton 1965
- Jellinek Frank, *The Civil War in Spain*, London 1938
- Koestler Arthur, *Dialogue with death*, London 1983
- Kowalsky Daniel, *La Union Sovietica y la Guerra Civil Espanola*, Barcelona 2004
- Lannon Frances, *The Spanish Civil War, 1936–1939*, Oxford 2002
- Monteath, Peter (1994). *The Spanish Civil War in literature, film, and art: an international Bibliography of secondary literature*, Westport 1994
- Paloma Aguilar Fernández, *Μνήμη και λήθη του ισπανικού εμφυλίου. Δημοκρατία, δικτατορία και διαχείριση του παρελθόντος*, Αθήνα 2005
- Pérez de Urbel Justo, *Catholic Martyrs of the Spanish Civil War, 1936–1939*, Kansas City 1993
- Payne Stanley, *The Spanish Civil War, the Soviet Union, and Communism*, London 2004
- Preston, Paul, *A Concise History of the Spanish Civil War*, London 1996
- Puzzo Dante Anthony, *Spain and the great powers, 1936-1941*, New York 1962
- Radosh Ronald,· Habeck Mary,· Sevostianov Grigory, *Spain betrayed: the Soviet Union in the Spanish Civil War*, London 2001
- Preston Paul, *The Spanish Holocaust: Inquisition and Extermination in Twentieth-Century Spain*, London 2012
- Southworth Herbert Rutledge, *El mito de la cruzada de Franco*, Paris 1963
- Wilson Ann, *Images of the Civil War*, London 1986
- Whealey, R., *Hitler and Spain: The Nazi Role in the Spanish Civil War 1936-39*. Λέξινγκτον 1989.

Παράρτημα

Εθελοντές ανά χώρα καταγωγής

Εθνικότητα	Πλήθος Πηγή:	
 Γαλλία	8.962-9.000	
 Ιταλία	3.000-3.350	
 Γερμανία	1.315-2.217	
 Αυστραλία	872-1.500	
 Πολωνία	3.000-3.113	
 ΕΣΣΔ	2.000-3.000	Παρόλο που «λιγότεροι από 800 ήταν ταυτόχρονα εν δράση».
 Ηνωμένο Βασίλειο	1.800-2.000, 4.000	Ο Άντονι Μπίβορ σημειώνει πως ήταν 1.843 ενώ το BBC σημειώνει 4.000 βάσει εκτιμήσεων του MI5 .
 Βέλγιο	1.600-1.722	
 Καναδάς }	1.546-2.000	
 Γιουγκοσλαβία	1.500-1.660	
 Κούβα	1.101	
 Τσεχία	1.006-1.500	
 Αργεντινή	740	
 Ολλανδία	628	
 Δανία	550	220 πέθαναν
 Σκωτία	549	Χωρίστηκαν και μπήκαν στο Βρετανικό Τάγμα και στο Τάγμα Αβραάμ Λίνκολν
 Ουγγαρία	528-1.500	
 Σουηδία	500	Υπολογίζονται 799-1.000 Σκανδιναβοί
 Βουλγαρία	462	
 Ελβετία	408-800	
 Ιρλανδία	250	Χωρίστηκαν στο Βρετανικό Τάγμα και το Τάγμα Αβραάμ Λίνκολν
 Νορβηγία	225	100 πέθαναν
 Φινλανδία	225	
 Εσθονία	200	
 Ελλάδα	300-400	
 Πορτογαλία	134	
 Λουξεμβούργο	103	
 Χιλή	100	
 Μεξικό	90	
 Κύπρος	60	
 Φιλιππίνες	50	

 Αλβανία	25
 Κόστα Ρίκα	24

Έλληνες εθελοντές των Διεθνών Ταξιαρχιών στον Ισπανικό Εμφύλιο:
από αριστερά: Γιάννης Σακαρέλλος, Παντελής Παντελιάς, Παναγιώτης Αϊβατζής, Αναγν.
Δεληγιάνης και Νίκος Βαβούδης.

Πηγή: <https://ellinofreneianet.gr/documents/buried-news/2204-a-2.html>

Ομάδα ελλήνων εθελοντών των Διεθνών Ταξιαρχιών

Πηγή: https://www.kaliterilamia.gr/2020/03/blog-post_7564.html

Ο Φράνκο

Πηγή: <https://www.newsbeast.gr/portraits/arthro/823693/o-makrovios-diktatoras-tzeneralisimo-fransisko-franko>

Η Δημοκρατία το Μάρτη του 1939 ήλεγχε το 1/3 του εδάφους της Ισπανίας συμπεριλαμβανομένης της Μαδρίτης.

Πηγή: <https://parapoda.wordpress.com/2019/03/28/%CF%84%CE%BF-%CF%84%CE%AD%CE%BB%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B9%CF%83%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%8D-%CE%B5%CE%BC%CF%86%CF%85%CE%BB%CE%AF%CE%BF%CF%85-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%AD%CE%BC/>

Ο Μαρίν με το στρατηγό Μιάχα που και αυτός αργότερα προσχώρησε στο Εθνικό Συμβούλιο Άμυνας.

Πηγή: <https://parapoda.wordpress.com/2019/03/28/%CF%84%CE%BF-%CF%84%CE%AD%CE%BB%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B9%CF%83%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%8D-%CE%B5%CE%BC%CF%86%CF%85%CE%BB%CE%AF%CE%BF%CF%85-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%AD%CE%BC/>

Περίληψη

Ο Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος υπήρξε χωρίς αμφιβολία ένα από τα σπουδαιότερα και πιο σημαντικά γεγονότα του 20^{ου} αιώνα. Αποτέλεσε την πρώτη φάση και πειραματική δοκιμή του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, καθώς όπλα, αεροπλάνα, στρατηγοί, που προέρχονταν από τη Σοβιετική Ένωση και τη Δύση, συγκρούστηκαν με όπλα, αεροπλάνα και στρατηγούς του Άξονα. Υπήρξε πεδίο σύγκρουσης των δυο μεγάλων ιδεολογιών του αιώνα, του Φασισμού και του Κομμουνισμού, συγκέντρωσε πάνω του όλες τις πολιτικές παρατάξεις της Ευρώπης και προσέλκυσε ένα μεγάλο αριθμό εθελοντών, που βρήκαν την ευκαιρία στην Ισπανία να ξεφύγουν από τις ιδεολογικές αντιπαραθέσεις και να περάσουν στο πεδίο της βίας.